

*Historisk
studenttidsskrift*

NO. 1 2019

Då var vi igång!

Just nu läser du det första numret av Historisk studenttidsskrift, men arbetet har pågått under en längre tid. I december 2017, efter ett möte med Henrik Rosengren, prefekt vid Historiska institutionen vid Lunds universitet, bestämde vi tillsammans att vi skulle starta en historisk tidskrift som drivs av och för studenter. Vi är mycket tacksamma för det stöd som vi har fått och får av institutionen. Inspirationen kommer från den norska studenttidsskriften Fortid, och vi vill med en liknande ambition se till och möjliggöra för svenska studenter att publicera sig.

Initiativet till Historisk studenttidsskrift kommer från studenter vid Lunds universitet som såg både sina egna och andras examenuppsatser helt glömmas bort, trots spännande och värdefulla resultat. Somliga har plöjt ny mark och andra har fördjupat kunskaperna inom uppsatsens område. Med den här tidskriften vill vi sprida det fantastiska arbete som bedrivs av Sveriges historiestudenter. Med detta hoppas vi också att fler studenter ska inspireras till att fördjupa sina studier, skriva artiklar och bidra till historieämnets vetenskapliga utveckling.

I detta inledande nummer har vi fyra artiklar som alla är omarbetade uppsatser. I den första artikeln finner vi Isak Santesson's filmhistoriska analys av tre svenska spelfilmer från åren 1932-1933, där Santesson undersöker antisemitiska nitbilders roll för konstruktionen av den svenska nationella självbilden. I den andra artikeln har Malin Jonsson undersökt diskussioner om genuskonstruktioner i veckotidningen Husmodern mellan 1940-1950, vilket innebar väldigt intressanta resultat framförallt hur detta förändrades över tid. Den tredje artikeln, skriven av Måns Ahlstedt Åberg, undersöker vilka faktorer som påverkade vilket straff kvinnliga förbrytare dömdes till i Stockholm under perioden 1474-1524. Den fjärde artikeln, författad av Lovisa Jonsson är en ambitiös studie av historiesyn, historiebruk och genusuppfattning i Tom Hoopers film *The Danish Girl* (2015).

Samtliga artiklar i detta nummer har blivit granskade av redaktionen och anonyma studenter från landets alla hörn. Till alla som hjälpt till är vi från redaktionens sida djupt tacksamma. Arbetet med tidskriften sker kontinuerligt och vi är ständigt på jakt efter artiklar att publicera. Om du snart blir klar med din uppsats, eller har skrivit en sedan tidigare, ser vi gärna att du skickar in den i artikelformat till oss! Om du vill hjälpa till i arbetet med själva tidskriften så skicka ett mail till redaktionen. Vi söker både lokalredaktörer och granskare.

Vi vill rikta ett stort tack till alla som har hjälpt till på vägen och till sist - trevlig läsning!

Redaktionen

Den svensk-judiska dikotomin

Den antisemitiska representationens roll i svenskt nationellt identitets-skapande 1932–1933, speglat i tre samtida filmer.

Isak Santesson

Inledning

Antisemitism i det svenska samhället är långt ifrån endast en samtida företeelse, det kan vem som helst som tagit sig tiden att se över många av de folkkära komedifilmsklassikerna från 1930-talet gå i god för. Filmer gjorda av några av Sveriges genom tiderna mest namnkunniga och älskade regissörer och skådespelare, fullkomligt kryllar av grovt antisemitiska nidsbilder. Det är ett problem som många har pekat på men som få har tagit sig tiden att analysera på ett djupare plan. I Studio S Entertainments nyutgåva av Per-Axel Branners film *Pettersson & Bendel* (1933), baserad på Waldemar Hammenhögs roman av samma namn, marknadsförs filmen på grund av dess antisemitism som ”den mest ökända filmen i svensk historia”.¹

Jämte den ytliga diskussionen om antisemitism i svensk filmkultur, har en annan diskussion angående den svenska 1930-talsfilmen pågått. Denna har förts av bland annat filmvetarna Per-Olov Qvist och Leif Furhammar, om hur den svenska 1930-talsfilmen kom att spegla den framväxande folkhemstanken och en ny bild av vad Sverige var och borde vara.² Kopplingen

---

¹ *Pettersson & Bendel*, Studio S Entertainment, Stockholm, 2014.

² Se t.ex. Furhammar, Leif, *Filmen i Sverige: en historia i tio kapitel*, Wiken i samarbete med Filminstitutet, Höganäs, 1991. ss. 127–160.

mellan den svenska 1930-talsfilmens antisemitiska representationer och det svenska identitetsskapandet är artikelns tematik.

Syftet med denna artikel är att undersöka vilken roll antisemitiska nitbilderna har i skapandet av en nationell självbild. Artikeln kommer utreda om och hur det judiska skapas som en motpol till det svenska och hur denna potentiella dikotomisering fungerar, ifall det går att spåra såväl estetisk som beteendemässigt. Syftet kan således även sägas vara att nyansera forskningen kring svensk antisemitism och svenskt identitetsskapande. Frågeställningen som ämnas besvaras lyder alltså: Hur är representationen av det svenska beroende av representationen av det judiska? Hur ser förhållandet mellan det svenska och det judiska ut i de utvalda filmerna?

Forskningsläge

Forskning kring den svenska 1930-talsfilmen och dess uttryck för samtida tankeströmningar har gjorts av en rad forskare, såväl filmvetare som historiker. En av de mest omfattande av dessa undersökningar är filmvetaren Per-Olov Qvists *Folkhemmets bilder* som är ofrånkomlig när det kommer till att studera 1930-talets populärfilm och dess förhållande till samhällets samtida ideologier, värderingar och idéer.³ Undersökningen tecknar en bild av den ambivalens som rådde gentemot moderniseringen och det framväxande folkhemmet. Av särskilt intresse för min undersökning är sektionen av Qvists undersökning som inriktar sig på reproduktionen av Sverige och svenskheten, något Qvist själv kallar för etniska strategier. Han menar att en viktig del av den svenska filmens funktion under 1930-talet blev att agera objekt för en etnisk och kulturell självförståelse. Skillnaden ligger i hur jag kommer analysera det svenska som beroende av det judiska, hur framställningen av vad som betraktas som svenskt möjliggörs genom demoniseringen av juden, snarare än att betrakta de antisemitiska representationerna som ett sidospår.

Mer ingående är dock filmvetaren Rochelle Wright i sin monografi *The Visible Wall: Jews and Other Ethnic Outsiders in Swedish film*, där hon analyserar just vilken roll etniska minoriteter, främst judar, haft i den svenska filmen, från 1930-talet och framåt. Hennes monografi är den hittills noggrannaste redogörelsen för just antisemitism och dess roll inom den svenska filmen. Hon kartlägger vilka filmer som innehåller antisemitism och beskriver

---

³ Qvist, Per Olov, *Folkhemmets bilder: modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Arkiv, Lund, 1995.

detaljerat hur denna negativa bild av juden konstrueras genom allt från dialog till kameraarbete och mise-en-scène,⁴ Wrights främsta tillägg till forskningen om antisemitism i svensk 30-talsfilm ligger i hennes mycket noggranna redogörelse för exakt vilka filmer som innehåller antisemitiska nidsbilder och hur dessa liknar och skiljer sig från varandra.⁵ Jag kommer komplettera Wrights forskning genom att mer ingående analysera representationerna av juden. Qvist lägger som tidigare nämnt fokus på det svenska och Wright på det judiska. Med min uppsats hoppas jag kunna bidra till en mer ingående analys av dessa representationer och deras funktion samt visa hur de är beroende av varandra.

Det arbete som ligger närmast min undersökning i form av frågeställning är Lars M Anderssons *En jude är en jude är en jude*, en mycket omfattande avhandling om svensk antisemitism i den svenska skämtpressen från sekelskiftet fram till omkring 1930. Andersson vill bland annat undersöka hur det kommer sig att just juden så ofta figurerade i den svenska skämtpressen, och han driver tesen att det har att göra med att det blev en effektiv negation till det svenska. Han menar att det bottnar i en gammal tradition av judehat som funnits i västvärlden sedan kristendomens tidiga dagar, och som kommit till Sverige långt innan de första judarna ens kommit. Vidare menar Andersson att den moderna antisemitismen är just antisemitism som levt kvar och anpassats efter det moderna samhället.⁶ Andersson har likt mig hämtat inspiration från bl.a. Qvist och Wright och framhäver dem som de första att peka ut att det fanns en identitetsskapande dimension i 1930-talets antisemitiska representationer, en idé som han menar att de introducerade och att han sedan byggt vidare på.⁷ Man kan säga att jag nu återvänder till populärfilmen som källa med bland annat Anderssons forskning i bagaget. Det finns en rad likheter mellan mina och Anderssons utgångspunkter. Tydligast är just fascinationen för judekarikatyrens funktion som ett sätt att definiera vad som är svenskt. Var vi skiljer oss åt är dock när det kommer vilket fokus vi kommer lägga på just antisemitismens roll i det hela. Jag undersöker egentligen inte antisemitism utan snarare faktumet att juden har fått rollen som det som svenskheten definieras mot.

Till skillnad från Andersson, Qvist och Wright handlar min undersökning inte om att reda ut huruvida det förekommer antisemitism och hur dessa filmer är en rad i en lång tradition av

---

⁴ Filmvetenskapligt begrepp som betecknar den filmiska bildens olika komponenter, allt framför kameran.

⁵Wright, Rochelle, *The Visible Wall: Jews and other Ethnic outsiders in Swedish film*, Southern Illinois Univ. Press, Carbondale, Ill., 1998.

⁶ Andersson, Lars M., *En jude är en jude är en jude-: representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Nordic Academic Press, Lund, 2000. s. 21–22.

⁷ Ibid, s. 13, 485.

antisemitiska representationer. Jag kommer istället undersöka hur dessa antisemitiska bilder fungerade i just de filmer jag har valt ut och hur juden, inte nödvändigtvis i funktion av jude, främmandegjordes och dikotomiserades gentemot det svenska. Det är således mer en undersökning om svenskt identitetsskapande än vad det är en undersökning av demonisering av judar.

Källmaterial och metod

Min undersökning bygger till stor del på de antaganden om den kommersiella spelfilmen som en representation av sin samtids värderingar som bland annat historikern Tommy Gustafsson gjort. I sin avhandling *En fiende till civilisationen* menar han att kommersiella spelfilmen är en särskilt bra källa när det kommer till att undersöka rådande föreställningar och värderingar under filmens samtid. Just den kommersiella spelfilmen är unik, menar han, i den mån att den är resultatet av ett kollektivs försök att tillfredsställa och bekräfta sin samtids rådande världsbild. Denna realitet kallar han för filmens pluralism.⁸ Det är dessa antaganden som ligger till grund för mitt val av filmer såväl som mitt sätt att analysera dem på, som kommer diskuteras mer ingående i kommande avsnitt.

För att analysera nationalistiska och antisemitiska tankeströmningar och diskurser i det tidiga 1930-talets Sverige har jag valt ut tre filmer: Weyler Hildebrands *Söderkåkar* (1932), en filmatisering av Gideon Wahlbergs populära folklustspel från 1930, Gustaf Molanders *Kära släkten* (1933) och slutligen Per-Axel Branners *Pettersson & Bendel* (1933) baserad på Waldemar Hammenhögs roman med samma namn från 1931.

De uppskattade publiksiffrorna för de respektive filmerna är: *Söderkåkar* omkring 210 000 i Stockholm, *Kära släkten* 220 000 i Stockholm och för *Pettersson & Bendel* 185 000 i Stockholm. Det råder som kan ses en viss skillnad i storleken på de respektive filmernas publik, men samtliga tre kan ses som formidabla succéer och var enligt Leif Furhammars idé några av de absolut största publikframgångarna under sina respektive premiärår.⁹

Filmen är som filmvetaren Tytti Soila kallar det ett ”betydelsebärande system” som genom en kombination av olika tecken förmedlar vissa motiv till tittaren.¹⁰ Filmen skapas

⁸ Gustafsson, Tommy, *En fiende till civilisationen: manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, Sekel, Lund, 2007, s. 29.

⁹ Furhammar, 1990, s. 36–37.

¹⁰ Soila, Tytti, *Kvinnors ansikte: stereotyper och kvinnlig identitet i trettioalets svenska filmmelodram*, Univ. Stockholm, 1991, s. 23.

genom ett sofistikerat samspel mellan en mängd olika komponenter; t.ex. musik, dialog, mise-en-scène och kameratekniska knep; samspelet mellan dessa är vad som skapar mening i filmen och i vilket som nyckeln till representationerna ligger. Det gäller att noggrant studera den kombination av tecken som filmen uppvisar i en given situation för att sedan försöka resonera sig till vad denna specifika kombination betyder.¹¹ Som filmvetaren Janina Wildfeuer menar i sin bok *Film Discourse Interpretation* är filmanalys en multimodal form av analys, där meningen ligger gömd i vad hon kallar intersemiosen mellan filmens olika modaliteter.¹² Analysen kommer bestå av komparativa filmanalyser där representationen av svenskar och judar och samspelet mellan dessa grupper jämförs så att eventuella mönster och återkommande drag kan avtäckas. Analysens disposition kommer vara tematisk för att underlätta jämförelser filmerna emellan.

Kulturell homogenisering och stereotyper

När det kommer till bilden och representationen av svensken i filmerna blir den brittiske socialantropologen Ernest Gellners teorier om nationalism, homogenisering och dess förhållande till kulturen av stort intresse. Gellners syn på nationalism som tankegods utgår från dess absoluta nödvändighet i det moderna samhället. Det är en biprodukt av de tätt sammanfogade gemenskaper som nationalstaten utgjort alltsedan industrialiseringen tvingade fram en mer standardiserad kommunikation och i förlängningen en mer homogeniserad befolkning.¹³ Den standardiserade och homogena kultur som kännetecknar nationalstaten kallar Gellner för högkulturen. Det skapas härigenom en nationell idealbild för hur en medborgare talar, ser ut och betar sig.¹⁴ Högkulturen blir det medium genom vilket de inkluderade individerna kommunicerar och förstår varandra; den blir ett viktigt fundament inom dessa individernas identitet och bidrar således till att skapa en kulturell homogenitet i samhället.¹⁵ Själva nationalismen, i.e. känslan av samhörighet med sina nationsfränder, är i Gellners mening en följd och en förutsättning för, denna homogenitet.¹⁶

---

¹¹ Wildfeuer, Janina, *Film discourse interpretation: towards a new paradigm for multimodal film analysis*, Routledge, Taylor and Francis Group, New York, 2014, s. 14.

¹² Ibid, s. 32.

¹³ Gellner, Ernest, *Nations and nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983. s. 38, 46.

¹⁴ Gellner, Ernest, *Encounters with nationalism*, Blackwell, Oxford, 1994. s. 41–43.

¹⁵ Gellner, 1983, s. 37–38.

¹⁶ Ibid, s. 46.

En av dem som kritiserat Gellners teori är Moran M. Mandelbaum, lektor i internationella relationer, som i sin uppsats "The Gellnerian modality revisited" föreslår hur Gellners teori bör justeras och kompletteras.¹⁷ Mandelbaum ställer sig kritisk till Gellners deterministiska syn på homogeniseringen som en given följd av samhällets modernisering.¹⁸ Mandelbaum föreslår att Gellners homogeniseringsteori bör betraktas som tankefigur mer än en demografisk, kulturell och materiell process. Istället för att ta det för givet menar Mandelbaum att man bör se det som en ideologisk önskan – eller en *fantasi*, enligt honom – en föreställning om hur samhället borde vara, snarare än en spegling av hur samhället faktiskt är.¹⁹ Kulturell homogenitet är således i Mandelbaums mening mer en del av den nationalistiskt betingade diskursen än av nationalstaten, och det är denna diskurs som Mandelbaum menar ska undersökas.²⁰ Det är här den kommersiella spelfilmen kommer in. Genom att betrakta filmen som en diskursiv formation, som en del av samhällets sätt att spegla och förstå sig själv, kan dessa homogeniseringsfantasier spåras i ett utkristalliserande av ett tydligt ideal för svenskhet.

En central del av uppsatsens analys kommer behandla den schablonartade bilden av sociala grupperingar i populärfilmen. På detta område är den brittiske filmvetaren Richard Dyer nestor. Dyer diskuterar i sin artikel *The Role of Stereotypes* stereotypernas funktion för samhällelig självförståelse. Stereotyper är enligt Dyer ett sätt att genom ett par lättförståeliga visuella symboler reproducera bilden av ett av samhällets många axiom. "The effectiveness of stereotypes resides in the way they invoke a consensus. Stereotypes proclaim, 'this is what everyone – you, me and us – thinks members of such-and-such a social group are like'".²¹ Stereotypens enkelhet ska dock inte överskattas, menar Dyer. Den tillsynes simpla representationen är bara toppen av ett isberg, menad att göra tittaren varse om en viss grupps roll och funktion i samhällets strukturer.²² Ulrika Holgersson som själv gjort bruk av Dyers teorier i sin bok *Hembiträdet och spelfilmen: stjärnor i det svenska folkhemmets 1930- och 40-tal*, menar att en analys av Dyers *social types* och stereotyper kan ge en förståelse för den "maktrelaterade samhälleliga diskurs som varje film delvis är ett uttryck för".²³

¹⁷ Mandelbaum, Moran M. "The Gellnerian modality revisited: towards a 'genealogy' of cultural homogenization and nation-state congruency." *Ethnic & Racial Studies* 37, no. 11: 2014. (hämtad 8/11 2017).

¹⁸ *Ibid.*, s. 7.

¹⁹ *Ibid.*, s. 9.

²⁰ *Ibid.*, s. 9.

²¹ Dyer, Richard, "The Role of Stereotypes, i: Richard Dyer (red.), *The Matter of images: essays on representation*, 2. ed., Routledge, London, 2002, s. s. 14.

²² Dyer, 2002, s. 12–13.

²³ Holgersson, Ulrika, *Hembiträdet och spelfilmen: stjärnor i det svenska folkhemmets 1930- och 40-tal*, Makadam, Halmstad, 2017, s. 39.

Dyer menar att stereotypen endast är en av de många underkategorierna till en mycket bredare kategori, som han enbart kallar för *the Type*, vilket är alla karaktärer som snabbt kan identifieras genom tydliga och lättförståeliga visuella koder. Motsatsen till *the Type* är den mångfacetterade romanistiska karaktären som till skillnad från *the Type* har ett stort känslomässigt spektrum och ett komplicerat inre liv; den romanistiska karaktären representerar individen medan typen representerar ett kollektiv. Under kategorin *Type*, räknas också vad Dyer kallar *the social type*, som likt stereotypen är lätt igenkännlig och representerar ett större kollektiv, men som tillskillnad från stereotypen tillhör samhället, stereotypen, menar Dyer, är en avvikare från samhället, vars utanförskap är tydligt. Gränsen kan vara något flytande, menar Dyer.²⁴

Den interoccidentala orientalismen

När det kommer till representationen av juden och hur bilden av denna har hjälpt till att definiera bilden av det svenska har litteraturvetaren Edward Saids kanoniserade verk *Orientalism* samt den tyske historikern Manuel Boruttas omarbetning av denna teori varit av stor vikt. Saids teori grundar sig på att det finns en uppdelning, såväl kulturellt som geografiskt mellan Occidenten (väst) och Orienten (öst), där den senare ända sedan antiken utmålats som något djup främmande och annorlunda från det västerländska.²⁵

Den tyske historikern Manuel Borutta kompletterade Said i sin avhandling *Antikatholizismus: Deutschland und Italien im Zeitalter der europäischen Kulturkämpfe*, genom att visa hur hans teori även är applicerbar när det kommer till att studera stigmatiserade interoccidentala grupperingar, i Boruttas fall katoliker i Tyskland under det som brukar kallas *Kultur-kampf* en tid av kraftig polarisering mellan landets katolska och protestantiska befolkning. Han menar att katolikerna under denna konflikt blev objektet för en interoccidental orientalism, att de bland annat sågs som motståndare till moderniseringen och därför målades upp som moderniseringens antites, moderniseringens *andre*.²⁶ Borutta visar hur den katolska tyska södern i den offentliga diskursen betraktades som en typ av orient inom occidenten.²⁷ Samtliga av de egenheter som tillskrevs katolikerna hade samtidigt funktionen att de definierade orientalismens subjekt (i.e. Tysklands protestantiska majoritet) som motsatsen. Här ligger det paradoxala med denna typ av process, då målet till synes är att uppnå kulturell

---

²⁴ *ibid*, s. 13–15.

²⁵ Said, Edward W., *Orientalism*, Penguin, London, 2003[1979].

²⁶ Borutta, Manuel, *Antikatholizismus: Deutschland und Italien im Zeitalter der europäischen Kulturkämpfe*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2010, s. 116–120.

²⁷ *Ibid*, s. 49–62.

homogenitet men, som Boruttas studie visar, i slutändan bidrar till att tydligare befästa de båda gruppernas särart.²⁸ Även om den historiska kontexten såväl som orientalismens objekt skiljer sig från vad min uppsats kommer behandla, är själva processen av stort intresse för min undersökning.

Såväl Saids som Boruttas teoribildning blir relevant för den här undersökningen, då teorin om västerlänningens latent orientalism som leder till en konstant positionering av sig själv som motsatsen till en upplevd *andre* står mycket nära vad uppsatsen ämnar undersöka. Min studie utreder hur förhållandet ser ut mellan svensken och juden. Genom att kartlägga hur juden i filmerna demoniseras kan jag utifrån Saids och Boruttas teorier undersöka hur förhållandet mellan juden och svensken ser ut: skapas en dikotomi mellan svensken och juden? Och hur beroende är konstruktionen av svensken av den judiska negationen?

Svensk 1930-tal i breda penseldrag

För stora delar av Europa var 1930-talet en tid präglad av en nationalistisk och antisemitisk högkonjunktur. Sverige var på inget sätt ett undantag från dessa trender. Som historikern Heléne Lööw visar i sin artikel ”Hundra år av svensk antisemitism: från Lundén till Rami” fanns ett flertal mycket högljudda öppett antisemitiska grupperingar i Sverige, bland annat olika nationalsocialistiska grupperingar och ett antal filialer till bonderörelsen.²⁹ Statsvetaren Patrick Hall menar i sin kartläggning av den svenska nationalismens historia, att antisemitiska tendenser under denna tid förstärktes av den ökade judeförföljelsen i det närliggande Tyskland och att det kom att genomsyra många lager av det svenska samhället.³⁰ Hall tar också avstånd från vad han menar idag är en vanlig missuppfattning när det kommer till den här tidens nationalistiska strömningar, nämligen att det var ett tankegods förpassat till konservativa och hö-gerorienterade samhällsgrupperingar, Hall menar att tanken om det goda folkhemmet i många fall kom gick hand i hand med anammandet av nationalromantiska och nationalistiska tankegods.³¹

Den svenska filmen kom under depressionen att ta upp en allt större del av filmmarknaden och var bioåret 1931–1932 uppe i omkring en tredjedel, långt över vad det

²⁸ Manuel Borutta, “Enemies at the gate: The Moabit Klostersturm and the Kulturkampf: Germany: i Culture wars: secular-Catholic conflict in nineteenth-century Europe, Christopher Clark, Wolfram Kaiser (eds) Cambridge 2003, s. 253. (engelskspråkig översättning av kapitel B.2.3, från Borutta, 2010, s. 239–257).

²⁹ Lööw, Heléne, 'Hundra år av svensk antisemitism: från Lundén till Rami', i *Ord & bild.*, 1992:3, s. 85–86.

³⁰ Hall, Patrik, *Den svenskaste historien*, Carlsson, Stockholm, 2000, s. 263.

³¹ Hall, 2000, s. 258–260.

någonsin varit innan.³² Marknadsandelen och biotittandet steg alltså under 1930-talet. Furhammar menar att filmen över hela världen i och med ljudfilmens genombrott gick igenom en avsevärd provinsialisering i och med den nya språkbarriären som nu uppstod. Således var Sverige långt ifrån unikt med ett allmänt uppsving för den inhemska filmindustrins marknadsandel.³³ Om storslagna dramer baserade på högaktade litterära klassiker var normen för 1920-talet och den svenska filmens guldålder, kan 1930-talet sägas vara lustspelets, farsens och komedins tidevarv. Qvist menar att man under 1930-talet stängde ögonen för omvärlden och grottade ner sig i provinsiella komedier.³⁴ Det blev vad filmkritikern Jurgen Schildt kallar för en ”okonstens tid” då filmens ekonomiska potential visades och filmens konstnärliga aspekter fick ställas åt sidan.³⁵

Att markera ett utanförskap

Saids teori om orientalism grundar sig till stor del på faktumet att det finns en grupp, tydligt urskiljbar från det egna, alltså det svenska, som får rollen som dikotomisk motpol. Således är det först viktigt att konstatera att den gruppen som kommer undersökas som orientalismens objekt verkligen går att kalla den andre, att den verkligen tydligt står utanför gemenskapen. Dyer menar att ett tydligt sätt att markera en social grupperings utanförskap i film är just genom stereotypisering. Detta sker dels genom en återkommande uppsättning visuella och narratologiska symboler vars funktion är att varsko tittaren om en större grupperings samhällsliga funktion och ställning, dels genom att ge en karaktär en återkommande narrativ funktion och en begränsad emotionell utveckling.³⁶ Andersson har bland annat pekat på namnets funktion i att etikettera juden som jude.³⁷

Scenen då den judiska karaktären i *Söderkåkar*, direktör David Josephsson (Wiktor Hagman), introduceras uppvisas tydliga visuella symboler och teman som gör tittaren varse om att de har att göra med en så kallad ”ockrarjude”/”procentarjude”, en av de vanligare förekommande antisemitiska karikatyrerna.³⁸ Vi får i filmen följa de två bröderna Johan (Gideon Wahlberg) och Erik (Erik Johansson) som är bosatta i Stockholms arbetarkvarter, de så kallade söderkåkarna. Filmens konflikt kretsar kring en ekonomisk knipa som den andra

---

³² Ibid, s. 134.

³³ Furhammar, 1991, s. 132–133.

³⁴ Qvist, 1995, s. 18.

³⁵ Schildt, Jurgen, *Det pensionerade paradiset*, Norstedt, Stockholm, 1970. s. 26.

³⁶ Dyer, 2002, s.14–15.

³⁷ Andersson, 2000, s. 112.

³⁸ ibid, s. 254.

brodern, Erik, hamnat i genom att skuldsätta sig hos procentaren David Josephson som nu försöker tvinga Erik att sälja sin andel i bostadsområdet, där filmens handling är förlagd. Josephssons karaktär dyker upp en bit in i filmen, efter att de andra karaktärerna och intrigerna introduce-rats och den idyll som tidigare rått börjar krackelera i takt med att tittaren blir medveten om filmens huvudsakliga konflikt, brodern Eriks skuldsättning som i sin tur har lett till konflikten de båda bröderna emellan. Vi får i en scen höra Johan säga att Erik har det svårt med sina affärer, vilket utlöser en klippning till Erik, sittandes vid ett skrivbord, vädjandes till en man, som vi endast ser bakifrån, att hjälpa honom ur en ekonomisk knipa. När mannen, som vi får reda på är den tidigare omtalade direktör Josephsson, svarar på Eriks vädjande byter kameran vinkel och vi får se mannen i profil, något som framhäver hans långa krokiga näsa och svarta lockiga hår (00:18:04), detta var något som var vanligt förekommande inom den samtida skämtpressen, menar Andersson.³⁹ Dessa visuella koder i kombination med att Josephsson direkt börjar tala om hur han inte utan säkerhet tänker låna ut ett enda öre till Erik, gör på ett mycket tydligt sätt tittaren varse om vilken typ av karaktär det är vi har att göra med. Tittaren får också känslan av att det är Josephsson som är filmens drivande antagonist, roten till all konflikt, något som under filmens gång kommer bekräftas i och med Josephssons skoningslösa kamp för att tvinga ut bröderna ur söderkåkarna. Namnet Josephsson, och för all del David, bär också en distinkt judisk prägel.

Även *Kära släkten* introducerar sin judiska karaktär på ett sätt som tydligt signalerar vilken typ av karaktär det är tittaren har att göra med. Här har vi under filmens första kvart fått följa en idyllisk skidsemester i Åre, där samtliga av medlemmarna i den förnäma familjen Friis, förutom en, är närvarande. Det är fadern – arbetsnarkomanen och grosshandlaren Friis (Carl Barcklind), som lyser med sin frånvaro, han är istället upptagen på kontoret. Scenen börjar med att grosshandlaren hastigt rycker upp den välvda luckan på sin sekretär; kameran sveper upp till en man – spelad av en knappt igenkännbar Edvin Adolfsson – som står och tjarar på honom om olika futila affärsangelägenheter. Mannen har svart lockigt hår, är sminkad på ett sätt som framhäver hans näsa och ögonbryn och introducerar sig själv som direktör Nathan Rubenska Ludwig Pergovic. Liksom i *Söderkåkar* blir tittaren här, genom en mycket pregnant uppsättning visuella och narratologiska symboler, snabbt medveten om vilken typ av karaktär det rör sig om. Dessutom identifieras Ludwig, som kan sägas vara filmens enda egentliga antagonist, som en del av problemet i vad som kommer urarta till filmens

---

³⁹ Andersson 2000, s. 92–93.

huvudsakliga konflikt, nämligen fadern, Grosshandlarens, arbetsnarkomani och minskade intresse för sin familj. Hans långa och tydligt utländska namn blir också en indikation på hans judiskhet.

I *Pettersson & Bendel* framgår det tidigt i filmen att Josef Bendel (Semmy Friedmann), den judiska karaktären, är ett hot utifrån. Han uppvisar en rad egenskaper indikativa för den stereotypa juden. Filmen börjar med bilder av en hamn ackompanjerad med hotfull musik, ett skepp ses anlända till Stockholm från Reval, en mörk siluett som smyger sig i land med ett kroppsspråk som Qvist påpekar mer för tankarna till en råtta än en människa.⁴⁰ Vi ser hur karaktären undkommer polisen och gömmer sig under en bil, en melodi som med sitt rytmiska fiolspel för tankarna till klezmermusik, börjar spelas och figurens ansikte lysas upp. Ansiktet får genom den knappa belysningen en mycket mörk framtoning och det svarta lockiga håret blir i bilden mycket framstående. Dessutom ser vi hur karaktären nöjt räknar en bunt med sedlar (00:03:06). I följande scen får vi höra hur Bendel bryter på det som Andersson diskuterat som den under den här tiden klassiska ”judesvenskan”⁴¹ samt att Karl Pettersson (Adolf Jahr) kort efter deras möte säger ”hallå du! du är jude, va?” (00:07:41). Den hotfulla ton som etableras redan i Bendels första scener är helt och hållet i linje med den lömskhet och bedräglighet som Bendel kommer representera genom resten av filmen. Dessutom blir namnet Joseph en tydlig markör för Bendels judiskhet. Än tydligare blir det dock i en scen då vi får reda på att detta endast är ett alias, och att Bendels riktiga namn är Szadech.

Ett annat mer symboliskt inslag som återkommer i samtliga av de tre filmerna, och som tydligt markerar judens utanförskap, är det symboliska avlägsnandet av den judiska karaktären som sker i samtliga av filmerna slutscener. Wright pekar i sin forskning på en trend inom den svenska 1930-talsfilmen av att gemenskapen förstärks av ett kollektivt hat mot *en jude*.⁴² I *Söderkåkar* lyckas Johan och karaktären Lasse överlista direktör Josephsson och kastar, efter att de täckt honom med klister och fjädrar, ut honom från söderkåkarna, något som möjliggör filmens mycket lyckliga slut (01:08:42). I *Kära släkten* ser vi hur familjen Friis lyckas överlista direktör Ludwig en sista gång, för att sedan fysiskt slänga ut honom ur deras herrgård, varpå Baronens utbrister ”Den råder jag inte att komma till Skåne igen” (01:28:02). Därefter är liksom i *Söderkåkar*, filmens konflikter lösta. Slutligen så möjliggörs *Pettersson & Bendels* lyckliga

---

⁴⁰ Qvist, 1995, s. 443.

⁴¹ Andersson, 2000, s. 115.

⁴² Wright, 1998, s. 41.

slut även det av att Bendel hamnar på en båt tillbaka till Reval och Pettersson och Mia återförenas, de får reda på att de väntar barn och ger varandra en kyss. Sista bilden vi får se är filmad från aktern på en båt, som antagligen är den som Bendel befinner sig på, som vi ser lämnar Stockholms hamn, ackompanjerad av vacker pianomusik. Således möjliggörs även här det lyckliga slutet av att *den andre* avlägsnats från gemenskapen. Ovan diskuterade exempel visar tydligt hur den judiska karaktären i samtliga av de tre filmerna jag har valt att analysera har en tydligt återkommande narrativ funktion – den som antagonist – och hur tittaren genom en mycket pregnant kombination av skådespel, smink, klippning, musik och kameraarbete görs varse om vilken typ av karaktär man har att förvänta sig.

Hammarström lyfter i sin avhandling *Nationens styvbarn* vad han menar var två vitt skilda antisemitiska nidsbilder som var vanligt förekommande under början av 1900-talet. Det handlar om en skillnad mellan den ointegrerade, tydligt utländska ”östjuden”, eller ”schacker-juden” och den borgerliga, välintegrerade ”västjuden”. Han menar att båda dessa grupper demoniserades i sin samtid och utsattes för antisemitiska påhopp inom såväl skämtpressen som litteraturen. Det kan konstateras att både Ludwig och Josephsson passar väl in i facket ”västjude” (den välassimilerade).⁴³ Wright menar att Josephsson symboliserar en slags skräck för den assimilerade juden, en främling som med sådan skicklighet tagit sig in i det svenska samhället så att denne lyckats tillskansa sig en mäktig position inom finansvärlden.⁴⁴ Detta kan även sägas vara fallet för Ludwig, som likaså innehar en stark position inom finansbranschen, även om han må sticka ut en aning mer än Josephsson i och med sitt överdrivna kroppsspråk och återkommande hickningar. Bendel däremot fyller kriterierna för den så kallade ”östjuden”, (den oassimilerade, tydligt utländska)⁴⁵ inte minst eftersom vi får veta att han på illegal väg tar sig in i Sverige från Reval. Under filmens början klär sig Bendel fattigt, och han huserar i skjul och trånga lägenheter, för att sedan under filmens gång nästla sig in i samhällets övre skikt. Under filmens andra hälft går han klädd i kostym och jobbar på ett kontor. Med Hammarströms forskning i åtanke kan detta betraktas som ett iscensättande av den judiska integrationen in i det svenska samhället. Tittaren får genom Bendel en insyn i hur ”östjuden” blir till ”västjuden”, något som uppfattas som ett tydligt hot mot det svenska samhället. Detta tema är i linje med den konspiratoriska tanken om den judiska världskonspirationen, att judar förknippades med

⁴³ Hammarström, Per, *Nationens styvbarn: judisk samhällsintegration i några Norrlandsstäder 1870–1940*, Carlsson, Diss. Uppsala: Uppsala universitet, Stockholm, 2007, s. 32–33, 272.

⁴⁴ Wright, 1998, s. 21.

⁴⁵ Hammarström, 2007. s. 32–33,

en dold agenda och i vissa fall ambitioner på världsherravälde som var mycket framträdande i den samtida skämtpressen och litteraturen.⁴⁶

Vad symboliserar juden?

Said menar i *Orientalism* som tidigare nämnt att den västerländska identiteten är grundad på en latent positionering av den som identifieras som den andre – enligt Said orientens invånare, enligt Borutta en interoccidental grupp som genom stigmatisering och demonisering fått axla rollen som den andre – som en antites till det egna. Genom att framställa den andres beteende, dels som konstigt och dåligt, dels som antitesen till det egna beteendet, skapas förutom en demoniserad bild av en viss grupp, t.ex. juden, en positiv bild av det egna, alltså svensken.⁴⁷ Därför ämnar jag nu undersöka tre tydliga egenskaper där det judiska blir antites till det svenska.

Juden som urban karriärist

I samtliga av de tre analyserade filmerna framställdes just närheten till landet, enkelheten och osnobbigheten som centrala svenska dygder. Hall menar att ett kännetecken för den nationella självbilden under 1930-talet var enkelheten och anti-elitismen. Han menar att begreppet folklig under denna tid gick från att betyda ”nationell” till att betyda just enkel och anti-elitistisk.⁴⁸ Detta i kombination med ett ständigt romantiserande av det lantliga som Qvist diskuterar, gör att just folklighet och lantligheter blir centrala för bilden av idealsvensken i 1930-talets populärfilm.⁴⁹

Genomgående för *Söderkåkar* är en stark hyllning till den traditionella lantliga moralen, förkroppsligad av den trevliga och livsnjutande Johan, och till viss del till söderkåkarna i sig, som blir ett paradys på jorden, frångått från storstaden. Något Qvist menar står i bjärt kontrast till de riktiga förhållandena i dessa fattiga arbetarkvarter. Söderkåkarna blir skådeplatsen för vad Qvist kallar en pseudo-landsbyggdsfilm.⁵⁰ Som diskuterades tidigare etableras filmens jude, direktör Josephson, tidigt som raka motsatsen till detta. Han förkroppsligar den urbana karriärisms hot mot söderkåkarna, han visar också tydligt sitt förakt mot söderkåkarna och dess invånare genom att referera till dem som bl.a. ”bakgårdspatrask” (00:53:00). Det

---

⁴⁶ Ibid, s. 273.

⁴⁷ Said, 1979, s. 1-2, 7, 206.

⁴⁸ Hall, 2000, s. 260.

⁴⁹ Qvist, 1995, s. 152–153, 224, 456.

⁵⁰ Ibid, s. 148, 152–153.

presenteras hos Josephson en total oförmåga att ägna sig åt annat än ackumuleringen av kapital, exempelvis när han visas de idylliska söderkåkarna och endast tänker på vilken profit han hade kunnat få ut av att riva dem och bygga nytt. (00:26:13) Josephsons beteende är i stark kontrast till de som vi ser hos till exempel Johan, som värnar om de idylliska söderkåkarna och inte lägger all sin tid på att klaga om reverser och investeringar. Det bildas mellan Johan och Josephson en tydlig dikotomi där Johan får representera lantlighet, livsnjutning, enkelhet och således moralisk överlägsenhet. Josephsson däremot får representera urbanitet, karriärism, snobbism och således moralisk underlägsenhet.

Ett av de huvudsakliga teman som går att urskilja i *Kära släkten* är den urbana överklassens, och det urbana livets, fåfänga och moraliska degeneration. Detta går hand i hand med ett hyllande av det lantliga. Här i filmen får direktör Ludwig förkroppsliga allt det som är fel med det urbana livet, karriärism, snobbighet m.m. Som nämnts introduceras direktör Ludwig i samband med att vi förstår konflikten mellan grosshandlaren och resten av hans familj. Han uppvisar alla de egenskaper som fadern till en början innehar, men sedan förlorar, vilket möjliggör ett lyckligt slut. Ludwig är oerhört karriärorienterad, och gör sällan annat än att på ett mycket hektiskt sätt dividera om olika affärer, ofta upphetsas han så till den grad att han drabbas av plötsliga hickanfall. Hans beteende och allt vad han står för blir det beteende som filmen som tidigare diskuterat så tydligt markerar mot.

Denna skillnad mellan den enkle svensken och den karriäristiska juden, framställs som tydligast i *Pettersson & Bendel*. Filmen skildrar karaktären Kalle Petterssons moraliska förfall efter att han träffat den judiske invandraren Bendel, som han litar sig med i syfte att bli rik. Under filmens gång ser vi hur Pettersson allt mer börjar försumma människorna runt omkring sig och enbart fokuserar på karriären. Här får Bendel rollen av den onde ängeln på Petterssons axel som alltid övertygar honom att ta beslut som visar sig förödande för folket runtomkring honom men bra för hans karriär. Storstaden blir Bendels jaktmarker, där han med hjälp av idel moraliskt tveksamma metoder vet hur han ska ta sig fram. Bendels karriäristiska läggning går att märka, förutom i den överhängande narrativa strukturen, i en rad scener där skillnaden mellan hans och Petterssons personligheter tydligt betonas. Exempelvis i en scen då Petterssons fästmo, Mia, och hennes vän kommer på besök. De ställer till med en mindre fest som Pettersson, Mia och hennes vän deltar i. Under tiden detta pågår sitter Bendel i samma rum, helt uppslukad av sina affärer, särskilt tydligt blir det när det efter en närbild på det kyssande paret, Mia och Pettersson, klipps till en bild av Bendel som med en förtrollad blick betraktar en ny produkt

han ska börja sälja. Det görs även tydligt i en något senare episod, då en av Mias manliga vän kommer för att läxa upp den nu moraliskt förfallne Pettersson. Efter en kort diskussion inleds ett slagsmål mellan de två männen. Bendel som också befinner sig i rummet ägnar föga tanke åt att försöka lösa upp slagsmålet utan fokuserar istället på att gömma alla firmans ägodelar, så att de inte kommer till skada. När slagsmålet sedan är avslutat säger han saker som ”oj ve, oj ve, en sån förlust”. Även den av Bendel anställda springpojken, Emanuel, med tydliga judiska karaktärsdrag, hör samtalet, men fortsätter ägna sig åt affärer istället för att ingripa. I dessa två scener betonas tydligt judens oförmåga att ägna en tanke åt något som inte är affärer, och svenskens förmåga att göra det betonas likaså. Den negativa skildringen av företagande och storfinanser är i linje med vad Qvist menar är en misstänksamhet mot karriärism och allt för stora framgångar. Som han menar kan tänkas bottna i den misstänksamhet som i och med depressionen riktades mot riskkapitalister och storföretagare.⁵¹

Juden och sexuell degeneration

Qvist har i sin undersökning diskuterat hur centrala teman som kärlek och familjebildning är i 1930-talets populärfilm. Han vill karaktärisera det som ett tecken i tiden, en manifestation av den barnafödardebatt som under denna tid pågick för fullt i Sverige. Han vill se det som att populärfilmen axlade rollen som en förmedlare av en av denna inom folkhemstanken centrala fråga.⁵² Samtliga av de tre filmerna kretsar mer eller mindre kring ett ungt kärlekspar med en dygdig, respektfull och villkorslös inställning till kärlek och samtliga av filmerna slutar med att det lyckliga paret kärlek bekräftades, och i två av fallen (*Kära släkten* och *Pettersson & Bendel*) visades just barnafödandet uttryckligen som närliggande. Qvist menar att hyllningen av parbildningen och kärleken är en del av ett större propagerande för barnafödandet, där även trender som värnandet om oäkta barns rättigheter ingår.⁵³ Därför kom även barnafödande, monogami och avhållsamhet att framhållas centrala delar av den svenska idealbilden.

En av de egenskaper som tidigare lyftes fram som eftersträvansvärda och som tydligt förknippades med huruvida karaktärerna visades i en positiv eller negativ dager var just deras förhållande till kärlek. Ett genomgående inslag var att de positivt framställda karaktärerna uppvisade en fallenhet för en romantisk och dygdig kärlek. I samtliga av de filmer som valts ut skapar juden en stark kontrast till detta genom att visa sig oförmögen att förstå sig på detta.

---

⁵¹ Qvist, 1995, s. 150.

⁵² Qvist, 1995, s. 294–295.

⁵³ *ibid.*, s. 316.

Istället framställs de judiska karaktärerna som representanter för en pervers hotfull sexualitet och en kärlek grundad i det materiella. Borutta menar att en förvrängd bild av sexualitet var ett vanligt förekommande sätt att demonisera den tyska katolska minoriteten. Detta kan han konstatera efter att ha studerat samtida populärlitteratur, som ofta var ett uttryck för den interoccidentala orientalismen där katolikerna var objektet.⁵⁴ Andersson lyfter också myten om juden som besittandes en pervers och förvrängd syn på sexualitet, det han med referens till sociologen Helen Fein kallar tanken om juden som pornograf.⁵⁵

En av intrigerna som utspelar sig i *Söderkåkar* kretsar kring kärleken mellan det unga paret Gunnar och Maj-Britt. Som tidigare diskuterat framställs deras kärlek som i högsta grad ömsesidig, dygdig och ren. Hotet mot denna kärleksaffär är Josephson, som också är intresserad av Maj-Britt. Han erbjuder till och med hennes förmyndare, Erik, att stryka dennes lån i utbyte mot ett giftermål med Maj-Britt. Josephsons attraktion till Maj-Britt framställs ideligen som ett symptom på dennes sexuella hunger, snarare än kärlek. Kontrasten i hur Josephson och Gunnar bemöter Maj-Britt är stor; medan Gunnar respektfullt skakar Maj-Britts hand ger sig Josephson direkt på att kyssa den (00:24:28). Dessutom drar sig inte Josephson för att försöka förföra andra kvinnor när Maj-Britt inte är närvarande, något som inte Gunnar gör (00:31:45). Tydligast framställs dock Josephsons hotfulla sexualitet i dennes första besök till söderkåkarna. Efter att ha lyckats bli ensam med Maj-Britt försöker han övertala henne att gifta sig med honom. Han gör ett misslyckat försök att locka henne med sina ekonomiska tillgångar, något som hon självfallet nekar eftersom hon är av övertygelsen att kärlek inte kan köpas för pengar. När Josephsons första försök att förföra Maj-Britt misslyckats försöker han förgripa sig på henne. Kontrasteringen mellan Josephsons hotfulla sexualitet och den mer ömsesidiga svenska kärleken görs tydlig när det mitt under det pågående övergreppet klipps till en annan uppvaktning som pågår samtidigt, mellan polisen Kalle och Eriks husvärdinna, de befinner sig i en liknande miljö som Josephson och Maj-Britt men ägnar sig åt en mer respektfull och ömsesidig form av kärlek (00:34:00). Genom att dessa två skeenden ställs i så nära relation till varandra förmedlas en tydlig diskrepans mellan den svenska och den judiska synen på sexualitet och kärlek.

I en film där merparten av de framstående karaktärernas beteenden framställs som särskilt eftersträvansvärda, blir just kärleken synnerligen viktig, för att på något sätt skilja familjen från

---

⁵⁴ Borutta, 2003, s. 236.

⁵⁵ Anderssons, 2000, s. 85.

resten av den degenererade urbana överklassen. I *Kära släkten* blir återigen den materiella och sexuellt drivna kärleken personifierad av filmens judiska karaktär. Exempelvis i en scen där direktör Ludwig har ett möte med greve Cronskiöld, grosshandlarens yngsta dotters tilltänkta make, under vilket det kommer fram att greven har en affär med en annan kvinna. Greven visar en vågad bild på sin älskarinna för Ludwig som genast blir synligt attraherad, och säger: ”Sååå greven tänker göra så gott parti”, något som ackompanjeras av en närbild på Ludwigs ansikte för att framhäva dennes lömska min (00:42:05). Ludwig beviljar sedan greven ett lån för att denne ska kunna fortsätta med sin affär, något som vi i ett senare skede inser att han gjort för att kunna utpressa grosshandlaren. Grevens älskarinna kommer något senare in i rummet endast iklädd en tunn morgonrock, och råkar efter att ha satt sig ner visa stora delar av sitt lår. Bilden på detta följs av en bild på Ludwig, så tittaren förstår var dennes blick har varit, som genast drabbas av ett kraftigt hickanfall, samma reaktion som när han på ett mycket upphetsat sätt diskuterar affärer. Parallellen mellan sexualitet och pengar blir således tydlig och står i stark kontrast till filmens, på denna fronten, mer upphöjda karaktärer.

I *Pettersson & Bendel* framställs Bendel som relativt asexuell, däremot blir han i högsta grad en representant för en mer hypergam syn på kärlek och sexualitet än vad som anses dygdigt. En av filmens huvudsakliga konflikter är Petterssons samvetsqual över att ha inlett en relation till den förmögna Agda Alvin och på så sätt negligerat sin kärlek till barvärdinnan, Mia. Drivande bakom hela denna konflikt kan sägas vara Bendel som ideligen försöker övertala Pettersson att göra sig av med Mia och istället välja Agda Alvin, för att således kunna åtnjuta hennes stora ekonomiska tillgångar. I en konversation mellan de två kumpanerna görs Bendels syn på förhållanden tydlig:

B: Vi kan inte göra affären om du inte lånar 5000 av Agda Alvin!

P: Det kan jag inte, hur många gånger ska jag säga dig det, va?!

B: Nej, därför att du missköter Agda Alvin!

P: Missköter!?

B: Ja!

P: Därför att jag inte plockar av människan allt hon äger och har?!

B: Pettersson, lyd ett gott råd. Betala Mia vad vi är skyldiga henne och slå upp med henne... Vi behöver henne inte mer...

P: (Hytter med näven) Säg inte det där en gång till! (00:54:40)

Här framgår tydligt skillnaden på hur de två karaktärerna ser på förhållanden. Bendel ser endast det materiella och är oförmögen att förstå varför inte Pettersson väljer Agda Alvin före Mia,

medan Pettersson i jämförelse med Bendel kan visa att han fortfarande har en gnutta anständighet kvar. Qvist vill också mena att Bendels återkommande försök att skilja Pettersson och Mia målar upp honom som ett hot mot familjebildningen och i slutändan barnafödandet.⁵⁶

Juden som individualist

Egenskaper som generositet, omtänksamhet och ett allmänt värnande om folket i ens gemenskaps bästa är en återkommande egenskap hos karaktärerna i de tre utvalda filmerna. Qvist menar att det i den solidaritet och generositet som premieras i många tidiga 1930-talsfilmer finns en kraftig gemenskapstanke, en kollektivistisk moral.⁵⁷ I detta avsnitt kommer det argumenteras för varför även denna positiva egenskap finner sin diametrala motsats hos just filmens judiska karaktär, som istället får representera egoism, girighet och likgiltighet inför andras problem, en slags individualism. Andersson lyfter just judens snålhet som ett av de mest framträdande karaktärsdragen hos karikatyrerna i den samtida skämtpressen. Han menar att det finns en uppfattning att snålhet, girighet och själviskhet genomsyrar judens hela väsen.⁵⁸

I *Söderkåkar* gestaltas detta exempelvis genom faktumet att Josephsson just är en ensam aktör som utmanar ett större kollektiv. Han framställs som utan vänner eller familj, och visas istället som en ensam man som agerar helt utefter egna intressen. Intressant nog så är det här den ensamma aktören som framställs som makthavaren och kollektivet som framställs som offret. Än tydligare blir detta genom direktör Josephsons agerande i enskilda scener, exempelvis då Erik i scenen då Josephsson introduceras, vädjar till direktören att hjälpa honom, något som Josephssons ställer sig totalt likgiltig inför, trots det att de båda framställs ha en någorlunda vänskaplig relation. Josephsons likgiltighet förstärks här genom skådespelaren Wiktor Hagman (som porträtterar Josephsson) som i sitt skådespel tydligt framhäver dennes nonchalans; genom ett ryckande på axlarna, ett ryck på ögonbrynen och en avslappnad och obrydd gest med armarna, avfärdar Josephson Eriks vädjan (00:24:55). Josephson lägger märke till den utsatta situation som Erik befinner sig i, något han istället för att göra någonting åt i ett senare skede kommer använda för att utpressa honom. Denna likgiltighet blir en stark kontrast till hur Johan agerar när Erik vädjar till honom om hjälp.

Kära släkten uppvisar liknande tendenser i sitt porträtterande av juden. Filmens huvudkonflikt kan på ett sätt ses som Grosshandlarens ovilja att dela med sig av det enorma kapital som han

---

⁵⁶ Qvist, 1995, 443.

⁵⁷ Qvist 1995, s. 374.

⁵⁸ Andersson, 2000, s. 229.

besitter. Han är till en början girig och osolidarisk gentemot personerna runtomkring sig. Detta hans snåla beteende är något som speglas i hans rival, Ludwig. Denne är förkroppsligandet av den egocentrism som har smittat av sig på grosshandlaren. I likhet med direktör Josephson axlar också Ludwig rollen som den ensamme aktören som utmanar ett större kollektiv. Hans försök är dock i mindre grad framgångsrika och de metoder han brukar visar sig ofta synnerligen ineffektiva. Ludwig drar sig inte för att använda mindre hederliga metoder när det kommer till att ta sig fram. Han drar sig inte för att förråda och utpressa personer som tidigare varit hans vänner eller behandlat honom väl. Exempel på detta är t.ex. greven Cronskiöld, som Ludwig vid ett tillfälle beviljar ett lån, något som senare kommer visa sig är för att kunna utpressa grevens tilltänkta svärfar, grosshandlaren. Tittaren blir dock varse om att Ludwig inte beviljar lånet utav helt osjälviska skäl, i och med att vi visas en närbild av den lömska och sluga min som pryder Ludwigs ansikte under uppgörelsen. Wright vill dock i sin undersökning av *Kära släkten* mena att det i fallet Ludwig handlar mer om en komisk biroll än en faktisk antagonist, till skillnad från i *Söderkåkar* då juden utgör en tydlig antagonist, ett antagande som tycks försumma de många likheter som kan återfinnas mellan de båda karaktärerna.⁵⁹

Tydligast framgår dock diskrepansen mellan den svenska omtänksamheten och solidariteten och den judiska lömskheten i *Pettersson & Bendel*. Från de två kumpanernas första scen tillsammans då Pettersson bjuder Bendel att komma in i skjulet där han tänkt spendera natten, framställs Pettersson som den mer omtänksamma av de två parterna. Petterssons omtanke för Bendel varar genom hela filmen, ända fram till slutet då han låter Bendel fly med sitt pass, trots att denne försökt lura av honom hela den gemensamma firman och fly landet. Vidare gestaltas detta också tydligt i en scen mot filmens mitt, då Pettersson återvänder till den gemensamma lägenheten. Innan han kommer in visas vi en bild av Bendel, sittandes i ett oupplyst rum, stoppandes mynt i en strumpa. Vi hör Pettersson komma, vilket får Bendel att rycka till och snabbt stoppa in mynten bakom en sten. Således förstår tittaren att det handlar om pengar som Bendel gömmer undan från sin kumpan. Kontrasten blir än starkare då Pettersson efter att ha kommit in i rummet berättar för Bendel att han lyckats få ytterligare en kund, något han ifall han agerat som Bendel inte hade avslöjat (00:54:46). Andersson menar att det finns en lång tradition av att framställa en slug jude som drar nytta av svenskens generositet och solidaritet.⁶⁰

---

⁵⁹ Wright, 1998, s. 44.

⁶⁰ Andersson, 2000, s. 475.

Judens estetik

Gellner betonar reproduktionen av ett estetiskt ideal inom de homogena högkulturerna. Detta hade dels att göra med ett utseendeideal för nationens medborgare, från klädkod till fysionomi, dels om en idealbild av själva nationen, av hur den renodlat svenska miljön ser ut.⁶¹ Därför kan dikotomiseringen spela en viktig roll i utkristalliseringen av detta. Karaktärers kläder är ofta starkt knutna till deras moral, man kan utifrån karaktärernas klädkod ofta utläsa ifall det handlade om positiva respektive negativa karaktärer. Vad kan konstateras är att det finns en tydlig aversion mot kläder som för tankarna till urbanitet och överklass. Dygdiga karaktärer som Johan, Gunnar och Pettersson har alla enklare och mer anspråkslösa utstyrselar, som går hand i hand med det folkliga idealet. Juden blir här återigen den diametrala motsatsen. Direktör Josephsson kan till exempel ofta ses iklädd en tredelad kostym med vit bröstnäsduk och vid ett annat tillfälle en beige regnrock, med stor brun svångrem och basker. Vidare kan vi se hur Ludwig från *Kära släkten* alltid presenteras i svart kostym med fluga och en tydligt framstickande bröstnäsduk. Även Bendel införskaffar sig en liknande mundering så fort han tillskansat ett någorlunda kapital. Han är dessutom i högsta grad drivande när det kommer till att iföra kumpanen Pettersson en mer extravagant utstyrsel, som får symbolisera hans moraliska förfall och ekonomiska framgång. Den vräkiga klädkoden är något som Andersson menar är ett signum för den judiska stereotypen även inom det tidiga 1900-talets skämtpress.⁶²

De judiska karaktärerna får i filmerna också en väsentlig funktion som rent utseendemässig motpol. Tydligast blir detta i *Pettersson & Bendel* där Adolf Jahr inför rollen som Pettersson till och med låtit blondera sitt hår. Särskilt i filmens tidiga scener framhävs skillnaden mellan de två kumpanerna. Pettersson filmas med ansiktet upplyst av sol, renrakad och leende, medan Bendel ses med ett skuggat ansikte, som således framhäver hans orakade och fårade ansikte. I en konversation som de båda har inne på en krog, kort efter att de träffats, då Bendel förklarar hur de ska lägga upp sina affärer, ser vi också hur ett tydligt fokus läggs just på Bendels ansikte upplyst från sidan, något som kastar skuggor över ansiktet samt framhäver rynkor och fåror, samtidigt ser vi Pettersson, filmad snett bakifrån, med ett jämt ljus på ansiktet, som överbetonas något på det blonderade håret. En tydlig skillnad kan också skönjas i de två karaktärernas sätt att röra sig, där Bendel tenderar att gå med krokig rygg, och ideligen kurar ihop sig när någon fara nalkas, detta blir tydligt i filmens avslutande scen, då Pettersson håller sitt korta brandtal om varför han inte kan följa Bendel till toppen. Karaktärerna är komponerade så att Bendel

⁶¹ Gellner, 1994, s. 41–43

⁶² Andersson, 2000, s. 88.

sitter ihopkrupen i ett hörn, medan Pettersson rakryggad – såväl bildligt som bokstavligt – står och läxar upp honom. Detta medan det genom dialogen tydligt förmedlas att Pettersson är den mer moraliskt högtstående av de båda. Dessa två komponenter kompletterar således varandra och ger tillsammans ett starkare intryck av vad de båda karaktärerna representerar (01:37:03).

Även om de två andra filmerna inte uppvisar lika tydliga rent fysionomiska kontraster som görs i *Pettersson & Bendel*, går det definitivt att tala om en typ av visuell särbehandling när det kommer till både direktör Josephssons och Ludwigs framställning. Som redan diskuterat går det att identifiera ett återkommande drag i hur Josephsson i *Söderkåkar* filmas, alltså vilka vinklar som han presenteras från, bland annat i scenen då han introduceras och han filmas i profil, något som tydligt framhäver karaktärens säregna anletsdrag. Detta går igen i scenen då Josephsson gör ett försök att förföra Eriks, hushållerska och en närbild i profil mycket tydligt framhäver hans krokiga näsa. Även om kontrasteringen mellan Josephsson och det svenska här inte görs riktigt lika tydligt skapas stark kontrast mellan Gunnar och Josephsson, som båda uppvaktar Maj-Britt, varav den ena, genom bl.a. osmickrande kameravinklar, framställs som ful och den andre som vacker. Liknande tendenser går att skönja i *Kära släkten* där också Ludwig ideligen framställs från vinklar som tydligt framhäver hans näsa, exempelvis i en av scenerna då han dividerar om affärer med grosshandlaren (00:49:39). Tittaren visas också under filmens gång en rad osmickrande närbilder på Ludwig, där denne genom olika grimaser vanställer sitt ansikte.

Det judiska landskapet – den inre orienten

Gellners teori om högkulturens avbildning och reproduktion av nationen omfattar mer än enbart avbildningen av nationens invånare, även själva nationen, eller den dominanta fantasin om nationens estetik, blir föremål för denna reproduktion.⁶³ Jag har tidigare diskuterat hur lantlighet har spelat en central roll i gestaltandet av allt som är positivt betingat. Samma princip gör sig till känna när det kommer till skildringen av miljö.

I *Söderkåkar* kan vi exempelvis se hur det urbana i form av kontorslandskapen får en central roll när det kommer till gestaltandet av filmens negativt laddade scener. Exempelvis den tidigare diskuterade introduktionen av såväl Johans bror Erik som Josephsson, då filmens huvudsakliga konflikt också introduceras för tittaren. Här kontrasteras de tidigare idylliska

---

⁶³ Gellner, Ernest, *Nations and nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983; Mandelbaum, Moran M. "The Gellnerian modality revisited: towards a 'genealogy' of cultural homogenization and nation-state congruency." i *Ethnic & Racial Studies* 37, no. 11: 2014.

söderkåkarna mot ett trångt kontor, fyllt med telefoner och med en stor skrivmaskin i förgrunden (00:18:09). Det är till dessa miljöer som tittaren kommer associera både Erik och Josephsson. Det är miljön som orsakar Erik stort lidande och som Josephsson utövar sin makt ifrån. Han visas oftast just sittandes bakom ett stort skrivbord medan han smider sina planer för att ta över söderkåkarna. Kontoret blir en tydlig symbol för karriärism, men även, då det isolerar både Josephsson och Erik från gemenskapen, för individualism och själviskhet.

I *Kära Släkten* spelar också dessa urbana landskap en central funktion, dels i form av kontoren, dels i form av de ständigt återkommande stora mörka överklassvillorna. Här, liksom i *Söderkåkar*, introduceras karaktärerna som förknippas med ett karriäriskt tankesätt, alltså grosshandlaren och Ludwig, i en mörk kontorsmiljö. Kontrasten blir tydlig till de öppna skidlandskap som vi tidigare i filmen visats. Här täcks förgrunden av en stor sekretär. Och liksom i *Söderkåkar* är det med dessa miljöer som tittaren kommer förknippa juden Ludwig. De olika kontoren, lyxvåningarna och villorna som vi genom filmens gång får se blir de platser som tydligast kommer att förknippas med Ludwig. Och de blir en stor kontrast till de landskap som vi kommer att förknippa filmens positivt laddade karaktärer med, nämligen det lantliga som de genom filmen dras till.

I *Pettersson & Bendel* blir staden skådeplatsen för Petterssons moraliska förfall. Alla de negativa egenskaper som han under filmens gång anammar är starkt förknippade med just storstaden, och med Bendel. Det är i denna film som just storstaden tydligast förknippas med det judiska. Exempelvis scenen då Bendel introduceras, då han efter att ha smugit i land från ett fartyg rör sig som en skugga genom stadens mörka gränder. Dessutom ackompanjeras som tidigare nämnt denna scen av en speciell typ av fiolmusik som har en distinkt utländsk klang. Detta upprepas i en senare scen då vi får se Bendel, underförstått med något bedrägligt i görning, smyga genom några trånga gränder för att möta en av sina hemliga kompanjoner. Samma musik, fast nu spelad på piano, ackompanjerar scenen (00:25:29). De skuggiga gränder och trånga lägenheter som i början speglar Bendels lömskhet, kommer senare under filmens gång att ersättas av kontor, och av en mer välklädd Bendel, men kommer fortfarande behålla sin mörka och skuggtäckta visuella framställning.

Detta blir intressant då man jämför med vad Andersson lyfte fram som en av den svenska antisemitismens grundpelare, nämligen juden som förkroppsligandet av allt som var fel med

det moderna.⁶⁴ Med Anderssons resonemang i åtanke kan många av de konstateranden som gjorts angående judens roll i den svenska 1930-talsfilmen ses i nytt ljus. Man kan till exempel koka ner narrativet i *Söderkåkar* till att handla om det modernas, och allt vad det medför, intåg i det idylliska lilla samhället. Wright vill också mena att det i *Söderkåkar* handlar om juden som ett hot mot den svenska småstadsidyllen. Hon menar att filmen försöker kapitalisera på framställningen av en typisk svensk småstadsmiljö och att Josephsson i egenskap av jude får rollen som hinder för denna idylls fortgång.⁶⁵

Än mer intressant blir det ifall man väger in Boruttas tillämpning av Saids teorier i denna fråga. Borutta utreder nämligen i sin studie hur katolikerna under 1800-talets andra hälft, under de så kallade kulturkrigen, blev objekt för en orientalisering från den protestantiska majoritetsbefolkningen. Han visar hur katolikerna blev förknippade med konservatism och framställdes som en slags motståndare till det moderna projektet; de blev moderniseringens andre. Det här är mycket intressant då man kan konstatera att detta inte stämmer överens med det judiska i de undersökta filmerna. Judarna blev som tidigare diskuterat snarare moderniteten förkroppsligad. I någon mån blev de konservatismens och traditionalismens andre. Borutta menar också att det i orientaliseringsprocessen skapades en tanke om en orient inom occidenten, om en orientalisk enklav i västvärlden. I Boruttas fall handlar det om den tyska södern, men i fallet med min undersökning får man snarare tala om staden som en slags inre orient.⁶⁶ Staden och det urbana har som jag visat en stark koppling till alla de egenskaper som i filmen lyfts fram som typiskt judiska, och för all del till juden själv. Det råder vad som skulle kunna kallas en form av land-stad-konflikt. Staden blir platsen där beteenden som promiskuitet, själviskhet och karriärism dominerar och vi kan se hur detta orsakar stora våndor för många av filmernas karaktärer, i synnerhet Pettersson och Erik. Staden blir en främmande plats där svensken vantrivs men där juden lätt vet hur man ska ta sig fram. När svensken däremot återförenas med naturen återgår svensken till ett dygdigt leverne.

Demoniseringen av storstaden medför en romantisering av landet och naturen. Här kan tillexempel en av huvudkonflikterna i *Kära släkten*, makarna Leijonstams dragning till landet, användas som exempel. Även scenen från *Pettersson & Bendel*, då Pettersson när hans moraliska förfall nått sin kulmen, i en nostalgisk tillbakablick minns ett frieri ute i naturen, är ett bra exempel på denna romantisering av naturen. Qvist för i sin studie ett resonemang om

---

⁶⁴ Andersson, 2000, s. 474–475.

⁶⁵ Wright, 1998, s. 21.

⁶⁶ Borutta, 2010, s. 49–62.

det egna landskapets centrala roll för den etniska självbilden. Han menar att det i den sena 1930-talsfilmen utkristalliserades en typ av ”blod- och jordmystik” där just naturen och hembygden fick en central roll i skildringar av lycka, välmående och inte minst kärlek.⁶⁷

Den svensk-judiska dikotomin

Det kan i högsta grad sägas pågå ett dikotomiskt förhållande mellan det svenska och det judiska i de tre filmer som analyserats. Detta förhållande präglade såväl hur de båda parternas beteende gestaltades som hur de gestaltades rent utseendemässigt. Juden användes i högsta grad som en negation till det positiva, det svenska, och hjälpte således till att definiera det. Andersson har utrett det rent estetiska förhållandet mellan det judiska och det svenska och konstaterat att det här handlar om ett motsatsförhållande.⁶⁸ Han lyfte även en annan viktig aspekt där det svenska och det judiska bildade ett dikotomiskt motsatspar, nämligen affärsmoral. Han menar att det finns en gammal myt om juden som skor sig genom att utnyttja svenskars godtrogenhet och ovilja till oärliga affärer. En föreställning som Andersson menar dels demoniserar det judiska, dels befäster bilden av svensken som ärlig och besittandes en hög affärsmoral.⁶⁹ Jag är alltså inte ensam om att peka på detta förhållande mellan svensken och det judiska, men vad som kan sägas är att jag genom att bygga vidare på Anderssons idé, som i sin tur är en vidarebyggnad av Qvist och Wright, har kunnat visa hur detta motsatsförhållande råder på många nivåer som gått Andersson förbi och således understrukit vilken central roll det har haft för det svenska identitetsskapandet. Här har framförallt Saids och Boruttas teorier varit avgörande för att kasta nytt ljus över detta förhållande.

Jag vill således lansera begreppet *den svensk-judiska dikotomin* som en central del av det svenska nationella identitetsskapandet under 1930-talet. Jag har i min artikel kunnat visa att det råder ett motsatsförhållande mellan det idealsvenska och det judiska. Mellan dessa två dikotomiska motpoler konstrueras en skala där många av de karaktärer som analyserats i de olika filmerna befinner sig. Detta kan utgöra ett alternativ till den av Qvist använda ”centrum-periferi”-modellen, när det kommer till att studera det svenskas förhållande till det judiska. Medan den modell som Qvist brukar lägga fokus på förhållandet mellan de båda gruppernas hegemoniska inslag, har den av mig utvecklade modellen fördelen att den inte graderar maktförhållandet mellan de båda polerna, utan visar hur de båda utövar stort inflytande över

⁶⁷ Qvist, 1995, s. 460.

⁶⁸ Andersson, 2000, s. 21–22.

⁶⁹ Andersson 2000, s. 482.

filmernas karaktärer och således över skapandet av den svenska identiteten. Genom att framställa det judiska som ”periferi” hamnar fokus på hur det svenska utövar en hegemoni över det judiska, påverkan framstår som enkelriktad – snarare än att visa hur påverkan är gård åt båda hållen, hur de båda parterna på ett likartat sätt formar varandra.⁷⁰

Syftet med den här artikeln var att dels undersöka hur bilden av det svenska konstruerades i de undersökta filmerna, dels visa på hur denna konstruktion i sig var beroende av en motpol, i form av den antisemitiska representationen. Genom att visa på hur det judiska konstant dikotomiseras gentemot det svenska, kunde jag visa på sambandet mellan svenskt nationellt identitetsskapande och antisemitiska representationer. Jag kunde visa på hur alla de egenskaper och utseendemässiga egenheter som framhävdes som de mest eftersträvansvärda, och antaganden de mest svenska, alltid fann sin antites i egenskaper hos filmens judiska karaktärer. Andersson fokuserar också på dikotomiseringsaspekten av förhållandet mellan det judiska och det svenska, men som nämnt främst för att förklara varför det judiska ser ut som det gör, inte för att visa att det sättet som de judiska representationerna ser ut på är avgörande för framställningen av det svenska. För att beskriva detta fenomen användes begreppet ”den svensk-judiska dikotomin”, en tankefigur som syftar till att peka på de båda parternas beroende av varandra, snarare än den enas hegemoniska verkan på den andra, i.e. Qvists centrum-periferi-modell. Jag hoppas att mina resultat kan erbjuda en utgångspunkt för vidare forskning på detta fält, precis som min undersökning har funnit sin utgångspunkt i Qvists, Wrights och Anderssons antaganden om judiskhet och svenskhet. Tankefiguren som här lanserades skulle kunna appliceras på ett mer omfattande källmaterial där samtliga, istället för ett fåtal, av de antisemitiska representationerna i 1930-talets film analyserades. Vidare skulle den även kunna appliceras på andra medier, så som skönlitteratur eller för all del skämtpress.

---

⁷⁰ Qvist, 1995, s. 288–291.

”En karl blir inte människa förrän han gifter sig”¹

Genuskonstruktioner i Husmodern år 1940 och 1950

Malin Jonsson

Inledning

Att undersöka historiska fenomen med genushistorisk inriktning kan låta röster som tidigare varit glömda eller tystade att åter höras. 1940- och 1950-talet är en tidsperiod i svensk historia som det etablerats vissa ”sanningar” kring. Bilden av svensk beredskapstid brukar i allmänhet beskrivas som en tid där kvinnor tog steget ut i arbetslivet och på så sätt lade grunden för den jämställdhet som media ofta rapporterar om idag. Historien ses på så sätt som en obruten framgångskedja där jämställdheten enbart blir mer och mer framträdande för varje år. Genom att undersöka material som vänder sig mot en stor målgrupp och där många röster framträder kan etablerade ”sanningar” ifrågasättas. Vi må alla stå lika inför lagen, men trots det finns ett pärlband av normer som vi måste förhålla oss till. Normer kring hur man bör bete sig, ofta baserat på könstillhörighet, florerar både tydligt och mindre tydligt. Normer kan vara trögföränderliga och finnas kvar i folkopinionen trots förändringar inom politik och juridik.

Veckotidningen är ett medium som av många anses oseriöst. Gullan Sköld menar att mediet ses som ”vulgärjournalism”.² I allmänhet brukar veckotidningen ses som ett så kallat ”guilty pleasure” vilket skvallrar om dess låga status. Veckotidningen bör dock ses som en god källa för historiska undersökningar. Ulrika Holgersson och Emma Severinsson är samstämmiga

---

¹ *Husmodern*, 1940:50, s. 21.

² Sköld, Gullan, *Från moder till samhällsvareelse: vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året runt*, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation - JMK, Univ., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1998, s. 15.

gällande att veckotidningar har fungerat som ventiler för dess läsare och gett dem en chans att göra sina röster hörda. Genom dessa röster kan rådande normer och genuskonstruktioner utläsas.³

Denna artikel inleds med en framställning av empiriskt material från *Husmoderns* årgång från 1940. I detta material berörs frågor om femininitet, maskulinitet, arbete, samliv med mera. Detta följs sedan av en framställning av årgången från 1950 där liknande frågor berörs och kompareras med resultaten från *Husmodern* 1940.

Syfte och frågeställning

Som syfte för denna undersökning ligger att synliggöra hur män och kvinnor diskuterade genuskonstruktioner i veckotidningen *Husmodern* samt hur detta förändrades över tid. Genom att välja ett kort tidsspann på tio år för min jämförelse hoppas jag kunna nå de ”små” förändringar som jag upplever att historiker tidigare har nedprioriterat till förmån för de större som kan tydliggöras genom att studera de längre linjerna i historien. Ett högre syfte är att problematisera svensk beredskapstid, jämställdhet och utveckling.

De frågor som ligger till grund för undersökningen är:

- Hur framställs manlighet och kvinnlighet i *Husmoderns* artiklar 1940?
- Vilka likheter och skillnader finns det mellan framställningarna mellan årgångarna 1940 och 1950?

Teori

För att analysera normer och genuskonstruktioner används Yvonne Hirdmans teori om genuskontrakt hämtat ur *Genus – det stabila föränderliga former*. Genuskontraktet kan förklaras som både en överenskommelse och ett ok som både man och kvinna står under. Överenskommelsen innebär att det finns delar av genussegregationen som båda kön upplever som fördelaktiga. På så sätt blir genuskontraktet en förklaring till varför kvinnor och män stannar i stereotypa genuspositioner. Vidare förklarar Hirdman genuspositionerna utifrån att A står för mannen, normen och det mäktiga. A får lov att vara en mångfacetterad figur, men styrs ändå av två grundläggande lagar.⁴ Dessa är att A är A för att han inte är kvinna och att A

---

³ Holgersson, Ulrika, *Populärkulturen och klassamhället: arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, Carlsson, Diss. Lund : Lunds universitet, 2005, Stockholm, 2005, s. 156; Severinsson, Emma, *'Frihet eller kärlek?: äktenskap, singelliv och vägen till lycka i 1920-talets veckopress'*, *LIR:journal.*, 2016:7, s. 97-118, 2016. s. 9

⁴ Hirdman, Yvonne, *Genus: om det stabila föränderliga former*, 2., [rev.] uppl., Liber, Malmö, 2003, s. 47 – 65.

fungerar som normbärare. A är det som kvinnans formler, det finns ett flertal, får förhålla sig till. Kvinnan i sin tur kan stå som flertalet modeller.

Tanken utgår från att kvinnan direkt konstateras som ett icke A. På så sätt är det klargjort – hon är inte en man utan något annat. Som a fungerar hon som en mindre utvecklad och sämre version av mannen. Detta innebär att kvinnan, som en ofullständig man, är möjlig att jämföra med mannen.⁵ Något som kvinnan i formeln B inte kan, då hon är hon mannens totala motsats. Som b är kvinnan en sämre variant av mannens totala motsats B, exempelvis en kvinna som inte föder barn.⁶

Då det finns fler nyanser i Hirdmans genussystem gällande kvinnor, kompletteras detta med R. W Connells teori om hegemonisk maskulinitet. Connell menar att maskuliniteten är mer komplex än tidigare genusforskning ansett den vara. Maskulinitet definieras inte endast relaterat till femininitet, utan även till män av annan sexualitet, klass och ursprung.⁷ Connell beskriver sin teori med att det existerar en sorts maskulinitet, ett ideal, som gör att män kan hålla en överordnad ställning i samhället. Denna idealbild är föränderlig över tid. Detta kallar Connell för manlig hegemoni, där de mest iögonfallande bärarna av hegemonisk maskulinitet blir de som innehar mest makt. Hegemonisk manlighet är det få män som strävar efter och lever upp till, men detta till trots, är det något som en majoritet av männen drar nytta av, då det gynnar dem att leva i en patriarkal överordning. Det finns enligt Connells teori en genushierarki även inom den maskulina världen. I denna hierarki är exempelvis homosexuella män, men även män som uppfattas som feminina i beteende och framtoning, underordnade de heterosexuella männen och utesluts ur den hegemoniska manligheten. Även gällande klasser och etniskt ursprung förklarar Connell det som att marginaliseringen av de på detta sätt underordnade männen, auktoriserar den dominerande gruppens manliga hegemoni.⁸

Sexualitetens roll för den sociala ställningen för vidare tankarna mot queerteori. Fanny Ambjörnsson förklarar i boken *Vad är queer?* att detta är en mångfacetterad typ av teori, men har som grund att undersöka hur regleringar och upplevelser kring sexualitet ser ut i samhället.⁹ Som grund i samhället finns enligt queerteorin heterosexualiteten som norm, och samhället är format utefter detta. Ett användbart begrepp är heteronormativitet. Genom att

---

⁵ Ibid, s. 28.

⁶ Ibid, s.84.

⁷ Connell, Raewyn, *Maskuliniteter*, 2. uppl, Daidalos, Göteborg, 2008, s. 115.

⁸ Ibid, s. 118.

⁹ Ambjörnsson, Fanny, *Vad är queer?*, Natur och kultur, Stockholm, 2006, s. 36.

använda detta begrepp undersöker queerforskaren snarare de normer som är skapade kring sexualiteten, än sexualiteten i sig.¹⁰

Metod

Ett urval har gjorts för att specifikt lyfta de artiklar som berör samlevnadsfrågor och diskussioner kring genusfrågor. För att analysera dessa diskussioner har kvalitativ textanalys men även argumentationsanalys använts för att kunna utläsa åsikter i tidningen under årgången 1940 och 1950.¹¹ De båda årtalens resultat komparerades sedan för att kunna se skillnader och likheter. Resultaten från år 1950 har kortats ned, till förmån för att kunna visa den nya forskning som undersökning av årgång 1940 bidrar med.

Husmodern 1940

Vid år 1940 gavs *Husmodern* ut en gång i veckan och med dess stigande försäljning under 1940-talet visar tidningens popularitet.¹² I årgången 1940 publicerades flera artiklar relaterade till andra världskriget och framförallt den då rådande situationen i Finland. Utöver dessa publicerades artiklar om husmorstips, hemskötsel, sytävlingar och hemma hos-reportage. Tidningen var även en populär plats för reklam, där en stor mängd text- och bildannonser publicerades regelbundet.

I varje nummer av tidningen förekom en till tre artiklar om samlevnad mellan män och kvinnor. Dessa hade olika teman under årets gång och innehöll olika sorts problematik. En artikelserie som berörde synen på manligt och kvinnligt var *Mannens syn på oss* och *Vår syn på mannen*. *Mannens syn på oss* publicerades i 46 nummer och *Vår syn på mannen* i 5 nummer under 1940. Artiklarna fungerade som insyn i tankarna hos det motsatta könet. Ett tiotal frågor ställdes till män och kvinnor som vid tiden var välkända.

Kvinnor beskriver kvinnor

I *Husmodern* utgick artiklarna från en skillnad mellan kvinnor och män. Detta liknar den tydliga skillnad som Eva Blomberg kunde se i sitt material till *Vill ni se en stjärna?: kön, kropp och kläder i Filmjournalen 1919–1953*. Blomberg upptäckte att skribenterna för tidningen positionerade sig utefter en genusordning på liknande sätt som i *Husmodern*.¹³ I

---

¹⁰ Ibid, s. 51-52

¹¹ Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.), *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig textoch diskursanalys*, 3., [utök.] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2012, s. 93.

¹² Berger, Margareta, Fruar & damer, PAN/Norstedt, Stockholm, 1974, s. 113.

¹³ Blomberg, Eva, *Vill ni se en stjärna?: kön, kropp och kläder i Filmjournalen 1919-1953*, Nordic Academic Press, Lund, 2006.

artikeln *Varför ska kvinnan göra sådant väsen av mannen?* ifrågasatte en insändare varför kvinnor skulle förhålla sig så mycket till männen. *Husmoderns* skribent svarade:

Att en man arbetar för en är för mig personligen något så stort, att jag anser att man skall tacka för det var dag med vad som svarar däremot, vänlighet, godlynthet, ömhet, (sådant som gör livet lätt, ja uthärdligt, i alla svårigheter.)¹⁴

Innebörden av kvinnlighet diskuterades inte i artiklar utan att tydligt relateras till manlighet. Istället fick typen av artiklar som publicerades i tidningen stå svarande för vad som kunde utläsas som typiskt kvinnligt. Med Hirdmans genusteori blev den kvinnliga sidan av genuskontraktet, där hemmet var kvinnans domän, tydlig.

Krigets påverkan

År 1940 var artiklarna inriktade på hur ransoneringen under andra världskriget skulle tacklas. Kriget intresserade *Husmoderns* skribenter, främst inriktat på hur de finska kvinnorna klarade sin vardag under det finska vinterkriget. Tidningens skribenter beskrev hur svenska skolflickor stickade plagg för att hjälpa den finska befolkningen under vinterkriget. Några utgåvor senare kom det en reaktion på detta i form av en artikel, där en kvinna menade att ”det sant kvinnliga” i denna situation istället borde varit att hushålla extra noga med hushållskassan, för att kunna skänka pengar till Finland. Kvinnan hade själv startat en insamling för Finlands sak i hopp om att pengarna skulle gå till att landet kunde köpa ett stridsflygplan.¹⁵ Att hjälp med stridsmateriel hade inneburit inblandning i kriget verkade oviktigt för skribenten.

Kriget i Finland berörde kvinnan som skrev i *Husmodern* till den grad att hon svek både den passiva hållningen som svensk i kriget, men även som kvinna. Att artiklarna främst riktade sig till redan gifta, och kanske något äldre kvinnor, blev tydligt när unga kvinnor beskrevs i tidningen. Unga kvinnor berördes som en ny grupp som behövde förklaras. En generationsklyfta blev tydlig mellan yngre kvinnor och *Husmoderns* läsare. Tidningen ville förklara hur unga kvinnor tänkte när de valde utbildning eller angående kärlek. Få gånger moraliserades det från tidningsskribenternas sida. I majoriteten av fallen beskrevs de unga kvinnorna som på rätt moralisk väg mot äktenskap och barn, trots de förändrade ideal de levde under. I artiklar som undersökte hur det andra världskriget påverkade genuskonstruktionerna fanns en oro för vad förändringarna kunde komma att innebära. I artikeln *Gör kriget man och kvinna till främlingar för varandra?* menade skribenten att

---

¹⁴ *Husmodern*, 1940:1, s. 13.

¹⁵ *Husmodern*, 1940:9, s. 21.

kvinnor behövde visa förståelse för vad männen gick igenom när de låg inkallade. En intervjuad kvinna beskrev det såhär:

Min make tycker om att veta att, att jag på min sida lever med honom jämt i hans dagliga gärning där ute i Finland. Och så fort han ringer försöker han alltid tala i möjligaste mån för mig just vad han sysslar med för att jag skall kunna känna mig in i hans miljö.¹⁶

Rollen som förstående maka var viktig att uppfylla oavsett var maken befann sig. Detta ansåg skribenten skulle innebära att männen inte kände att det var svårt att återanpassa sig till det vanliga samlivet när de kom hem. Med Hirdmans genuskontrakt innebar detta skilda uppgifter, med mannen på offentligt arbete och kvinnan i hemmet.

Artikeln *Ny kvinna?* gav sken av det rådande kvinnoidealet som en mindre utseendefixerad och mer praktiskt lagd kvinna. Förklaringen som gavs till denna förändring var krigets påverkan på det svenska samhället. Kvinnan hade inte längre tid och råd med att vara ytlig, då tyger och skönhetsartiklar behövde prioriteras bort ur ransoneringsbudgeten. Som reaktion på detta intervjuades en rad män som alla hoppades att detta var något som skulle försvinna efter kriget, och att deras fruar, men även kvinnor i allmänhet, skulle återgå till att ”kometera med sitt utseende”.¹⁷ Att kvinnan inte längre var en tydlig motsats till mannen gällande utseende ogillades.

Umgänge och vänskap

Den yngre generationens kvinnor undersöktes vidare i artikeln *Går fästmän helst ut ensam?* där 10 unga kvinnor tillfrågades om deras umgängesvanor när fästmännen låg inkallade. Kvinnorna tillfrågades om de tyckte att det var acceptabelt att umgås med andra män, i form av vänner, i fästmannens frånvaro. Alla kvinnor, förutom en, uttryckte att de ansåg det som opassande. Kvinnan som inte höll med såg inte själva umgänget i sig som problemet, så länge det var ett ”oskyldigt” nöje. Detta var inte endast en avvikande tanke i artikeln, utan under hela årgången. Tidningen sammankopplade under 1940 män och kvinnors umgänge med romantiska intressen.

Detta blev tydligt när en av de andra kvinnorna beskrev varför hon inte tyckte att sådant umgänge passade dem:

---

¹⁶ *Husmodern*, 1940:6, s. 30.

¹⁷ *Husmodern*, 1940:9, s. 22.

Naturligtvis skall man inte göra det. Vad har man för resten för glädje av att träffa andra män än sin fästman, när man är förlovad. Det är ju i alla fall så litet värt, en kvälls sällskap med en annan, så det kan hon väl gott offra. Jag menar visst inte att hon ska isolera sig, ingalunda, men först med fästmannen vid sin sida kan hon ha roligt i andras sällskap. För min personliga del har jag alltid längtat efter min fästman om jag varit borta någonstans utan honom, vad kan jag då ha för glädje av att gå ut med någon annan? Många flickor tror nog att de vinner något med att kanske göra sin fästman svartsjuk genom att träffa andra, men många gånger förlorar de nog på det.¹⁸

Umgänget med män sammankopplades med romantik. En romans innebar enligt tidningen alltid att ett heteronormativt äktenskap låg i framtiden. Artiklar om ogifta kvinnor och deras umgängesmönster, problematiserade dock bilden av hemmet som kvinnan plats. Skribenterna ansåg att den yngre ogifta kvinnan borde få ha ett mer fritt umgängesliv så länge det skedde med rätt moral. Enligt Hirdmans genusteori borde en ogift kvinna, en icke-moder, fallit under kategorin b, alltså en sämre variant av mannens motsats. *Husmoderns* skribenter visade med sina artiklar en annan syn. Den ogifta kvinnan kunde ha friheter utanför genuskontraktet, så länge hon i framtiden skulle underteckna detsamma, och på så vis utvecklas till ett fullvärdigt B.

Det andra världskriget innebar enligt *Husmodern* förändrade kvinnliga beteenden och egenskaper. Det viktigaste för en ung kvinna ansågs vara att visa förståelse för sin fästman eller make som låg inkallad. Kvinnan skulle inte ha för stora krav på sin materiella tillvaro. *Husmoderns* läsekrets tillhörde den redan gifta kvinnan som inte upplevde de svårigheter som kriget kom att innebära för de yngre kvinnornas första gifta år. Det görs på så sätt en åtskillnad mellan kvinnorna. Båda parter framställs som mannens totala motsats, med andra tankar, känslor och livsuppgifter. Med Hirdmans genusteori var kvinnor i dessa frågor ett B men åtskillnaden mellan åldersgrupperna, de gifta och de ogifta, innebar att de inte var likvärdiga B:n. De gifta kvinnorna resonerar kring de ogifta som att de upplevde att dessa får utstå svåra prövningar, men att de klarade dessa fint. Att de valde att trots svårigheterna, prioritera att skaffa man och barn gjorde dem till något mer än B, ett B med guldstjärna.

Män beskriver kvinnor

Rösterna i tidningen under årgången 1940 var inte endast kvinnliga. Män intervjuades frekvent. En artikel som hade samma budskap om noga hushållning med pengar och råvaror var *Behöver inte även vi en ny moral?* Den intervjuade mannen menade att svenska hushåll

---

¹⁸ *Husmodern*, 1940:29, s. 25.

behövde dra ned på sina materiella behov och att människor i stort skulle avstå att till fullo utnyttja den materiellt höga standard som svenskar hade före kriget.¹⁹ När mannen riktade sig mot hushållen i artikeln, var det automatiskt mot kvinnorna. Det var kvinnan i äktenskapet som blev ansvarig om hushållet överkonsumerade.

Varken tidningens redaktion eller intervjuade kvinnor beskrev vad som egentligen var kvinnliga egenskaper vid tiden. Kvinnligheten var enligt dem i förändring. De intervjuade männen kom istället att axla detta uppdrag. I flera artiklar per utgåva hördes mannens röst i *Husmodern*, vilket kunde bero på att tidningen hade relativt många manliga läsare.²⁰ Det kunde även bero på att det fanns en nyfikenhet kring hur mannen tyckte och tänkte hos tidningens kvinnliga läsare - vardagskvinnan. Dock var det på intet sätt några ”vardagsmän” som hördes i tidningen under 1940. Framst var det författare, konstnärer och rektorer.

Kvinnliga egenskaper

När männen uttalar sig om kvinnliga egenskaper sker det främst i artikelserien *Mannens syn på oss*. En man besvarade en fråga om kvinnlighet såhär:

Vilken egenskap sätter ni mest värde på hos en kvinna?

Svar: Kvinnlighet = allt det bästa, som komplettera mannens väsen liksom jag sätter som manligt allt det bästa, som kompletterar kvinnans väsen.²¹

Med Hirdmans genusteori blev ett typiskt A-B-förhållande tydligt. Resonemang om kvinnor och män som varandras motsatser var mycket vanliga i denna artikelserie. Ett resonemang om att dessa motsatser skulle komplettera varandra, både i samhället men även personligen följde vanligtvis;

Vilken kvinnotyp föredrar ni?

Svar: Erfarenhet visar, att det är den ljusa av alla nyanser, förmodligen därför att jag själv är mörk. Som alla män är jag också svag för estetiska valörer – ett ytligt drag hos mannen – men de avslöja mycket snabbt sitt mindre egenvärde, om de inte motsvaras av någon eller några egenskaper. Även en mycket vacker kvinna är vacker endast när hennes skönhet lever och den lever av näring inifrån. Av samma anledning är även inte estetiskt vackra kvinnor ofta mycket vackra. Viktigt är vidare att en kvinna inte är för storväxt i förhållande till mannen. För att kunna utveckla våra manliga ömma egenskaper måste vi

---

¹⁹ *Husmodern*, 1940:29, s. 7.

²⁰ Berger, s. 115.

²¹ *Husmodern*, 1940:5, s. 15.

åtminstone behålla illusionen om det svaga könet. Så länge det finns hejare till karlar, behöver ingen kvinna vara ledsen för att inte komma i åtnjutande av den starkares kärlek och beskydd.²²

Husmoderns skribenter och de intervjuade kvinnorna sammanförde inte kvinnlighet med några yttre egenskaper. Dock talade männen gärna om vad som för dem var en attraktiv kvinna. En kvinna som var tilltalande klädde och förde sig väl, log mycket samt var naturlig framfördes som idealet. Sminkade kvinnor kallades ofta för ”konstgjorda”. Män uttryckte sin avsky för kvinnor som frångick det naturliga idealet genom att använda kosmetika, vissa mer humoristiskt än andra:

Vad lägger ni först märke till hos en kvinna?

Svar: Naglarna, om det går för sig. Och har hon dem rödlackerade eller gröna, så tar jag av mig glasögonen och gläds åt min närsynthet.²³

Männens syn på kvinnors utseende passade väl in i den bild av den praktiska och icke ytliga kvinnan som *Husmodern* skapade. Männen uttryckte ofta att de hoppades att kvinnan skulle återgå till att ”vårda sitt yttre” mer när kriget var över. När egenskaper skulle diskuteras var frågan om kvinnlig humor populär att ställa av *Husmoderns* skribenter. En mans svar sammanfattades i ingressen såhär: ”Humorn hos kvinnan är vad han tycker om”.²⁴ Vid vidare läsning gick det att se att hans svar var något mer komplext:

Har kvinnan humor?

Svar: Somliga. Humorn är en härlig egenskap hos en kvinna, ty den räddar henne från det värsta öde som kan drabba henne. Nämligen att låta emancipationens alla osmälta visdomar och lösryckta kunskaper stiga henne åt huvudet, så hon på allvar tror sig vara de dumma karlarnas överman i tanke- och handlingskraft. Ett sådant sterilt viktigpetteri gör henne odräglig och direkt skadlig. Men insvepta i humorns mjuka bomull bli intelligens och halvbildning förtrollande egenskaper hos kvinnan.²⁵

På samma fråga svarade en annan man såhär:

Svar: Vilken kvinna? Omöjligt att besvara den frågan generellt. Jag tror att de flesta kvinnor sakna sinne för humor, men att de leva lika lyckligt för det. En sådan brist är visst ingen börda. Sitter man t.ex. på ett folkmöte och hör en talare

---

²² *Husmodern*, 1940:7, s. 17.

²³ *Husmodern*, 1940:49, s. 20.

²⁴ *Husmodern*, 1940:2, s. 18.

²⁵ *Ibid.*

säga något roligt, så märker man att den manliga publiken reagerar snabbast. För den tvivelaktiga humorn, som männen villigt uppskatta, hysa kvinnorna motvilja, vilket hedrar dem. Kvinnliga humorister äro fåtaliga, men bland skrivande damer finns dock lysande undantag. Anna Brantings böcker genomlystes av en stark humor. I Agnes von Krusenstjernas verk märker man en satirisk ådra. Detsamma gäller om danskan Thit Jensen.²⁶

Denne mans svar är typiskt för hur majoriteten av män förhöll sig till frågorna de skulle besvara. Trots medvetenhet om svårigheten att generalisera om en stor grupp människor gjorde de det ändå. Männens bild av kvinnan var mannens totala motsats. Kvinnor beskrevs i dessa svar alltid i relation till mannen, men aldrig i relation till andra kvinnor. Möjligtvis var det så att tidningens skribent hade bett männen att svara i så generella och kortfattade drag som möjligt.

Den frekvent förekommande frågan om humor i *Mannens syn på oss* visade tydligt att humor inte var något som alltid kunde sammanföras med kvinnlighet enligt männen. Majoriteten av männen diskuterade frågan som något avvikande bland kvinnorna och en typiskt manlig egenskap. I männens resonemang, men även i frågornas utformning syns vad Hirdman skulle kalla för ett A och B- mönster. Män och kvinnor var varandras motsatser, där mannen var normen att förhålla sig till, även gällande egenskaper som humor. Det förekom dock två män som helt avvek från denna sorts resonemang och menade att det inte fanns skillnader mellan könen. En av dem, en finsk skulptör, som beskrevs med orden ”För honom är det självklart att män och kvinnor är jämställda” besvarade därför en fråga på detta vis:

I vilken skepnad: som musa, madonna, leksak eller sfinx är kvinnan mest åtråvärd för en konstnär?

Svar: Jag tror att en klar personlighet är i alla avseenden den bästa egenskap hos både kvinnan och mannen. Och en god vilja och goda tankar skapa musan och madonnan, till glädje för en själv och för ens omgivning.²⁸

Husmodern hade även i samma ingress förklarat hans koncisa svar med hans nationella tillhörighet som finsk. Det gjordes en tydlig skillnad på svenskhet och finskhet, med ett vurmande för det sistnämnda. Genom åtskillnaden och tillskrivandet av egenskaper baserat på nationell tillhörighet syntes den rådande nationalismen. Även om Finlands sak ansågs vara ”vår” så var det viktigt att påvisa att mannen i artikeln inte var svensk.²⁷

²⁶ *Husmodern*, 1940:4, s. 26.

²⁷ Hirdman, Yvonne, Björkman, Jenny & Lundberg, Urban, *Sveriges historia. [rösträtt och demokrati, fackföreningar, förbudsomröstning, depression, Ådalskravaller, Kreugerkrasch, kohandel, Saltsjöbadsavtal, folkhem, krispolitik, urbanisering, neutralitet, samlingsregering, beredskapstid, ATP-reform, radio och teve,*

Mannens syn på oss blev ett intressant inslag i en tidning vars läsekrets var dominerande kvinnlig. Genom att förklara för kvinnorna hur mannen såg på dem, lät tidningen mannen vara en tyngre röst även här. Publiceringen av männens svar, utan någon slags kommentar eller övrig diskussion om kvinnlighet, innebar att mannen blev den som bestämde normerna som kvinnan skulle uppfylla och leva efter. Mannen blev på så sätt normbäraren, som genom att inte vara kvinna samtidigt definierade vad en kvinna skulle vara.

Även i Margareta Bergers undersökning av årgången från 1945 i *Fruar och damer* fanns en liknande artikelserie. 1945 hette den *Mannen avslöjar*, vilket innebar att åsikter från båda kön nu hade skrotats. Den intervjuade mannen gavs frågor om samlevnad snarare än kvinnosyn. *Mannen avslöjar* publicerades endast i 20 utgåvor jämfört med 1940års 46 utgåvor. Berger menade att männen 1945 talade för jämlikhet, men att en grupp även önskade sig en ”ljuv liten fru” och fann att det fanns ett stort utrymme för debatt under årgången 1945.²⁸ Det fanns 1945 utrymme för mer än en kvinnosyn i denna typ av artikel jämfört med 1940.

Kvinnors syn på arbete

Det andra världskrigets inkallningar innebar att en större mängd kvinnor kom ut på arbetsmarknaden.²⁹ Under 1940 förekom ett tjugotal artiklar om kvinnors arbete i *Husmodern*. Majoriteten av artiklarna berörde kvinnlig arbetskraft på ett positivt sätt. I artikelserien *Jag klarar min makes arbete* intervjuades kvinnor som tagit över inkallade makars arbete om hur de upplevde de nya ansvarerna. Kvinnorna svarade att de tyckte att det var både spännande och utvecklande.³⁰

Även i andra artiklar argumenterades det för att arbetande kvinnor på alla sätt klarade arbetet lika väl som männen. Dock förekom det kvinnor som uttryckte att de hellre ville vara hemmafruar. Dessa kvinnor argumenterade utifrån att det var deras vilja att inte arbeta. Helena Tolvhed menar i *Nationen på spel: kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972* att kvinnligt idrottsutövande trivialiserades på samma sätt som kvinnligt förvärvsarbete.³¹ I *Husmodern* trivialiserades inte kvinnors arbete på det sätt som Tolvhed finner i

---

bilism, rekordår] 1920-1965, Norstedt, Stockholm, 2012, s. 309; Hall, Patrik, *Den svenskaste historien: nationalism i Sverige under sex sekler*, Carlsson, Stockholm, 2000, s.258.

²⁸ Berger, s. 118.

²⁹ Overud, Johanna, 'I beredskap med Fru Lojal: husmodern i nationens tjänst 1939- 1945', *Arbetshistoria*., 2000(24):3/4(=95/96), s. 18-25, 2000, s. 226.

³⁰ *Husmodern*, 1940:25, s. 19.

³¹ Tolvhed, Helena, *Nationen på spel: kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948-1972*, h:ström - Text & kultur, Umeå, 2008. s. 225.

sitt material. Charlotte Tornbjer menar i *Den nationella modern: moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft* att ett husmorsideal befästes i *Husmodern* under åren fram till 1930-talet. Därför blev de positivt vinklade artiklarna om kvinnors arbete på 1940-talet intressanta, då de motsatte sig detta ideal till viss del.³² Detta visar hur tidningen skiftade ställning under 1940 till förmån för det behov av kvinnlig arbetskraft som fanns under kriget.³³

Husmoderns skribenter flaggade dock för ett problem med kvinnor på arbetsplatsen. Den ökade närvaron på mansdominerade arbetsplatser kunde innebära att kvinnorna blev kära i sina chefer. I artikeln *Blir hon kär i chefen?* intervjuas kvinnor om denna fråga. Majoriteten av kvinnorna menade att detta inte var något som de var intresserade av.³⁴ En av kvinnorna uttryckte sig såhär:

Just det faktum att han är min chef skulle alltid hindra mig från att bli kär i honom. Jag kan inte förklara varför, men jag kan inte gå och bli i kär i någon som redan på förhand har rätten att befalla över mig och bestämma hur jag ska bete mig. Sen må han vara aldrig så tjusig och tilldragande.³⁵

Det fanns dock en kvinna som tvärtemot menade att det var just detta som gjorde chefen attraktiv:

Just det att han kan befalla och behärska situationen gör att jag tvärtom tycker det är mycket naturligt att unga flickor förälskar sig i honom. Varje verklig kvinna vill ju känna sig underlägsen och liksom bli tvingad av någon, som är starkare än hon.³⁶

Att detta skulle varit någon gängse syn på hur kärlek uppstod, med ordval som anspelade på tvång, syntes inte i *Husmodern* igen. En kvinna berättade om en kollega som gifte sig med sin chef:

”Vem vet om jag inte kunde ha fått högsta chefen om jag bara väntat och inte rusat åstad och bundit mig vid en av avdelningscheferna?”. Hörde hon inte till den där typen som permanent blir ”kär” i sin chef, jag bara frågar?³⁷

Kvinnan befäste *Husmoderns* inledande problematisering av kvinnor på arbetsmarknaden.

---

³² Tornbjer, Charlotte, *Den nationella modern: moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Nordic Academic Press [distributör], Diss. Lund : Univ., 2002, Lund, 2002, s. 258.

³³ Overud, s. 226.

³⁴ *Husmodern*, 1940:42, s. 15.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

Männens syn på arbete

Männens syn på kvinnor på arbetsmarknaden liknade den som majoriteten av kvinnorna i tidningen uttryckte. Dock fanns det åsikter om vilka arbetsområden som var passande för en kvinna. Majoriteten i *Männens syn på oss* menade att kvinnor kunde arbeta med vad som helst. Vikten lades istället på att ett arbete skulle passa såväl kvinnor som män personligen. Utifrån Hirdmans genusteori föll på så sätt kvinnan utanför de formler som hon menade definierade kvinnor och män. Kvinnorna var varken kategori B, a eller b. De närmade sig istället ett A. I dessa svar om arbete uppfyllde kvinnorna samma norm som mannen och kunde utföra likvärdiga arbeten som han. I övriga svar om arbete förde majoriteten av männen ett resonemang som passade in i B och argumenterade för ”kvinnoyrken”. Dock fanns det män som snarare resonerade ur ett annat perspektiv om kvinnor på arbetsmarknaden. De fick arbeta, men inte med maskineri eller speciellt fysiskt arbete. En man som hade tydliga åsikter om vilka yrken som inte passade en kvinna och varför, resonerade som följer:

Utom forskningsresande som jag redan nämnt: domare och präst. Till domare passar hon inte därför att hon så ofta har svårt att skilja mellan person och sak. Mannen råkar ofta i samma dilemma, men det gäller i högre grad kvinnan som är mera känslomänniska.³⁸

Det fanns även en tredje och mindre kategori män som argumenterade för att kvinnor inte bör arbeta alls. Framförallt ansågs det opassande att gifta kvinnor arbetade, vilket kan ses som en reaktion på den förändrande lagen om att det inte längre var tillåtet att avskeda gifta kvinnor.³⁹ Att kvinnor arbetade var, enligt dessa män, en konsekvens av att hushållet inte fick in tillräckligt mycket pengar. På så vis lades en ”skuld” på den som borde vara ensam brödvinnare – mannen. Denna argumentation utgick från att det inte fanns någon direkt vilja från kvinnor att arbeta. Dessa män ansåg att kvinnor ville ta hand om hushållet. Med Hirdmans ord hade män med arbetande fruar inte uppfyllt sin del i genuskontraktet. Vidare beklagade sig de intervjuade männen om vilken stress de arbetande kvinnorna måste känna för att ta hand om både arbete och hem. Vad som syntes här var en reaktion på de spänningar som kvinnan på arbetsmarknaden skapade på Hirdmans genuskontrakt. Att kvinnan lämnade hemmet och på så vis var en del av den offentliga världen, innebar att kontraktet förändrades i grundvalarna. Det andra världskrigets effekter på arbetsmarknaden kom på så sätt att förändra det finstilla i kontraktet. Att frågan om kvinnor och arbete ställdes visade att det ansågs finnas

---

³⁸ *Husmodern*, 1940:33, s. 27.

³⁹ Overud, s. 13.

en problematik med kvinnlig arbetskraft. Somliga svar talade dessutom för att denna syn delades av flertalet män, som istället för att besvara frågan om arbetsplatser talade om kvinnans roll i hemmet. Kvinnan på arbetsplatsen innebar en förändring i synen på kvinnlighet. De positiva artiklar om kvinnlig arbetskraft som publicerades, gjorde att tidningen ironiskt nog frångick sitt namn. Mannens roll på arbetsplatsen diskuterades aldrig i *Husmodern*. Rollen i genuskontraktet var på så sätt inte under diskussion för mannen.

Kvinnor beskriver män

Vår syn på mannen förekom endast i fem utgåvor av *Husmodern* 1940. Inledningsvis under året publicerades *Vår syn på mannen* och *Mannens syn på oss* växelvis vilket kom att upphöra. Frågorna som kvinnorna besvarade följde inte någon specifik mall utöver att de berörde deras syn på manlighet i stort. Dock skilde sig *Husmoderns* presentation av kvinnorna och männen från varandra. Kvinnornas svar beskrevs ofta som ironiska eller humoristiska i ingressen. Likt männen som svarat var kvinnorna vanligtvis konstnärer eller på annat sätt aktiva inom kultursfären. En fru till en filosofie magister svarade såhär:

Vilka män tycker ni bäst om?

Svar: Jag tycker om alla män som är barnsliga, d.v.s. nästan hela släktet. De sällsynta exemplar, som inte ”handlar som en man” och skyller alla motgångar på kvinnan, är inte dumma heller.⁴⁰

Att skratta åt männen, även sin make, framhöll *Husmodern* som något vardagligt i artikeln *När skrattar ni åt er man?* där flera kvinnor uttalade sig om saker de fann roliga med sina makar. En kvinna uttryckte:

Min August är som alla andra karlar rent barnligt förtjust över en ny kostym – när jag betraktar honom i smyg ser jag hur han skiner som en sol vid tanken på hur bra han ska komma att ta sig ut i sin nya skrud. Hänförd stirrar han på sin egen bild i spegeln medan han förläget smeker den nya tygytan, som ska få fram allt det donjuansaktiga i hans utseende så som ingen kostym tidigare. Men så plötsligt ser jag till min häpnad hur hela ansiktet stelnar till. Där står han och stirrar på kostymen i spegeln med den buttraste, likgiltigaste och samtidigt mest besvärade min i världen. Det första glädjestrålände ansiktet under provningen är hans verkliga jag, det andra är den mask min herre och man anlägger, när han är hos skraddaren. Han tror nämligen att det fodras av en verklig man att han skall se fullkomligt uttråkad ut i det ögonblicket: inte kan en riktig karl erkänna för yttervärlden att han är hänförd över att få något nytt i klädväg. Tror han. Och

---

⁴⁰ *Husmodern*, 1940:1, s. 29.

som den hänsynsfulla maka jag är vänder jag mig finkänsligt bort, när jag skrattar åt honom och hans lilla idé.⁴¹

Kvinnan menade att hennes make förändrade sig för att passa i mansrollen. Med Connells maskulinitetshierarki får inte män uppfattas som feminina om de eftersträvar den högre nivån av hegemonisk manlighet. Mannen riskerade att uppfattas som feminin då han brydde sig om sitt utseende och därför förändrade han sig. Att likna mannen vid ett barn var väldigt vanligt förekommande i svaren på frågorna i *Vår syn på mannen*. Formuleringar som ”han leker endast med mekaniska leksaker” förde tankarna till barn.⁴² Detta talade för att det fanns en idealbild av mannen, som mer mogen än vad många män uppfattades att vara. Kvinnorna som reagerade på detta visade att deras män inte levde upp till denna idealbild. Med Connells teori om hegemonisk manlighet nådde dessa män inte upp till den högsta nivå som eftersträvades. Att män beskrevs som pojkar i förlöjligande syfte märkte även Andrés Brink Pinto i *Med Lenin på byrån: normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921– 1939*. Brink Pinto kopplar detta till en feminisering, vilket inte återfanns i *Husmodern*. Tvärtom gjordes en stor poäng av att männen var barnsliga som pojkar. Åtskillnaden mellan könen var på så sätt viktigare i *Husmodern* än i Brink Pintos material.⁴³ Detta kunde berott på att *Husmoderns* skribenter inte beskrev några ideologiska motståndare som i Brink Pintos material, utan sina makar, vilka ansågs vara kvinnornas motsatser och på så sätt inte förväntades kunna vara kvinnliga.

Humoristiska svar angående mannen stod alla kvinnor som intervjuades för. Den som tydligast gjorde detta var kvinnan som intervjuades under pseudonymen *Vagabonde*, vilket kan ha varit samma kvinna som skrev för veckotidningen *Idun* under samma tid.⁴⁴ I ingressen meddelades att *Vagabonde* besvarat dessa frågor ”strålände kvickt som vanligt”. Denna ”kvickhet” syntes när hon fick frågan om hon ansåg att det fanns några mindre lämpliga yrken för mannen:

Tunga yrken som skurgummans, illa betalda yrken som maskinskriverskans, tålmodsprövande yrken som sjuksystemens.⁴⁵

Genom att uttrycka mannen som olämplig för dessa arbeten visade hon istället de orättvisor hon ansåg fanns på arbetsmarknaden för kvinnor. Svar som dessa skiljde ut sig som feministiska instick i en annars rätt så trögföränderlig retorik från tidningsredaktionens sida. Synen på mannen problematiserades inte i stort. Krigets påverkan på synen på mannen syntes tydligt i den korta

⁴¹ *Husmodern*, 1940:44, s. 27.

⁴² *Husmodern*, 1940:3, s. 17.

⁴³ Brink Pinto, Andrés, *Med Lenin på byrån: normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921-1939*, Pluribus, Diss. Lund : Lunds universitet, 2009, Lund, 2008, s.112.

⁴⁴ Berger, s. 113.

⁴⁵ *Husmodern*, 1940:3, s. 17.

artikeln *Ska de vara lika duktiga när de kommer hem?* Denna artikel beskrev hur männen fått utföra hushållsarbete under sin tid i beredskap, vilket innebar att de kunde utföra mer kvinnliga och husliga sysslor. *Husmodern* avslutade artikeln med den retoriska frågan ”Kommer de våga visa samma mod när de är hemma igen?”.⁴⁶ Att utföra husliga sysslor som man var något som skribenten menade var avvikande, konstigt och påtvingat av kristiden. Med Hirdmans genuskontrakt var det tydligt att hushållsarbete var kvinnans del i genuskontraktet. Män som utförde sådana sysslor ansågs feminina. En man med feminint intryck hamnade i botten på Connells maskulinitetsteori. Denna förändring kopplades till kriget, vilket gjorde att männen ändå ansågs beundransvärda och modiga.

Samlevnad och skilsmässor

I artikeln *När börjar han längta efter att bli gift* beskrivs den oro som unga kvinnor kunde känna gentemot unga mäns ointresse för att gifta sig.⁴⁷ Som förklaring ges att mannen vid specifika åldrar, 22 och 32 år, blev intresserade av olika sorters kärlek. Vid den yngre åldern var det just den starka och passionerade kärleken som var det viktigaste men vid 32 års ålder hade de fått uppleva att deras vänner börjar skaffa hem och familj, vilket satte igång intresset för giftermål. Att få bli omhändertagen av en fru efter flera år som ungtkarl var enligt *Husmoderns* skribent det som lockade mannen till giftermål. Att vara ogift var något som *Husmodern* frekvent framhöll som något negativt. Ogifta kvinnor intervjuades i en artikel som diskuterade hur det är att vara ogift. Kvinnorna var över ”den kritiska åldern” 26,6 år. Det var enligt tidningen den ålder som kvinnan i genomsnitt stod brud. Kvinnorna påtalade ett flertal problem med att vara ogift i deras ålder, dels ekonomiska men även sociala:

Även om en modern mamma är så pass klok att hon aldrig säger ett ord om dotterns ogifta stånd, så kan man ändå inte undgå att märka, att modern sörjer över att hon inte har bildat familj och fått barn.⁴⁸

Viljan att gifta sig ansågs vara en självklarhet i nämnda artiklar. Detta visar hur viktigt det heteronormativa äktenskapet var. Även ogifta män sågs som problem. I en artikel med rubriken *Även vi män se själva ned på ungtkarlen bland oss* beskrev en gift man sin syn på ungtkarlen:

Han är och förblir en ”misstänkt” individ som med sina orubbliga vanor, sin egocentricitet, sitt knarr, sin ensamhet får något ”ödsligt” och ”tragiskt”, trist och tråkigt över sig. Familjemannen behåller sitt övertag, även om han sedan inte är en bit bättre än tråkmånsen ungtkarlen. Men synd är det i alla fall om den människa som aldrig får prova familjelivet, lära och odlas av dess bekymmer

⁴⁶ *Husmodern*, 1940:35, s. 9.

⁴⁷ *Husmodern*, 1940:19, s. 27.

⁴⁸ *Husmodern*, 1940:21, s. 15.

och mödor, uppleva allt det ett barn innebär av kärlek och ångest. Och den människan som har alla förutsättningar för att bilda familj, men inte gör det av rent personliga egoistiska skäl, har man all anledning att betrakta som en ”suspekt” person.⁴⁹

Utifrån Connells teori blir det tydligt att ungarlarna hamnade utanför toppskiktet i den manliga hegemonin, eftersom de avvek från en viktig version av mannen – en försörjare, familjefader och make. Genom att på så vis ha brutit mot Hirdmans genuskontrakt marginaliserades ungarlen till att inte endast stå utanför det heteronormativa äktenskapet men även den maskulinitetsnorm som dominerade. Dock var ju problemet snabbt behjälpligt, skulle de ”bara” bestämma sig för att gifta sig och bilda familj kunde de bli en del av hegemonin igen. Till skillnad från hur ogifta kvinnor beskrevs, hade inte ungarlarna en ”kritisk ålder” att förhålla sig till. Att gifta sig som äldre var för en man inte problematiskt. Synen på ungarlen som någon som kunde förändras till en gift make visade på den heteronormativa syn som existerade i tidningen. Att män, eller kvinnor, var ogifta på grund av en annan sexualitet än heterosexualitet sågs aldrig som ett alternativ.

Likt i Emma Severinssons *Frihet eller kärlek?: äktenskap, singelliv och vägen till lycka i 1920-talets veckopress* om ogifta kvinnor märktes det tydligt i *Husmodern* hur avvikandet från äktenskapet framställdes som något negativt. Dock gällde detta intressant nog även män i tidningen 1940, till skillnad från Severinssons undersökning om 1920-talet. Likvärdigt för både Severinssons och min undersökning var att oviljan att gifta sig är ytterst problematisk då den innebär ett brott mot den idealbild som fanns i samhället – det heteronormativa äktenskapet.⁵⁰ Männens utseende, till skillnad från kvinnornas i Severinssons exempel, beskrevs inte på ett hånfullt sätt, men de tillskrevs gärna, en mer barnslig och på så sätt omanlig framtoning. Detta visade artikeln *En karl blir inte människa förrän han gifter sig* som vidare diskuterade just synen på ungarlar och lät fler gifta män uttrycka sig:

Det ligger nog rätt mycket sanning i att man inte blir människa förrän man blir gift. Först i äktenskapet kan de mänskliga egenskaperna komma till full utveckling. En ”ungkarl” är ju en ung karl d.v.s. en karl, som inte är riktigt färdigt utvecklad, inte riktigt har kommit över pojkstadiet. Något liknande gäller nog också i viss mån om kvinnan, ehuru jag tror att kvinnan har lättare än mannen att på egen hand nå full mänsklig utveckling.⁵¹

En man ansågs, oavsett ålder, kunna gifta sig utan att utsättas för någon slags social skam. Det ansågs värre om han förblev ogift.

---

⁴⁹ *Husmodern*, 1940:21, s. 15.

⁵⁰ Severinsson, s. 112.

⁵¹ *Husmodern*, 1940:50, s. 21.

I artikelserien *Varför det gick som det gick i vårt äktenskap* beskrivs före detta gifta par.⁵² I artiklarna beskrev båda parter sina anledningar till skilsmässa vilket kommenterades av en tredje part. Då problemet låg hos maken eller maken växelvis under utgåvorna var det svårt att avgöra huruvida det var autentiska fall som behandlades. Oavsett detta så visade innehållet i fallen att de flesta skilsmässorna berodde på att den ena parten inte tyckte att den andra utfört sina äktenskapliga plikter. I de få artiklar som publicerades under 1940 var tonen gällande skilsmässa varken fördömande eller ställningstagande. Istället visades det förståelse för att det kunde finnas flera anledningar till varför skilsmässa var oundviklig. Dock förekom det aldrig beskrivningar om livet efter skilsmässan.

Husmodern år 1950

Under 1950 års årgång diskuterades inte kvinnlighet och manlighet lika frekvent. Istället förekom en stor mängd artiklar om kärleksproblem och familjefrågor. I *Husmoderns* artiklar var parterna gifta med varandra, alternativt förlovade om unga personer beskrevs. Skribenterna utgick fortfarande från att det fanns en självklar skillnad mellan män och kvinnor men nu med mindre debatt kring frågan. 1940 års *Vår syn på mannen* och *Mannens syn på oss* blev ersatt med ett liknande inslag vid namn *Veckans bekännelse* där en man intervjuades om vad hans favoriter inom olika ämnen var. Detta inslag förekom mindre frekvent. Husmorstips och råd präglade ännu tidningens innehåll. År 1950 var Ebba Theorin Kolare ännu chefredaktör.⁵³

Kvinnor beskriver kvinnor

Från tidningens sida var retoriken kring kvinnor inte längre lika positiv. Istället beskrevs kvinnor som skvallrande och elaka mot varandra. Även Gullan Sköld fann i sina undersökningar om frågespalter från 1950-talet att tonen gentemot unga kvinnor kunde vara hätsk från tidningens skribenter.⁵⁴ Bilden av unga kvinnor framställdes alltså som negativ i både tidningar riktade till dem, men även i tidningar riktade mot äldre kvinnor.

På samma sätt diskuterades unga kvinnor i artikeln *Det är unga kvinnor som har dubbelmoral*. Dubbelmoralen i fråga förklarades som att det fanns en moral för kvinnor och en moral för män. Det blev tydligt att denna artikel handlade om unga kvinnors sexualmoral eller vad skribenten menade – brist på sexualmoral. Denna dubbelmoral trodde man var borta då det 1950 rådte ”principiell jämlikhet”. Istället fanns två moraler som unga kvinnor kunde

---

⁵² *Husmodern*, 1940:43, s. 20.

⁵³ Larsson, Lisbeth, *En annan historia: om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Symposium, Diss. Lund : Univ., Stockholm, 1989, s. 274.

⁵⁴ Sköld, Gullan, *Ett rum för råd och tröst: veckotidningarnas hjärtspalter från 1940-talet till idag*, Leopard, Stockholm, 2003, s.232

välja mellan. Den ena var att hålla sig kysk och den andra att leva efter sin lust, likt en man. Att ha levt utanför det heteronormativa äktenskapet, och ännu värre – fått ett barn, var enligt tidningen en skamfullt. I artikeln uttrycktes det:

Det är den verkligt typiska kvinnsituationen idag. Hon vill ha all den kamratliga och sexuella frihet som hon kan få, och ändå ha brudslöjans romantik och äktenskapet hägrande i framtiden. Och man kan inte säga annat än att hon lyckas ofta med båda delarna. Det är ju ingen bild av förtryck och olycka, precis. Varifrån kommer då alla gråtande ogifta mödrar, alla aborter, alla upplösta hem? Det är från den som har tagit chansen och misslyckats.⁵⁵

Vikten av att gifta sig blev även tydlig i artikeln. Skribenten menade att det enda sättet att välja fel livspartner var ”att inte välja alls”. Likt 1940 var det mycket viktigt att inte vara ogift, och kvinnor uppmuntrades av skribenten att inte ha för höga krav. Detta liknade de råd som amerikanska kvinnor fick vid ungefär samma tid. *I Changing Emotion Norms in Marriage: Love and Anger in U.S. Women's Magazines since 1900* menar Francesca M. Cancain och Steven L. Gordon att amerikanska kvinnor råddes till att inte ha för höga krav på att äktenskapet skulle vara fyllt av kärlek.⁵⁶ Det viktigaste var alltså för kvinnorna att uppfylla sin del av genuskontraktet snarare än att eftersträva kärlek.

Män beskriver kvinnor

Att diskutera egenskaper utifrån manligt och kvinnligt var inte lika vanligt i årgången 1950 som 1940. Ett undantag var artikeln *Akta er för manlig logik!* där den manlige skribenten menade att det fanns kvinnliga och manliga sidor av logiskt tänkande. Han beskrev att tidigare hade männen ogärna använt sig av så kallad ”kvinnlig logik”. Han beskrev det såhär:

Den store logikern Mannen nedlät sig att leka med ”kvinnologikern” som med fjärilsfladder så länge hans sinne kunde förnöjas därav som en delikat diversion mellan ”de stora frågorna”.⁵⁷

Han fortsatte att beskriva att männen hade tagit del av den ”kvinnliga logiken” och på så sätt hade de tydliga skillnaderna mellan män och kvinnor luckrats upp. Utvecklingen hade gått för långt och istället önskade han att manligt och kvinnligt skulle hållas separerat. Att kvinnor hade fått mer inflytande genom förändringarna i Hirdmans genuskontrakt gjorde att denna man reagerade. Skillnaderna mellan könen behövde vara tydliga och männen hade tillåtit kvinnor att vandra ifrån

---

⁵⁵ *Husmodern*, 1950:24, s. 20.

⁵⁶ Cancain, Francesca M., och Gordon, Steven L, ”Changing emotion norms in marriage: Love and Anger in US Women’s Magazines since 1900.” i *Gender & Society* 2:3, 1988, s.315

⁵⁷ *Husmodern*, 1950:13, s. 15.

sin position allt för mycket. I artikeln *Tål ni en överlägsen kvinna?* tillfrågades män om de tyckte om kvinnor som var överlägsna dem gällande yrke, intelligens och moral. En man besvarade frågan såhär:

En klok kvinna är alltid lojal mot sin man och visar inte sin överlägsenhet om det nu skulle råka vara så att hon verkligen är den överlägsna i äktenskapet, och därför har jag ingenting emot den typen av hustru.⁵⁸

De intervjuade männen resonerade om huruvida den överlägsna kvinnan kunde vara en god hustru. Likt årgång 1940 sammankopplades samlivet mellan man och kvinna till det heteronormativa äktenskapet. Bilden av den hänsynsfulla hustrun syntes i alla svar som gavs. Dock fanns det en som ställde sig helt positiv till en överlägsen hustru:

Att tåla en överlägsen hustru? Ja, minsann! Här kommer ett råd till alla ungarlar: gift er för all del med en kvinna som är er överlägsen i något anseende! Man slår ju inte följe för livet med en människa för att hon ska hålla ordning på strumpor och matpengar.⁵⁹

Bilden av kvinnan som husmoder frångicks. Istället beskrev han ett ”jämspelt äktenskap”. Alltså revs det tydliga genuskontraktet upp i resonemanget. En annan man passade även på att göra upp med bilden av manlighet:

Körkortslös och med körkortsförsedd hustru borde jag enligt en insändare häromdagen i Aftonbladet känna mig löjlig, billig och berövad alla tecken på mitt herreskap i huset m.m. Där min hustru är mig överlägsen vore jag väl en dumbom, om jag till varje pris sökte upprätthålla ett sken av motsatsen. Vi får hoppas komplettera varann i någon mån. Jag kan till exempel baka godare småbröd än hon... Hur sa? Var det också omanligt? Ja, förlåt då, kära bröder och systrar, traskande i de breda, djupa konventionsfårorna. Man är nu en gång som man är, och huvudsaken är ju att man trivs, inte sant?⁶⁰

I citatet ovan beskrev mannen hur han hade fallit ur den hegemoniska manlighetens toppskikt. Istället för att eftersträva att nå detta toppskikt förespråkade han en individuell väg, utanför de styrande genuskonstruktionerna. Individualism var mycket ovanligt förekommande i tidningen vid tiden. Trots denna individualism så syns tanken på män och kvinnor som varandras motsatser.

---

⁵⁸ *Husmodern*, 1950:28, s. 9.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ *Ibid.*

Sexualiteten och dess konsekvenser

I tidningens årgång 1950 förekom det fler artiklar än 1940 som berörde barn och barnuppfostran, men även abort. Artiklar om abort publicerades i 4 utgåvor och var skrivna av en man utan arbetstitel. Artiklarna beskrev aborter, lagliga som olagliga, som ett samhällsproblem. Skribenten bevisade detta med hjälp av statistik som visade att en stor mängd kvinnor gjorde abort i Sverige vid tiden. I artiklarna visades det hur stor del av en potentiell befolkning som ”massdödades”. Då abort var något som var reglerat menade skribenten att samhället hade trott att det var under kontroll, men hans undersökning visade att det snarare var det motsatta. I artikeln avfärdades majoriteten av anledningarna till abort som själviska och ytliga, förutom de som rörde eugenik, då 1930-talets Tyskland användes som exempel. Skribenten menade att landet hade varit mycket inom detta område men att svenska läkare ansåg det vara omoraliskt. Skribenten menade att kvinnans rätt till självbestämmande var oviktig. Med exempel om hur fri abort (inte) fungerade under 1920-talet i Sovjetunionen, visade han hur farligt det vore för samhällsutvecklingen om aborter inte minskade i skala.

Kvinnor som utfört abort klassades som själviska och motsatsen till den typiska bilden av kvinnlighet, som skulle vara omhändertagande och uppoffrande. Framförallt de kvinnor som valde att göra abort när de var gifta, då skribenten indirekt menade att en gift kvinna borde bli gravid och alstra barn. Med Hirdmans genusteori menade denne skribent att kvinnor, vars norm han tillskrev B, var till för att föda barn. Gjorde de inte det var de ett b – en sämre variant av kvinnan. Skribenten menade även att det fanns ett stort mörkertal gällande utförda aborter, då det fanns kvinnor som föll undan hans statistiska undersökning. Aldrig diskuterades att en anledning till att kvinnor ogärna besvarade sådana frågor kunde vara den sociala skam som aborter medförde.

Denna sorts retorik kring bristen på barnafödande passade väl in i folkhemssveriges ideal om stora barnkullar och en stark befolkning. Att eugeniska intentioner sågs som fullgoda anledningar till abort var även det talande för den rådande tiden.⁶¹ Även i Pamela Hydes *Managing bodies-- managing relationships: the popular media and the social construction of women's bodies and social roles from the 1930s to the 1950s* framställdes kvinnan i en mer traditionell kvinnoroll efter det andra världskriget. Kvinnan placerades i en mödraroll och uppmuntrades även att se på sina kroppar som potentiellt barnabärande.⁶² Den ökade närvaron av barn sammankopplade med kvinnor i *Husmodern* liknade bilden i nyzeeländsk press. Frånvaron av män under kriget innebar att få barn kunde skapas, och detta var något som

---

⁶¹ Hirdman, Björkman, Lundberg, s. 214.

⁶² Hyde, Pamela, ”Managing bodies--managing relationships: the popular media and the social construction of women's bodies and social roles from the 1930s to the 1950s” i *Journal of Sociology*, Vol 36(2), Aug, 2000, 168.

behövde tas igen. Intressant var att tidningar från Nya Zeeland, ett land som faktiskt deltagit aktivt i kriget, hade liknande budskap som de från Sverige.⁶³ Det blev viktigt att återgå till genuspositioner där kvinnan var hemma och mannen arbetade. Utifrån Hirdmans teori blev nu genuskontraktet starkare. Som ett B skulle kvinnan istället bidra till samhället genom att föda barn. Enligt *Husmoderns* skribenter fanns inget utrymme för någon annan kvinnoposition än just B.

Gullan Sköld menar i *Ett rum för råd och tröst* att veckotidningarna inte tog politiska ställningstaganden.⁶⁴ Undersökningen av *Husmodern* både 1940 och 1950 visar att så inte är fallet. Abort är i högsta grad en politisk fråga, och artiklarna publicerades enligt tidningen för att läsarna ska kunna ta ställning i abortfrågan. Att artiklar som publicerades var negativa till abort må speglat den rådande politiska ”mittfåran”, men tidningen hade inte behövt publicera artiklarna överhuvudtaget, om deras mål var att vara opolitiska. Visst var tidningens hållning inte radikal för tiden, men att läsa om skamfyllda frågor, som exempelvis abort, kunde knappast klassas som underhållning.⁶⁵

Att närma sig manliga beteenden som exempelvis en aktiv sexualitet, var för kvinna under årgången 1950 ett stort problem, och tidningen publicerade artiklar som antingen uppmuntrade en större åtskillnad mellan könen eller påvisade problemen med att likställa dem. Med Hirdmans genusteori i åtanke uppenbarade sig förstärkta framställningar av kvinnan som mannens motsats, och en stark reaktion mot kvinnor som bröt normer och på så vis även genuskontraktet. Synen på det heteronormativa äktenskapet som en självklarhet bestod 1950, och röster om eller från personer som avvikit från detta hördes inte längre i tidningen. Den stora åtskillnaden mellan könen under åren kring 1950 märkte även Tolvhed i sitt material till *Nationen på spel* då det även inom idrotten blev viktigare att göra åtskillnad mellan fysisk aktivitet som var passande för kvinnan.⁶⁶ Förstärkningen av kvinnan som B under denna tid blev alltså tydlig i tidningar med annan inriktning än *Husmodern*.

Kvinnors syn på arbete

År 1950 publicerades artiklar om kvinnligt arbete mer sällan. I 1950 års årgång av *Husmodern* var det tydligt att en kvinnas plats förväntades vara i hemmet. En tydlig A och B-relation hade cementerat sig, och det gavs inte stort utrymme för ”avvikare”. Istället publicerades artiklar i stil med den vid namn *Varför lämnar ni inte ert yrke?* I artikeln

---

⁶³ New Zealand History, <http://www.nzhistory.net.nz/war/new-zealand-and-the-second-world-war-overview>, tillgänglig 11/11 – 2015.

⁶⁴ Sköld, *Ett råd för rum och tröst*, s. 353.

⁶⁵ Sköld, *Från moder till samhällsvarelse*, s. 353

⁶⁶ Tolvhed, s. 158.

tillfrågades kvinnor om varför de fortsatte att arbeta trots att sambeskattningen innebar att deras arbete inte var ”värt något”. Kvinnorna i artikeln gav som svar att de arbetade med något speciellt, som exempelvis arkitekt eller läkare. En kvinna resonerade såhär:

Mina arbetsgivare har varit förstående och jag har aldrig haft något trassel för att jag varit vare sig kvinna eller gift. Och ändå – man tvekar ibland om man verkligen har gjort rätt, både mot sig själv och barnen.⁶⁷

Kvinnorna övervägde att sluta arbeta när de fick barn, men de ansåg att de inte skulle vara goda mödrar så de lät bli. Istället anlät de barnskötare. De problem som ansågs funnits med kvinnan på arbetsmarknaden i tidningen 1940 blev mer specifika. Modersrollen och det offentliga arbetet gick inte ihop. Att kvinnor skulle velat arbeta för att det var lustfyllt syntes inte i tidningen. Arbete för att få ekonomin att gå ihop som ”singel” gick för sig, men när hon var fru och moder, d.v.s. påverkad av sambeskattningen menade *Husmoderns* skribent att det vore dumt att arbeta, förutsatt att hon inte hade ett ”speciellt” yrke.

Alternativet syntes i artikeln *Jag är så nöjd med att vara hemmafru*. Kvinnan i artikeln menade att hon fann en stor tillfredsställelse i sin roll och att detta inte var något som män skulle kunna göra. När hon diskuterade barnuppfostran syntes en tydlig åtskillnad mellan hur hon såg på sina barns framtid beroende på deras könstillhörighet:

Visst skall flickorna ha yrkesutbildning precis lika mycket som pojkarna, men mina egna barn har lärt mig vilken otrolig skillnad det verkligen är på pojkars och flickors intressen och anlag. Jag är så gammalmodig så jag tror faktiskt att hushållsarbete ligger bättre till för kvinnor.⁶⁸

Kvinnan kallade sig gammalmodig, men faktum var att hennes tankar inte skiljde sig från de likande ställningstaganden som *Husmoderns* skribenter gjorde.

Kvinnor beskriver män

Artiklar om män innehöll ofta klagomål från kvinnor om deras makar. I artikeln *Mina herrar 1950* frångick skribenten intressant nog den typiska hållningen att rikta sig mot kvinnliga läsare. Istället riktades orden direkt till männen, som fick skäll av skribenten för att de var lata. Skribenten menade att männen hade kunnat bete sig på klandervärdiga sätt på grund av att det funnits ett överskott på kvinnor. Hon menade att 1950-talet skulle innebära stora förändringar för mannen, då överskottet skulle komma att minska:

---

⁶⁷ *Husmodern*, 1950:24, s. 12.

⁶⁸ *Husmodern*, 1950:20, s. 12.

Ja, andra tider, ett nytt halvsekel stundar för de herrar som sitter försoffade och fetmar i sina fåtöljer förskansande bakom sina kvällstidningar, förkastande ansträngande moderniteter såsom samba och veckans bioprogram, vid hot om repressalier endast mysande om kvinnoöverskott och den enorma efterfrågan på prima karlar. Sådana som de.⁶⁹

Den sarkastiska tonen var tydlig genom hela artikeln, och männen ansågs behöva förändra sig, för när kvinnoöverskottet var borta kommer det vara konkurrens om kvinnor. Beskrivningen av mannen som inaktiv, sittande i en fåtölj, bekräftar den bild som målas upp i *Mannen i fåtöljen* av Ulrika Torell där 1950-talsmannen från sin fåtölj blir serverad på alla sätt och vis av sin fru.⁷⁰

En skribent beskrev en man hon träffat i Paris ur ett perspektiv som inte passade den typiska A. Artikeln, som hette *Sjunka djupt i Paris kan även svenska pojkar*, skulle egentligen handlat om hur unga svenska kvinnor som reste till Paris snabbt hamnade i umgängeskretsar med tveksam moral. Istället träffade skribenten en amerikansk f.d. general som förklarade för henne att han var homosexuell och hade haft relationer med svenska unga män. Han beskrev vidare att han tidigare varit heterosexuell, men efter hemska upplevelser under kriget hade han förändrats och var endast intresserad av män.⁷¹ Hans berättelser om sina romanser beskrev skribenten som obehagliga, och att hon kände skamkänslor gentemot de svenska männen som hade betett sig illa mot mannen. Hon beklagade även hans öde som homosexuell och påpekade att hon fann samtalet med honom som obehagligt.

I denna artikel kopplades inte mannen ihop med de tidigare nämnda manliga drag som männen i *Husmodern* tillskrevs. Mannen beskrevs som en tidigare heterosexuell general, alltså på en hög nivå av hegemonisk manlighet, som blev något obehagligt och beklagansvärt – homosexuell. Han hamnade på så sätt utanför Hirdmans typiska A, och snarare i botten på Connells hierarkiska skala.

Umgänge och vänskap

Årgången 1950 visade tydligt att det var omöjligt för umgänge mellan könen att beskrivas som oromantiskt. En kvinna som vände sig emot detta i artikeln *När jag bjuds är det bara damer* menade att alla kvinnor inte hade som mål att gifta sig med männen de umgicks med;

---

⁶⁹ *Husmodern*, 1950:9, s. 16.

⁷⁰ Torell, Ulrika, 'Mannen i fåtöljen: om mannen, kvinnan och hemmet i svensk veckopress mellan 1950 och 1970', *Visuella spår : bilder i kultur- och samhällsanalys.*, S. 79-95 . ill., 2003, s. 86.

⁷¹ *Husmodern*, 1950:22, s. 28.

Det finns tusentals män, som är förtjusande att umgås med, och som är förtjusande att ens vänner är gifta med, men som man inte skulle vilja vara gift med själv. För den skull kan man bli underbart berikad av vänskapen med ens brors vänner, ens arbetskamrater och kollegor, ens väninnors män ... om man kan hålla sig själv tillräckligt mycket i bakgrunden förstås.⁷²

Kvinnan beskrev vidare att det kunde vara svårt med umgänge med män för att andra kvinnor blev svartsjuka. Den tydliga kopplingen från umgänge mellan könen till den heteronormativa romantiken tyckte skribenten var ett problem. Återigen syntes även den hårdnade tonen kring andra kvinnor i *Husmoderns* artiklar under 1950.

Samlevnad och skilsmässor

De mest förekommande artiklarna om samlevnad gällde 1950 romantiska frågor. Dessa gällde ofta frågor om exempelvis olycklig kärlek. I en artikel *Till den mogna kvinnan* diskuterade skribenten vad hen ansåg vara ett nytt fenomen. Äldre svenska män hade tidigare, i högre utsträckning än i övriga i Europa, gift sig med unga kvinnor.⁷³ Detta menade skribenten var under förändring. De äldre männen gifte sig allt oftare med äldre kvinnor. Tre män och en kvinna intervjuades om detta. Kvinnan menade, med den hårda ton som var vanlig gentemot andra kvinnor i tidningen, att den äldre kvinnan måste vara tacksam mot mannen. Männen höll med om att ålderskillnaderna höll på att minska och en av dem förklarade det såhär:

Enligt min uppfattning har de unga damerna på grund av sina i tid inhämtade erfarenheter lärt sig förstå att tillfredsställelsen med livet inte bara uppnås genom tillgång till komfort och pengar utan även annat som en äldre herre aldrig kan ge dem i den lek, där parterna bör vara jämspelta. Därför har också deras uppträdande gentemot äldre män blivit så självsäkert och kavat att dessa tappat intresse för dem och istället söker sig till den mogna kvinnan.⁷⁴

Det var alltså mannen som valde bort de unga kvinnorna, och därför hade giftasmönstret ändrats. När mannen inte upplevde att de unga kvinnorna längre uppfyllde sina roller förändrades normerna.

Likt 1940 var artiklar berörande skilsmässa få i *Husmoderns* årgång 1950. Artiklarna som berörde frågan innehöll inte längre diskussioner om anledningar till skilsmässa. Istället beskrevs scenarion där maken lämnat hustrun. Artikeln *Hur länge kan man vägra skilsmässa?* beskrev ett fall där maken lämnat hustrun för en yngre kvinna. I artikeln förklarades att skilsmässan medförde en ny familj för den f.d. maken men ingen beskrivning om hur livet

---

⁷² *Husmodern*, 1950:17, s. 25.

⁷³ *Husmodern*, 1950:4, s. 13

⁷⁴ *Ibid.*

som frånskild såg ut för kvinnan.⁷⁵ På liknande sätt såg det ut i alla artiklar rörande skilsmässa, både år 1940 och 1950. Skribenternas sammanförande av kvinnan och genuskontraktet var så starkt, så de inte beskrev vad som hände vid ett kontraktsbrott.

Sammanfattade diskussion

En ytlig överblick av *Husmodern* från 1940 visar på många sätt den klassiska bild av svensk beredskapstid som etablerats idag. Kvinnor tog sig ut på arbetsplatserna, ett ökat samhällsengagemang och genuskonstruktioner luckrades någorlunda upp.

Den positiva bilden av kvinnlig arbetskraft var dock inte ifrågasatt. Både manliga och kvinnliga röster som motsatte sig detta nya fenomen hördes vilket visar att bilden inte var helt oproblematiserad. Dessa röster lyfte även ofta tanken på att kvinnor hade något att återgå till efter kriget, utseendemässigt eller i form av genuskontraktet. Årgången från 1950 visar en förändring i retorik från tidningens sida där kvinnor ifrågasattes och det blev allt viktigare att kvinnan stannade i hemmet. Detta påvisar den förstärkning av genuskontraktet och traditionella genuskonstruktioner jämfört med årgången från 1940.

Korta tidsintervaller anses av vissa inte kunna innehålla mycket information men faktum kvarstår att det går att utläsa viktiga förändringar även under dessa. Att genuskonstruktionerna hårdnat under undersökningens senare del går emot tanken på utveckling i jämställdhetsfrågan.

En intressant konsekvens av detta är den elakare tonen gentemot kvinnor i tidningen – framförallt yngre kvinnor. Homosocialitet är en fråga som ofta glöms i genushistoriska undersökningar men kan påvisa många intressanta fenomen. Positioneringen mellan yngre och äldre kvinnor visar att olika generationer kan ha haft väldigt olika upplevelser av samma årtionde. Social press gällande giftermål, arbete och sexualitet var frågor som ofta mötte yngre kvinnor enligt *Husmoderns* skribenter. Detta var något skribenterna själva kom att bidra med i tidningen. Denna press möttes även män av vilket går att utläsa av artiklarna där män faller ur den maskulina hegemonin. Beredskapstiden bidrog till en mer förlåtande ton gentemot unga män under årgången från 1940 men trots detta var det viktigt att infinna sig i de förväntningar som fanns om heteronormativa äktenskap och rollen som familjeförsörjare.

Husmodern var på så sätt riktad och skapad av kvinnor. Tidningen var populär under 1940- och 1950-talet med en läsekrets som dominerades av kvinnor. Trots detta hade tidningen en relativt stor mängd manliga läsare vilket kan ha påverkat tidningens retorik. Dock är det

---

⁷⁵ *Husmodern*, 1950:6, s. 13.

viktigt att ha i åtanke att få artiklar var riktade direkt mot män. Att artikelserien *Mannens syn på oss* utkom i många fler utgåvor än *Vår syn på mannen* under 1940 är i sig en intressant detalj. Kanske blev detta inslag populärt och på så sätt konkurrerade ut *Vår syn på mannen*. Då kvinnors tankar om män vanligtvis förekom i flera artiklar under utgåvorna kan det varit överflödigt med en ännu en typ av artikel gällande detta. Oavsett så är den manliga rösten ett tydligt inslag i en annars kvinnodominerad tidning, vilket talar för att kvinnor uppskattade att få veta vad män tyckte. Sättet männen fick uttala sig utan motfrågor eller kommentarer, talar för att mannen absolut fungerade som normbärare även i en kvinnodominerad tidning.

Kvick i jord

Kvinnliga stöldbrottslingar i Stockholms rådstugurätt 1474–1524¹

Måns Ahlstedt Åberg

Inledning

Den 30 juni 1488 avkunnades en dom mot en kvinna i Stockholms rådstugurätt. Kvinnans namn var Kaderin och hennes brott var att ha stulit en penningssumma på 16 mark av sin husbonde Hans Ulf. För detta dömdes hon av rådstugans ledamöter till att, som det uttrycktes i protokollet, ”quik j jordh seties.” En tid senare verkställdes domen, vilket innebar att Kaderin placerades i en uppgrävd grop i marken, varpå denna fylldes igen och hon kvävdes under jordmassorna. Hennes brott hade vedergällts med det strängaste straff som kvinnliga stöldbrottslingar kunde dömas till: att begravas levande.²

Mindre än ett år senare, närmare bestämt den 23 mars 1489, stod en annan kvinna inför rådstugurätten, även hon anklagad för att ha bestulit sin husbonde på en större summa pengar. Birgitta, som den anklagade hette, hade dock stulit för ett ännu större belopp – hela 22 mark – av sin arbetsgivare, rådmannen Mattis Hermansson. Trots detta blev domslutet för henne ett helt annat än det som hade utdömts för den olycksaliga Kaderin. Istället för att liksom henne dömas till döden genom levande begravning blev Birgittas straff att till allmänt åtlöje stå fjättrad vid stupstocken, för att därefter förvisas från Stockholm med omgivningar.³

Varför bestraffades de båda kvinnorna på så diametralt olika sätt? Hur kan det komma sig att Birgitta dömdes till ett förhållandevis mildt straff, då hennes brott var minst lika allvarligt, för att inte säga ännu allvarligare än det som Kaderin hade gjort sig skyldig till?

---

¹ Denna artikel skrevs ursprungligen som en B-uppsats i historia (Historiska institutionen, Lunds universitet) under höstterminen 2014. Den föreligger här i bearbetat skick.

² *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 30 juni 1488.

³ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 23 mars 1489.

Vilka omständigheter kan ha motiverat en så grym bestraffningsmetod som levande begravning, i de få fall då denna verkligen tillämpades? Vilka kan på motsatt sätt ha bidragit till att kvinnor som Birgitta stundom lyckades undslippa detta fruktansvärda öde? Vad var det som avgjorde att vissa var mer lika inför lagen än andra?

Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att försöka utröna vad det var som avgjorde domsluten för kvinnliga stöldbrottslingar i Stockholm perioden 1474–1524. Manliga brottslingar som hade gjort sig skyldiga till stöld dömdes ofta efter lagens bokstav, vilken föreskrev dödsstraff för alla brott där stöldgodsets värde uppgick till mer än en mark. Däremot var det ovanligt att kvinnor som hade stulit för samma värde dömdes till detta straff. Huvuddelen fick sina straff mildrade och omvandlade till någon form av kroppsstraff, skamstraff och/eller förvisning från staden. Endast en mycket liten minoritet av de kvinnliga stöldbrottslingarna fick sina överhängande dödsdomar verkställda, vilket i deras fall innebar att ”*sättas kvick i jord*” (”kwick” är ett äldre svenskt ord som betyder att vara levande/vid liv), d.v.s. begravas levande. Jag vill undersöka vad det var som motiverade en sådan grym bestraffning, i de få fall då denna verkligen tillämpades, samt vilka förmildrande omständigheter som gjorde att ett sådant fruktansvärt öde oftast kunde undvikas. I genomförandet av denna analys kommer jag att utgå från följande frågeställningar:

1. Vilka omständigheter kännetecknade de fall av stöldbrott, begångna av kvinnor, som bestraffades med levande begravning i Stockholm perioden 1474–1524?
2. Vilka omständigheter kännetecknade de fall av stöldbrott, begångna av kvinnor, som mildrades till att omfatta andra former av bestraffning?

Forskningsläge

Inom svensk rättshistorisk forskning finns mycket skrivet om stöldbrottet och dess rättsliga påföljder under senmedeltid och tidigmodern tid. Däremot finns det i denna forskning tydliga luckor i fråga om kvinnohistoriskt perspektiv. Endast i ett fåtal fall belyses de aspekter som var unika för de kvinnliga stöldbrottslingarna, och då ytterst ytligt och spekulativt. Som exempel på detta kan tas Eva Österbergs och Dag Lindströms *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* från 1988, vilken bl.a. behandlar Stockholm under årtiondena kring år 1500. I denna bok konstateras att manliga stöldbrottslingar ofta straffades med döden, medan detta var mycket ovanligt när det kom till deras kvinnliga motsvarigheter. Dessa behandlades ofta med större mildhet av den lokala domstolen i Stockholms rådstuga, vilket i

synnerhet gällde gravida kvinnor. Att döma en gravid kvinna till döden skulle nämligen ha inneburit ett indirekt barnamord. Bortsett från denna sistnämnda förklaring görs i boken inga ytterligare försök att klarlägga förhållandena bakom nämnda rättspraxis.⁴

Även Jan Sundin noterar den könsbetonade obalansen i antalet exekverade dödsdomar, i sin bok *För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840* från 1992. Inte heller han går djupare in på de bakomliggande orsakerna, utan nämner mest i förbigående att detta delvis kan ”förklaras med att de stal för ett mindre värde, men eventuellt även med en mildare attityd från domstolens sida.”⁵

I övrigt framför Sundin många välgrundade argument för vad som avgjorde om en stöldbrottsling skulle dömas till döden eller inte. Särskilt tydligt är att förstagångsförbrytare behandlades med större mildhet och överseende än sådana som hade gjort sig skyldiga till tidigare stölder och/eller andra brott.⁶ Värre för den anklagade var det också om denne saknade förankring i lokalsamhället, vilket var fallet med främlingar och socialt utstötta.⁷ Dödsstraffet skulle enligt Sundin ha varit förbehållet en liten minoritet bland de kriminella – personer som inte kunde förväntas ”bättra sig” – och även i sådana fall främst ha varit avsett som ett avskräckningsmedel.⁸

Ytterligare en viktig aspekt var den anklagades förhållande till målsäganden, vars välvilja bokstavligt talat kunde innebära skillnaden mellan liv och död. Att lämna igen stöldgodset eller på annat sätt ersätta den bestulne ansågs vara en förmildrande omständighet, vilken mycket väl kunde få domslutet att förändras om den också kombinerades med att målsäganden bad för den anklagades liv.⁹

Rudolf Thunander, författare till *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699* från 1993, är i mångt och mycket överens med Sundin om vilka slags stöldbrottslingar som dömdes till döden. Även han framhåller vikten av tidigare kriminell verksamhet, samt målsägandens och lokalsamhällets inställning till den dömde. Thunander framhåller också vissa typer av tjuvar som överrepresenterade, t.ex. kyrktjuvar och hästtjuvar.

---

⁴ Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm (1988), s. 109–116.

⁵ Jan Sundin, *För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*, A.-B. Nordiska Bokhandelns Förlag, Stockholm (1992), s. 105.

⁶ Sundin (1992), s. 148.

⁷ Sundin (1992), s. 156–157.

⁸ Sundin (1992), s. 455.

⁹ Sundin (1992), s. 149.

Omvänt påpekar han att dem som fick sina domar mildrade ofta var mycket unga eller drabbade av fattigdom och hunger. Särskilt de sistnämnda skulle ha haft ett slags moraliskt frikort, som ytterst kunde motiveras religiöst, vilket i och för sig inte befriade dem helt från ansvar men ändå bidrog till att deras stölder (av matvaror) bemöttes med större tolerans än andra slags tjuvar.¹⁰

Även Niklas Ericsson ställer sig bakom huvuddelen av de förklaringar som Sundin och Thunander framhåller, i avhandlingen *Rätt eller fel? Moraluppfattningar i Stockholm under medeltid och vasatid* från 2003.¹¹ Liksom i deras böcker lyser även de kvinnliga stöldbrottslingarna nästan helt med sin frånvaro i Ericssons, men med ett par undantag. I likhet med Österberg och Lindström framhåller han att en pågående graviditet (och även föräldraskap) kunde bidra till att ett dödsstraff omvandlades till en annan typ av bestraffning.¹² Intressant är dock hans fokus på sinnessjukdom som förmildrande omständighet, vilket är en åsikt som han står ensam om i det här forskningsläget.¹³ Det gör han också angående en specifik graverande omständighet, nämligen den att stjäla från sin arbetsgivare. Enligt Ericsson skulle det ha ansetts som särskilt förkastligt av en person att bedra sin husbonde eller matmor, då detta innebar ett brott mot den viktiga förtroenderelationen som ansågs bära råda mellan över- och underordnade.¹⁴

Ytterligare en intressant aspekt av hans avhandling är en lucka i den rättshistoriska forskningen om Stockholm kring år 1500, vilken han själv belyser. Det är frågan om huruvida främlingar och utlänningar dömdes hårdare än infödda stadsbor, vilket är ett kriterium som naturligtvis kan tillämpas på såväl män som kvinnor.¹⁵

Den senast publicerade forskningen på området är essän ”Syndens pris. Utstötta och förvisade under senmedeltid” av Gabriela Bjarne Larsson, som utgör en del av antologin *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*, vilken utgavs 2013.¹⁶ Bjarne Larsson behandlar i en del av essän de kvinnor som gjorde sig skyldiga till stölder i det sena 1400-talets Stockholm,

---

¹⁰ Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699*, Nerenius & Santérus Förlag AB, Stockholm (1993), s. 116–130.

¹¹ Niklas Ericsson, *Rätt eller fel? Moraluppfattningar i Stockholm under medeltid och vasatid*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm (2003), s. 63–65, 106, 117–125, 133–147, 150–152.

¹² Ericsson (2003), s. 148–150.

¹³ Ericsson (2003), s. 177–180.

¹⁴ Ericsson (2003), s. 119–120.

¹⁵ Ericsson (2003), s. 116–117.

¹⁶ Gabriela Bjarne Larsson, ”Syndens pris. Utstötta och förvisade under senmedeltid”: Sofia Holmlund & Annika Sandén (red.), *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*, Natur & Kultur, Stockholm (2013), s. 27–47.

och de grymma straffformer som tidvis utdömdes. Hon belyser visserligen vad som kunde bidra till att domen mildrades – liksom Sundin, Thunander och Ericsson betonar hon den välvillige målsägandens stora betydelse – men går inte djupare in på de fall där dödsdomen faktiskt verkställdes.¹⁷

Som inledningsvis konstaterades kan man slå fast att det finns en lucka i svensk rättshistorisk forskning rörande senmedeltiden och den tidigmoderna tiden. Många studier har ingående kartlagt stöldmålen och kunnat dra vissa slutsatser om hur olika slags brott och brottslingar bestraffades samt varför. Bland dessa är Bjarne Larssons, Ericssons, Österbergs och Lindströms av särskilt intresse för mig, då deras källmaterial delvis har utgjorts av Stockholms stads tänkeböcker 1474–1524, vilka är mina huvudsakliga källor. Även Sundin och Thunander är i sammanhanget viktiga, trots att deras studier dels tar avstamp i en senare tidsperiod (1600-talet), dels att de har nyttjat andra rättegångsprotokoll än dem som finns sammanställda i tänkeböckerna. Orsaken till detta är att deras resultat skvallrar om viss kontinuitet i fråga om rättslig praxis och mentalitet.

Dock har ingen av dessa mer ingående granskat de kvinnliga stöldbrottmålen, varför vi ännu inte med säkerhet kan säga vad det var som bidrog till att det stora flertalet kvinnliga stöldbrottslingar fick sina straff mildrade. Detta trots att ovannämnda forskare stundom har uppehållit sig intresserat vid denna avvikande rättspraxis, såsom Sundin när han angående stöldbrottslingar anmärker: ”Dessa kvinnor blev, *intressant nog*, mer sällan dömda till döden jämfört med männen.”¹⁸ Den här uppsatsen kan förhoppningsvis kasta nytt ljus över detta fenomen, vars konturer har tydliggjorts av tidigare forskning, men som hittills inte har underställts en självständig, vetenskaplig analys.

Material och metod

Material

Mitt källmaterial består av de tryckta versionerna av Stockholms stads tänkeböcker från perioden 1474–1524 (med en lucka för åren 1500–1504 och 1508–1511, jämte enstaka utdrag ur de ofullständiga årgångarna 1520–1524) i fem volymer. Dessa urkunder utgavs i omgångar mellan åren 1917 och 1944 av historikerna och arkivmännen Gottfrid Carlsson, Emil Hildebrand och Johan Axel Almquist.

---

¹⁷ Bjarne Larsson (2013), s. 34–37.

¹⁸ Sundin (1992), s. 105. (Min kursivering)

Texten från de ursprungliga handskrifterna har bevarats tämligen oförändrad i fråga om stavning, tecken och meningsbyggnad. De redigeringsingrepp som har gjorts kan gälla sådana detaljer som att stava ut förkortade ortnamn i infogade parenteser; t.ex. om det i den ursprungliga texten felaktigt stod Kangala socken så har det i den tryckta versionen ändrats till Kanga(sa)la.¹⁹ Andra tillägg som har gjorts är inflickande fotnoter med kommentarer, hänvisningar till liknande fall samt förklaringar av vissa ord och speciella orsakssamband. I andra fotnoter redogörs för meningar som i handskrifterna stod skrivna antingen i marginalen eller mellan stycken, och sådana som stod på lappar vilka hade bifogats i efterhand.

Tänkeböckernas senare årgångar sträcker sig fram till och med 1628, men jag har valt att göra min bortre avgränsning vid år 1524 då jag vill undersöka den femtioårsperiod som följde på den tidigaste kända årgången, nämligen 1474 års tänkebok. Orsaken till att jag har valt att förlägga min undersökningsperiod så tidigt är att jag vill studera kvinnliga stöldbrottslingar under brytningstiden mellan senmedeltid och tidigmodern tid i Sverige. Från denna historiska epok finns det visserligen annat rättshistoriskt källmaterial bevarat (t.ex. Vadstenas och Arbogas tänkeböcker) men, som forskaren Niklas Ericsson uttrycker det, är Stockholms stads tänkeböcker ”utan tvivel det bästa rättsliga material vi har för 1400-, 1500- och 1600-talen.”²⁰

Mitt urval inom källmaterialet har gjorts med hänsyn till frågeställningens fokus på den enskilda kvinnliga stöldbrottslingen. Jag ämnar undersöka de stöldbrott som begicks av kvinnor och kommer följaktligen att använda mig av samtliga rättsfall där kvinnliga stöldbrottslingar var de huvudsakliga förövarna. Märk väl att detta innebär att jag kommer utesluta sådana fall där kvinnan hade en manlig medbrottsling, t.ex. sin äkta make. Detta för att min undersökning enbart ska fokusera på hur den enskilda kvinnliga stöldbrottslingens bakgrund, motiv, brott och straff beskrevs av rådstugurätten och protokollföraren. Om brottet begicks i samröre med en man kan det vara svårt att avgöra om rätten lade någon tonvikt vid kvinnans del i detsamma.

Då min frågeställning syftar till att dra slutsatser kring brottets och/eller brottslingens karaktär i förhållande till straffet, kommer även sådana fall där anteckningar om rättslig påföljd saknas (vilka stundom förekommer i tänkeböckerna) att uteslutas. Inalles omfattar det utvalda materialet 21 fall, vilket åskådliggör det faktum att lagförda stölder i allmänhet, och sådana begångna av kvinnor i synnerhet, var mindre vanligt förekommande i Stockholm under denna period än under kommande århundraden.²¹ Detta faktum, i kombination med att

¹⁹ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 7 januari 1499.

²⁰ Ericsson (2003), s. 28.

²¹ Österberg & Lindström (1988), s. 155–156.

protokollstyckena i de tidiga tänkeböckerna är mycket korta och lakoniska, medför att den sammanlagda mängden text från dessa 21 fall i allra högsta grad är överskådlig.

Rättegångsprotokollen i tänkeböckerna från den första femtioårsperioden kan inte sägas vara representativa för hur dessa utformades under senare perioder. Fram till omkring 1510-talet fungerade tänkeböckerna inte i huvudsak som domböcker, utan snarare som Stockholms råds allmänna anteckningsböcker, i vilka vardagliga saker som burspråk, arvskiften och ordningsstadgar antecknades. Det är först efter min undersökningsperiod som protokollstyckena förändras till sin karaktär, från enkla minnesanteckningar till utförliga redogörelser för såväl själva brottet som för det som sades och gjordes i rådstugan under förhandlingarna.

Över huvud taget är de tidiga tänkeböckernas största brist protokollens utpräglade enkelhet. Anteckningarna från brottmålen är påfallande lakoniska, vilket ställer en nutida forskare inför kunskapsluckor som behandlar sådana aspekter som ledamöterna i rådstugan tog för givna. Ett exempel på detta är det faktum att det enda säkra sättet att fastställa om en dödsdom verkligen exekverades är att undersöka om den följs av den latinska frasen *pie memorie*, vilket ungefär betyder ”i from åminnelse”.²² I annat fall är det mycket möjligt att domen kan ha omvandlats i efterhand, då en inställd avrättning sällan manar den enskilde till from introspektion över livets förgänglighet. Märk väl, det som här avses med ”den enskilde” är inte den dödsdömde, utan egentligen vem som helst. Vad som menas är, att *om* den dödsdömde faktiskt blev avrättad, *då* förelåg verkligen skäl för den enskilde (protokollföraren själv eller gemene man) att begrunda livet och döden. På motsatt sätt skulle det inte ha funnits skäl till introspektion om den dödsdömde benådats, helt enkelt eftersom ingen människa då berövades livet

Protokollens enkelhet kan i många fall medföra en brist på nödvändig information. Ett exempel på detta är en rättegång som hölls den 28 november 1481, om vilken protokollet endast berättar att ”quinnan Anna” hade stulit av Laurens köttmånglare, för vilket hon dömdes till stupstocken och förvisning.²³ Likaså är det svårt att utröna några mönster ur åtalet mot Ragnilde i februari 1476, då hon av skeppar Zones dräng beskylldes för att ha stulit. Den enda uppgift som utmärker fallet i övrigt är den ohjälpsamma noteringen att hennes ko skulle beslagtas av kämnärsrätten.²⁴

Av sådana anteckningar kan inte mycket nyttig kunskap inhämtas för att besvara mina frågeställningar, vilka ju syftar till att ta reda på vad det är som kännetecknar stöldbrottsfallen.

---

²² *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 30 juni 1488; 1 juni 1489.

²³ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 28 november 1481.

²⁴ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 5 februari 1476.

I syfte att göra detta kommer jag i huvudsak att analysera den del av rättsfallen som faktiskt har utmärkande drag. Då min valda metod är kvalitativ, snarare än kvantitativ, är det bara naturligt att jag lägger fokus på de fall där det finns tillräckligt med uppgifter att analysera och dra slutsatser kring.

Andra exempel på bristfällig information är de fall i vilka den anklagade endast benämns med förnamn, eller till och med opersonliga benämningar av typen ”kvinnan”.²⁵ Detta kan bero på att brottslingen var välkänd bland sina samtida, varför skrivaren hade ansett det vara nog att anteckna dennes namn, då ju ”alla” visste vem personen i fråga var.

Motsatt kan det finnas fog för att anta att det som faktiskt står skrivet i protokollen verkligen representerar det som rådstugans ledamöter ansåg var relevant. Det urval bland uppgifterna som protokollföraren har gjort bör således kunna betraktas som de huvudsakliga argument som brukades för att nå domslutet. Tänkeböckerna kommer således att granskas utifrån sina aspekter som kvarlevor. Analysen av de anteckningar som fördes i samband med rättegångarna bör rimligtvis kunna bidra med kunskap om den tidens rättspraxis samt dess bakomliggande orsaker.

Metod

Metoden jag har valt att tillämpa på mitt källmaterial i syfte att besvara mina frågeställningar är en kvalitativ analys. Frågeställningarna kretsar nämligen kring hur kvinnliga stöldbrottslingar och deras brott beskrevs i samtida rättsprotokoll, med särskild tonvikt vid om det förekom några skillnader mellan sådana fall där dödsstraff utdömdes och fall med mildare former av bestraffning.

För att ge svar på dessa är det nödvändigt att analysera de olika aspekter av fallen som kan ha spelat roll vid rådstugurättens argumentation kring domslutet. Denna analys kräver följaktligen närläsning av de uppgifter som föreligger i protokollstyckena, i syfte att tolka vad som kan ha ansetts vara förmildrande eller graverande omständigheter.

Metoden är lämplig därför att protokollföraren sällan angav vilka av uppgifterna som hade utgjort centrala argument under förhandlingarna. Det är således upp till forskaren att uttolka det på egen hand, vilket enklast görs med en kvalitativ granskning av protokollens innehåll. I denna ingår en komparativ granskning av rättsfallen, vilken syftar till att kartlägga vilka typer av argument som återkommer i liknande fall. Det rör sig då främst om att fastställa hur vanliga

---

²⁵ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 10 mars 1477.

olika orsakssammanhang var inom de olika straffkategorierna.

Jag inledde denna analys med att göra en översiktlig genomläsning av samtliga rättsfall som behandlade stöldbrott begångna av kvinnor. Efter denna sållade jag ut vissa som jag ansåg skulle vara värdelösa för min undersökning (t.ex. sådana fall där det inte finns några uppgifter om vilket straff som utdömdes) och började klassificera de uppgifter som förekom. Det första steget i detta moment var att dela upp de enskilda protokollstyckenas innehåll i två spalter. I den ena antecknades uppgifter om brottet och brottslingen, t.ex. vad som hade stulits, brottslingens namn och födelseort etc., och i den andra vilket straff som hade utdömts, samt vad som kunde tänkas ha påverkat domslutet.

Det andra steget var att inordna det som hade lyfts fram i spalterna under kategorier. Brotten delades upp i de två fälten *stöld* och *undanhållande av stöldgods*, och dessutom tilldelades det förstnämnda underkategorierna *stöld av varor* och *stöld av reda pengar*. Straffen sorterades i sin tur upp i fyra olika tematiska grupper: *dödsstraff*, vilket var detsamma som levande begravning; *skam- och kroppsstraff*, inbegripande spö- och risstraff eller stympning av örat/öronen; *skamstraff*, innebärande att antingen tvingas stå i stupstocken eller förvisas från staden; slutligen *böter*, som betalades av brottslingen själv eller någon närstående.

Därefter lade jag fokus på de enskilda fallens unika omständigheter, vilka troligtvis bör ha fungerat som argument för och emot den rättsliga påföljden. Till att börja med delade jag in dem i kategorierna förmildrande och graverande omständigheter, varpå jag infogade punktlistor med sådana som jag hade stött på, ordnade efter åskådliggörande samlingsbeteckningar. Exempel på sådana omständigheter från först- och sistnämnda kategorin är böner för brottslingens liv respektive främlingskap i lokalsamhället.

Under kategoriseringsarbetets gång beslutade jag mig för att källmaterialet ska underställas en tematisk undersökning, snarare än en kronologisk. Fallen kommer att sorteras in i de fyra ovannämnda straffkategorierna och därefter i tur och ordning analyseras. Indelningen kommer att göras på så sätt att en dom som innefattar straff från både skam- och kroppsstraffskategorin klassificeras som skam- och kroppsstraff. Denna avvägning har gjorts på grund av att kroppsstraff mycket sällan utdömdes som ensamt straff; alltsomoftast kombinerades dessa med någon form av skamstraff, t.ex. förvisning. En dom som innehåller stupstocken och förvisning klassas således som skamstraff, medan en som innehåller spö- eller risstraff, stupstocken och förvisning hamnar under rubriken kroppsstraff. Orsaken till detta är att den här undersökningen kretsar kring straff som i huvudsak hade omvandlats från det dödsstraff som lagen föreskrev.

Som Thunander anmärker utgjorde förvisning ”i regel en del i ett förvandlingsstraff, t ex när en dödsdom förvandlades till böter plus förvisning eller kroppsstraff plus förvisning.”²⁶

De problem som har uppkommit under arbetets gång beror dels på vissa svårigheter med kategoriseringen, dels på källmaterialets utpräglade enkelhet. Till de förstnämnda kan räknas frågan om, och i så fall hur, andra brott ska vägas in, i de få fall när sådana har begåtts i samband med egendomsbrotten. Det finns nämligen ett fåtal rättsfall där själva stölden inte är det enda, eller ens det allvarligaste, brottet. Går det då över huvud taget att tala om renodlade stöldbrott, vilket ju är det som ska undersökas? Detta är ett icke obetydligt metodologiskt problem, som med nödvändighet medför vissa analytiska risker och kan tänkas påverka resultatet. Problemet är dock svårt att undvika, då ett uteslutande av de fall där stöld inte var det enda brottet skulle leda till att en betydande del av det analytiska underlaget försvann. Trots den uppenbara problematiken i detta metodologiska ställningstagande, är det således en risk som har bedömts värd att ta i denna undersökning. Att en dylik felkälla föreligger är dock av betydelse och något som måste tagas i beaktande vid dragande av slutsatser.

Till de sistnämnda hör vissa problem med hur man ska förhålla sig till de allra mest lakoniska protokollstyckena. Ett exempel är att protokollföraren ibland har underlåtit att anteckna så fundamentala uppgifter som den anklagades namn, och istället använt sig av benämningar som ”kvinnan”²⁷ eller ”kärringen”²⁸. Det kan då vara svårt att bilda sig en klar uppfattning om brottslingen, t.ex. om hon var förankrad i lokalsamhället eller inte.

Till svårigheterna kan också räknas sådana problem som att det i protokollen inte alltid framgår exakt vad det är som har stulits, varför det blir omöjligt att avgöra om stöldgodsets värde kan ha påverkat domslutet.

Ungefär samma slags problematik kan kopplas till det faktum att jag inte alltid kommer ha tillgång till några tillförlitliga uppgifter på hur mycket de stulna varorna var värda i dåtidens penningvärde. Till viss hjälp kan i detta sammanhang *Vad kostade det?* av Lars O. Lagerqvist och Ernst Nathorst-Böös vara: en bok med sammanställningar av genomsnittliga löner och prissättningar på olika varor i Sverige från 1170 fram till och med 1995.²⁹ Jämförelser med priserna på olika varor som förekommer i deras tabeller för perioden 1470–1525 kan ge en

²⁶ Thunander (1993), s. 91.

²⁷ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 10 mars 1477.

²⁸ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 15 juni 1478.

²⁹ Lars O. Lagerqvist och Ernst Nathorst-Böös, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*, fjärde upplagan, Natur och Kultur/LT:s förlag, Stockholm (1999).

fingerisning om ungefär vad stöldgodset kan ha varit värt, även om det inte kan sägas med säkerhet. Som författarna själva skriver, har boken dock sina begränsningar: ”Då man samlar uppgifter rörande priser i Sverige blir detta tyvärr rapsodiskt. För vissa perioder finns det gott om data, för andra ingenting alls.”³⁰ Detta gäller framför allt för äldre tid, varför det inte alltid finns exakta uppgifter om alla de sorters varor som förekom bland stöldgodset i protokollen. Eftersom straffet enligt lagen skulle bestämmas efter en fastställd värdeskala, skulle det ha varit mycket praktiskt att veta vad t.ex. ett par skålpund kött i genomsnitt kunde vara värda vid den tiden. Då jag inte vet detta kan jag inte med säkerhet utgå ifrån att ett straff skulle ha mildrats i nämnvärd utsträckning, i sådana fall där stöldgodset bestod av en eller flera varor. Det är fullt möjligt att nämnda varor sammanlagt inte uppgick till ett värde av en mark, vilket var den lagstadgade gränsen för när dödsstraff skulle utdömas.³¹ Följaktligen kan jag inte alltid helt säkert veta om stöldbrottslingen undslapp denna form av bestraffning eller inte, på grund av oklarheten i om värdet på varorna över- eller understeg en mark.³²

Bakgrund

Det senmedeltida Sverige var ett nästan helt och hållet agrart land, vars städer var små och i många fall till det yttre föga skilde sig från större bondbyar. Den urbana borgarklassen utgjorde således en försvinnande liten del av den dåtida svenska befolkningen. Stockholm, som inte bara var rikets största stad utan också en av dess viktigaste fästningar och handelsknutpunkter, åtnjöt ett betydande självstyre under sina borgmästare och rådmän.³³

Stockholms stads tänkeböcker var i första hand domböcker, bestående av protokoll förda i samband med de rättegångar som hölls av Stockholms *rådstugurätt*. Denna utgjorde (tillsammans med *kämnärsrätten*, som hade hand om mindre allvarliga förseelser) lokal domstol för staden med omgivningar, och behandlade följaktligen de brott- och civilmål som uppstod inom detta område. Rådstugan hade i uppdrag att upprätthålla lag och ordning genom att tillämpa de förordningar som fanns i Magnus Erikssons stadslag, vilken reglerade livet i svenska städer mellan 1350 och 1736.³⁴

Dess ledamöter bestod av en kunglig representant i form av en fogde, borgmästarna och valda medlemmar ur stadens råd, vilka nästan undantagslöst var välbeställda borgare. Det rörde sig

---

³⁰ Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 32.

³¹ Ericsson (2003), s. 100–102.

³² Under perioden motsvarade en mark åtta öre eller 24 örtugar. (Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 19)

³³ Österberg & Lindström (1988), s. 19–24.

³⁴ Ericsson (2003), s. 24–27.

alltså om en ytterst liten grupp inflytelserika män som var väl etablerade i lokalsamhället. Trots (eller kanske till följd av) detta stod rådstugurätten de dömda närmre än domstolar skulle komma att göra under senare perioder – det sistnämnda en effekt av den s.k. *judiciella revolutionen*. Denna innebar att rättsväsendets funktioner, som tidigare främst hade varit en angelägenhet för lokalsamhället, alltmer kom att övertas av centralmakten och ett elitskikt av juridiskt skolade experter. Förutom att det bildades en djupare social klyfta mellan dömande och dömda, förflyttades även fokus från att bilägga tvister och återintegrera dem som hade felat till att bestraffa och kontrollera dem som hotade den ordning som upprätthölls av kungamakten och Gud.³⁵ Eva Österberg gör angående ledamöternas sociala förankring följande anmärkning: ”Those who sat on the bench of the town court seem to have been people of the same sort as those who appeared in the dock.”³⁶

Analys

Dödsstraffen

De exekverade dödsdomarna utgör en försvinnande liten del av de straff som utdömdes för kvinnliga stöldbrottslingar i Stockholm perioden 1474–1524. Under denna femtioårsperiod begick många kvinnor brott som enligt lagens bokstav skulle bestraffas med levande begravning, men majoriteten av dessa fick sina domar omvandlade till mildare former av straff. Faktum är att det i tänkeböckerna från denna period endast förekommer tre fall där den slutgiltiga domen blev ”att sättas kvick i jord”, av vilka ett inte helt säkert tillhör denna kategori.

Det första av dessa fall är det redan i inledningen omskrivna åtalet mot en kvinna vid namn Kaderin, som gällde hennes stöld av 16 mark från sin husbonde. Fallet utmärks av tre omständigheter som bör ha ansetts vara särskilt graverande av ledamöterna i rådstugan.³⁷ För det första hade Kaderin stulit för ett mycket högt värde; enligt stadslagen skulle alla stölder på över en mark straffas med döden.³⁸ För det andra hade hon stulit av sin arbetsgivare, Hans Ulf, vilket innebar att hon hade svikit det förtroende som, enligt Ericsson, ansågs böra råda mellan husbonden och hans tjänstefolk.³⁹ Slutligen var hon inte infödd stadsbo, utan kom från en avlägsen socken som hette Korpa.⁴⁰ Detta torde ha påverkat rådstugurättens inställning till henne negativt, då dess ledamöter bestod av valda representanter ur stadens menighet, och

³⁵ Sundin (1992), s. 447–452; Thunander (1993), 282–285.

³⁶ Österberg & Lindström (1988), s. 63.

³⁷ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 30 juni 1488.

³⁸ Ericsson (2003), s. 100–102.

³⁹ Ericsson (2003), s. 119–120.

⁴⁰ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 30 juni 1488.

sålunda troligtvis delade dess misstänksamhet gentemot främlingar. Ytterligare en aspekt av fallet detta antagande var det faktum att ingen ställde upp och bad för Kaderins liv, varken hennes husbonde eller någon annan ur stadsbefolkningen. Denna uppenbara brist på ett välvilligt kontaktnät tyder på att hon med största sannolikhet inte var socialt välförankrad i Stockholm. Som både Sundin och Thunander påpekar kunde den anklagades integration i lokalsamhället vara en ytterst avgörande faktor för domslutet.⁴¹

Ännu en omständighet – lika intressant som den är kryptisk – som kan kopplas till fallet förtjänar att omnämnas. Det rör sig om ett tillägg som i originalmanuskriptet hade infogats ovanför det aktuella protokollstycket. Tillägget, som troligtvis har nedtecknats i efterhand, upplyser om att den anklagade kvinnan ”het Margit oc kallade sig Kaderin och war föd j Hullala sockn.”⁴² Hade hon ljugit om sitt namn och ursprung när hon kom till staden, och i sådana fall varför? Hade hon någonting som hon ville dölja för stadsborna, t.ex. ett kriminellt förflutet eller ett tidigare dåligt leverne? Det lakoniska tillägget ger upphov till fler frågor än det besvarar, men väcker ändå många starka misstankar till liv; samma slags misstankar som Kaderins/Margits samtida bör ha känt när de fick reda på att en främling hade levt under falskt namn i deras mitt.

Oavsett vad hon kan ha haft för motiv bakom att ljuga om vem hon var, eller om lögnens uppdagande ens påverkade domslutet i någon nämnvärd utsträckning, är det inte alltför djärvt att anta att Kaderin/Margit stod ensam till svars för sitt brott, i bildlig såväl som bokstavlig mening. Hon var en främling som hade bränt sin enda bro genom att på samma gång svika ett viktigt förtroende och stjäla för ett högt värde. I hela sin gärning var hon just den sorts brottsling som det senmedeltida svenska samhället inte hade någon som helst sympati för.

På så sätt hade hon mycket gemensamt med en annan kvinna, Gunnil, som dömdes till samma straff elva månader senare, den 1 juni 1489. Även hon bör av sina samtida ha betraktats som en synnerligen farlig och oförbätterligt kriminell främling, född som hon var i den finländska socknen Kymitta. I likhet med Kaderin/Margit saknade hon vänner och bekanta i Stockholm som kunde be för hennes liv, men till skillnad från henne hade Gunnil ”warit grepin fore ok thöm widerkent”, d.v.s. hon var tidigare bestraffad av rådstugurätten.

Ytterligare en aspekt som särskilde hennes brott var att hon varken hade stulit mycket eller för ett högt värde – stöldgodset bestod nämligen bara av en enda kittel. Stölden av denna ägodel

---

⁴¹ Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), 116–130.

⁴² *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 30 juni 1488.

var dock inte det enda, och framför allt inte det allvarligaste, brott Gunnil hade gjort sig skyldig till. Av rådstugurätten anklagades hon också för att ha bränt ned en hel gård, ”huilkit hon ey storliga nekade”, som det står i protokollet. I detta framkommer även att hon, medan hon satt i ”bödelshusit” (ett slags häkte) i väntan på rättegång, hade sagt sig vilja bränna ned orten Väsby om hon hade befunnit sig på fri fot. Friheten skulle hon dock aldrig återfå; istället ”dömpdis hon quik j jordh” av rådstugurätten.⁴³

Allt sammantaget bör hon av rådstugans ledamöter ha ansetts för att vara en främling, återfallsförbrytare och hotfull mordbrännare, som saknade kontakter och dessutom inte uppvisade någon ånger för de brott hon hade begått. Alla dessa var omständigheter som både Sundin och Thunander har framhållit som särskilt graverande för en stöldbrottsling.⁴⁴

Ett problem för undersökningen är dock Gunnils övriga brott, gårdsbranden och uppsåtet till en ny brand, vilka naturligtvis inte kan avfärdas som oviktiga för domslutet. Är det ens möjligt att placera hennes fall i kategorin stöldbrott? Kan verkligen stölden av en kittel överskugga den tillhörande pyromanin? Detta är ett problem som jag var medveten om kunde dyka upp, men jag har faktiskt inte lyckats hitta någon tillfredsställande lösning på det. Det enda jag kan göra är att konstatera att tillhörande brott som inte var stölder kan vara en betydande felkälla. Särskilt sant är detta i fallet Gunnil, som visserligen innehåller många omständigheter kring stölden som kan kopplas till tidigare forskning, men som kanske aldrig skulle ha lett till levande begravning om det inte hade varit för mordbranden.

Ett problem utgör också en tredje och sista kvinna som dömdes till döden under perioden 1474–1524. Denna kvinna, vars namn var Margit Pedersdotter, var i likhet med Kaderin/Margit och Gunnil född utanför staden, i Kangasala socken i Tavastland (en region i östra Finland). Hon stod i januari 1499 anklagad för att ha stulit en kjortel ”och annat” av en välboren kvinna som benämns hustru Telsicka. Utan vidare motiveringar än dessa ”dömpdes hon til jorden quik graffwes, pie memorie.” Fallet kunde därmed tyckas avslutat, om det inte hade varit för den mening som bifogats i direkt anslutning till den avkunnade domen. Denna lyder: ”Ffor henne kom wor keresta nadege frves drötning Cristines bøn och kom sin wegh.”⁴⁵ Protokollföreläsaren syftade här på Sveriges dåvarande drottning, Kristina av Sachsen (l. 1461–1521), som var gift med den danske unionskungen Hans.⁴⁶

⁴³ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 1 juni 1489.

⁴⁴ Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), 116–130.

⁴⁵ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 7 januari 1499.

⁴⁶ *Nationalencyklopedin* (1989–1996), uppslagsord ”Kristina”.

Denna mening bjuder på vissa tolkningssvårigheter. Det tycks som om drottningen hade fått nys om den förestående avrättningen, varpå hon bad någon form av bön för den dömda. Innebar detta att hon lade in sitt kungliga veto mot den avkunnade dödsdomen, eller blott och bart att hon bad för Margits själ? De tre sista orden i tillägget, ”kom sin wegh”, är också tämligen otydliga till sin mening. Var det Margit Pedersdotter som ”kom sin väg”, vilket skulle indikera att hon fick sin dödsdom omvandlad till förvisning, och att det då verkligen skulle ha rört sig om benådning till följd av drottningens välvilja? Eller var det drottningen som ”kom sin väg” till själva avrättningsplatsen, för att i egen hög person närvara då hon framförde sina böner för Margits själ? Det faktum att den latinska frasen ”*pie memorie*” har fästs på papperet gör denna sista mening ytterst tvetydig. Frasen brukar annars vara ett säkert tecken på att en dödsdom hade exekverats och att den dömda i fråga verkligen var död.

Hur det än förhöll sig med den saken kan det konstateras att Margit Pedersdotter var en främling i staden, vilken saknade kontakter som kunde be för hennes liv. Drottningens bön för Margits liv, om en sådan nu ens förekom, kan inte anses vara ett exempel på lokalsamhällelig välvilja. Även fast Kristina av Sachsen ofta vistades i Sverige var hon inte en del av den stockholmska stadsgemenskapen; hon var tyska och därtill gift med den danske kungen. Om Margit undslapp sitt dödsstraff till följd av drottningens välvilja bör detta räknas som en lycklig slump snarare än lokalsamhällets omsorg om sina egna. Återigen kan Sundins och Thunanders teorier om betydelsen av lokal förankring tillämpas, vilket tycks vara ett tema som går igen i samtliga dödsdomar.⁴⁷

Margit hade stulit en kjortel, ett plagg som enligt Lagerqvist och Nathorst-Böös år 1495 var värt fyra mark. Den kjortel de tar som exempel bestod dock av grönfärgat tyg, varför den möjligtvis var något dyrare än genomsnittet.⁴⁸ Som jämförelse kan nämnas att en kjortel ”med ett litet silverspänne” kostade 13 öre 1485, en av ”leidskt kläde” kostade fem mark 1490 och en utan någon vidare beskrivning kostade nio öre 1515.⁴⁹ Det är således svårt att veta exakt hur mycket den kjortel som hade stulits var värd utan några utförligare uppgifter om dess beskaffenhet i övrigt – kjortlar kunde, som exemplet visar, variera i pris beroende på vilken sorts tyg de var tillverkade av. Eftersom den som Margit stulit enbart beskrevs som en kjortel, utan någon kommentar i övrigt, ligger det dock närmast till hands att anta att den snarare var värd närmre nio öre än fyra till fem mark; om den hade bestått av ett särskilt värdefullt sorts

---

⁴⁷ Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), 116–130.

⁴⁸ Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 52.

⁴⁹ Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 51–55.

tyg, hade denna omständighet förmodligen omnämnts i protokollet. Även fast detta naturligtvis inte kan fastslås med säkerhet är det sannolikt. Trots att man kan sluta sig till detta är dock allt ”annat” som hon också ska ha stulit en felkälla, då det helt enkelt är omöjligt att veta hur mycket det kan ha varit värt. Om Margit hade stulit för ett ovanligt högt värde eller ej är således svårt att fastställa, även om det sammanlagda värdet definitivt uppgick till mer än en mark – åtta öre motsvarade nämligen en mark.⁵⁰

Bortsett från de särskilt graverande omständigheterna i de två förstnämnda fallen – stöld för högt värde, svek mot husbonde och mordbrand – tycks det således som om främlingskap var ett vanligt och gångbart rättsligt argument för dödsstraff genom levande begravning. Följaktligen verkar det som om det finns fog för att anta att främlingskap spelade roll för en persons rättsliga handlingsförmåga i Stockholm omkring år 1500, vilket Ericsson framhöll som hittills okänt i svensk rättshistorisk forskning.⁵¹

Skamstraffen

Bland de kvinnliga stöldbrottslingar som är av särskilt intresse utgör återfallsförbrytarna en viktig underkategori. Som både Sundin och Thunander har anmärkt var återfall i brottslighet, trots tidigare bestraffning, en synnerligen graverande omständighet. Stöldbrottslingar som förut hade undsluppit dödsstraff med löfte om bättring kunde sällan vänta sig en lika mild behandling vid upprepade förseelser.⁵²

Särskilt uppseendeväckande framstår därför en notorisk brottsling som Katerina Olaffsdotter, som inom loppet av elva månader ställdes inför rätta två gånger. Första gången var i februari 1481, då hon enligt en svårtydd formulering anklagades ”fore Arnekes gotz, som sik störtte halssin syndher.” För detta tilltag dömdes hon till förvisning⁵³, men tycks inte ha avskräckts märkbart av detta, då hon återigen omnämns i protokollen i januari 1482. Denna gång hade hon gjort sig skyldig till stöld av sju öre, skor⁵⁴ och ”myket annat smaatt” (vilket sammanlagt bör ha uppgått till mer än åtta öre, d.v.s. en mark). Trots att hon även denna gång saknade någon som bad för henne dömdes hon endast till att stå i stupstocken, samt att därefter förvisas enligt sin tidigare dom. Dock hotade rådstugans ledamöter henne med att samma slags nåd inte skulle visas ytterligare en gång, i händelse av vilken hon verkligen kunde vänta sig att dömas till

⁵⁰ Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 19.

⁵¹ Ericsson (2003), s. 116–117.

⁵² Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), 116–130.

⁵³ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 7 februari 1481.

⁵⁴ Ett par skor var år 1510 värda mellan fyra och tio örtugar; en mark motsvarade 24 örtugar. (Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 19, 54)

döden.⁵⁵ Mot bakgrund av detta framstår ett senare protokoll, där Katerina möjligtvis åsyftas, som än mer märkligt. I detta, från den 6 mars samma år, framträder en Katerin Olaffsdotter (märk väl, inte Katerina) som anklagas för att ha stulit en sked värd fyra mark samt tre mark i reda pengar. I syfte att rentvå sitt namn fäste hon då ett tolvmannalag på att hon inte var skyldig. Detta är i sig uppseendeväckande, och ännu desto mer om man förutsätter att Katerin och Katerina verkligen var en och samma person. Tolvmannaeden tycks ha hjälpt såtillvida att hon undslapp dödsstraff, vilket vanligtvis utdömdes för stölder av över en mark, men enligt ett senare tillägg ska hon ändå ha tvingats lämna staden.⁵⁶ Att kunna fästa ett tolvmannalag var under senmedeltiden ett säkert tecken på att vara väl integrerad i lokalsamhället. Katerinas lokala förankring skulle kunna vara förklaringen till att hon skonades till livet de två första gångerna, vilket kan kopplas till liknande resultat som Sundin och Thunander har nått.⁵⁷

Lokal förankring skulle också kunna vara orsaken till att en anonym piga, född i Nyland, vilken endast benämns som Morten Jensons styvdotter, undslapp dödsstraff för snatteri begånget mot två olika arbetsgivare, i tur och ordning. För dessa förseelser dömdes hon, med anledning av ”dannemens och dande quinnos bón skul medh ffogtens Erich Kuses loff och tilståndelse” till att förvisas. Hon tycks dock inte utan vidare ha kastats ut i kylan, då hon i samband med att hon lämnade staden ”kom til Per Hanssons hustrv til tienst.”⁵⁸ Trots att hon både var född utanför staden och hade stulit från sina arbetsgivare – det sistnämnda var enligt Ericsson särskilt illa ansett⁵⁹ – säkrades i slutändan såväl hennes liv som försörjning. Släktskapet med Morten Jenson och den sympati som Stockholms ärbara invånare visade henne, tyder dock på att hon var en person som ansågs vara en del av stadsgemenskapen, och att hon därmed ogärna sågs hårt straffad.

En person som inte var född utanför staden, men som däremot återföll i brottslighet, var Mechtill Månsdotter. Den 19 december 1495 dömdes hon till förvisning för att ha stulit en kjortel. (För en diskussion om kjortlars värde, se not 48–49.) I protokollet antecknades också att Mechtill ej var ”wijdh sine fulle synne”, vilket bör tolkas som att hon var sinnessjuk.⁶⁰ Hon dyker upp för andra gången i november påföljande år, då hon rätt och slätt omtalas som Mechtill, ”en rasende kona”. Tydligt hade hon återvänt till staden och stulit igen; den här gången tre pund kött från

---

⁵⁵ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 21 januari 1482.

⁵⁶ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 6 mars 1482.

⁵⁷ Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), 116–130.

⁵⁸ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:5, 22 oktober 1519.

⁵⁹ Ericsson (2003), s. 119–120.

⁶⁰ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 19 december 1495.

en änkas hus, jämte andra småsaker. Straffet blev, trots att hon hade återvänt till staden och stulit för andra gången, att stå i stupstocken och på nytt förvisas.⁶¹ Att domen blev så förhållandevis mild kan troligtvis förklaras med hennes sinnessjukdom. Som Ericsson har påpekat kunde sådana mentala tillstånd fungera som en förmildrande omständighet, då personen inte ansågs kunna svara för handlingar som hon hade gjort sig skyldig till i förvirrat tillstånd.⁶²

En annan förmildrande omständighet var graviditet, eller om kvinnan var förälder till små barn som ingen annan kunde överta vårdnaden om. Denna slutsats har såväl Ericsson som Österberg och Lindström dragit i sina respektive böcker.⁶³ Sålunda undslapp Katerina Hansdotter, född i Åbo, dödsstraff för sin stöld av en kjortel och två kappor (bl.a. från en hovman). Kjortlar kunde variera kraftigt i värde beroende på vilket material de var sydda av (se not 48–49) och detsamma gällde för kappor: de kunde vara värda allt mellan sex öre och tre till fyra mark.⁶⁴ Istället för att begravas levande dömdes hon till stupstocken och förvisning, då hon vid tillfället för rättegången var havande.⁶⁵

Det gjorde även Kaderin Oleffsotter (icke att förväxla med den ovannämnda Katerin Olaffsdotter), som var född i Berne socken men bodde i Sollentuna socken i Uppland. Hon hade stulit en ”bolth” lärft (en slags textil) värd nio öre, för vilket hon i vanliga fall skulle ha dömts till döden. Men med anledning av ”hennis smaa barn fordwoch fogitten, borgamestarana och radit henne liffuit, och dömdes til stocken ok forswerie staden och stadz marcker.”⁶⁶

Likaså erhöll en viss Ingeborg, ursprungligen från Norrbotten, ett relativt mildt straff för sin stöld av någonting så värdefullt som en silversked. Då hon både var gravid och målsäganden (som sannolikt var far till barnet) bad för henne blev domslutet stupstocken och förvisning.⁶⁷

Betydelsen av en välvillig målsägande – vilket har betonats av Bjarne Larsson, Ericsson, Sundin och Thunander⁶⁸ – visar sig även i sådana fall där förbrytaren inte var gravid, utan bara en främling. I september 1494 dömdes en ångermanländsk kvinna, som gick under den svårbegripliga benämningen ”Elin Anderssons dotter”, till att stå i stupstocken. Hon hade stulit

⁶¹ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 14 november 1496.

⁶² Ericsson (2003), s. 177–180.

⁶³ Ericsson (2003), s. 148–150; Österberg & Lindström (1988), s. 110–111.

⁶⁴ Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 51–54.

⁶⁵ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 29 augusti 1485.

⁶⁶ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 1 juli 1493.

⁶⁷ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 15 december 1481.

⁶⁸ Bjarne Larsson (2013), s. 34–37; Ericsson (2003), s. 144–147; Sundin (1992), s. 147–150; Thunander (1993), s. 116–130.

en gammal kappa och en kjortel, vilkas sammanlagda värde uppgick till en mark, men fick sitt föreskrivna dödsstraff mildrat efter ”malsegiandes bøn”.⁶⁹

Värre än att stjäla för ett högt värde var det att stjäla för ett högt värde av sin arbetsgivare. Följaktligen hade pigan Birgitta, som i samröre med en kvinnlig medbrottsling stulit hela 22 mark (det mest värdefulla stöldgodset i hela det behandlade källmaterialet) från sin husbonde, oddsen emot sig. Som väl var för henne var husbonden, rådmannen Mattis Hermansson, välvilligt inställd till henne, varför hon efter hans bön dömdes till stupstocken och förvisning.⁷⁰

Vikten av att ha inflytelserika kontakter kan dock inte åskådliggöras bättre än av åtalet mot den piga som tjänade Tydecke tunnbindare. Den anonyma pigan, som inte bara hade stulit en okänd summa av sin matmor, utan dessutom 18 mark av en viss Mattis Ryaner, borde enligt lagen inte ha haft någonting annat att vänta sig än döden. Mot all förmodan omvandlades dock hennes straff till förvisning; detta till följd av böner från målsäganden, dandemän- och kvinnor, samt riksföreståndare Sten Sture d.ä.(!).⁷¹

Märkligast i källmaterialet är dock inte välviljan som visades en enkel piga av rikets högste ledare, utan snarare fallet med ”tiwffinnan” Margit den 17 mars 1484. Inte bara det brott hon anklagades för, nämligen att ha stulit ”Holwast j Farestom”, framstår som något kryptiskt för en sentida betraktare. Det mest iögonfallande är det skäl för vilket hon slapp få öronen stympade, och istället enbart bestraffas med att stå i stupstocken. Som protokollföraren uttryckte saken besparades Margit detta kroppsstraff ”fore thenna godha tiden skuld”.⁷² Vad som avsågs med ”den goda tiden” förklarades aldrig närmare.

Skam- och kroppsstraffen

I tre av sex fall var förbrytaren född på en ort utanför staden, varav två i den östra riksdelen. Av dessa två stal bägge för ett värde som översteg en mark, och dessutom från sin arbetsgivare. Märkligt nog var det dessa finländskor som fick sina dödsdomar omvandlade till skam- och kroppsstraff på grund av förmildrande omständigheter.

I det ena fallet, där Mechtel Hinriksdotter från Tavastland stod anklagad för att ha stulit en sked värd två mark, mildrades domen då svaranden tidvis var drabbad av sinnessjukdom. Istället för att begravas levande dömdes Mechtel till att stå i stupstocken och få ena örat avskuret, ”fore

---

⁶⁹ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 27 september 1494.

⁷⁰ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 23 mars 1489.

⁷¹ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 26 januari 1489.

⁷² *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:2, 17 mars 1484.

hon var stundom ecke wijd syn sinne”.⁷³

I det andra fallet åtalades en finländsk piga vid namn Margit för att ha stulit ett belopp motsvarande 17 mark och två öre av sin matmor. Även hon undslapp det dödsstraff som lagen föreskrev vid stölder för sådana värden. Domen omvandlades till att hon skulle stå i stupstocken och bli ”hudstrokin”, d.v.s. utsättas för en form av spö- eller risstraff, till följd av ”gode mens bón skol”.⁷⁴

I de fyra resterande fallen är det svårt att avgöra värdet på det stulna, varför inga säkra slutsatser kan dras om huruvida detta kan ha spelat roll under förhandlingarna om domen. Exempelvis anges enbart att en kvinna vid namn Magdalena som 1495 dömdes till att stå i stupstocken, få ena örat stympat och förvisas hade stulit kläder. Det preciseras aldrig vilka slags plagg det rörde sig om, deras antal eller exakta penningvärde, men väl att de tillhörde en kvinna som benämns ”Uppsalahustrun”.⁷⁵

Ett liknande fall är åtalet mot Margit Pedersdotter (icke att förväxla med Margit Pedersdotter från Kangasala socken) senare samma år, i vilket framkommer att hon hade stulit ”korelaband och peninga”; för detta tilltag dömdes hon till stupan och möjligtvis också till att få ett öra stympat – meningen är svårtolkad.⁷⁶ Ett ”korelaband”, d.v.s. ett korallhalsband, var ett mycket dyrbart föremål vid tiden – år 1480 hade ett enda exemplar varit värt hela fem mark.⁷⁷ Det bör även noteras att Margit inte var född i staden, utan på en ort i Pedersöre socken. Att hon under dessa omständigheter enbart bestraffades på detta sätt är iögonfallande och svårt att förklara, allrahelst som hon inte hade någon som bad för henne.

Det finns fler exempel på hur relativt milda straff utdelades för brott i vilka stöldgodset var värdefullt och omfattande. Ett av dessa härrör från den 24 maj 1512, då en viss Bireta dömdes till spö- eller risstraff för en stöld av inte mindre än tio grytor, jämte ”kleder och annat smath.”⁷⁸ År 1480 värderades en järngryta till 14 öre per lispund (8 ½ kg) och även fast vi inte med säkerhet kan veta hur mycket de stulna grytorna vägde ger detta ändå en fingervisning om att det rörde sig om värdefullt stöldgods – åtta öre motsvarade som bekant en mark.⁷⁹

En annan kvinna som var född i staden hette Anna, vilken stod inför rådstugurätten i maj 1474.

⁷³ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 3 augusti 1496.

⁷⁴ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:4, 22 augusti 1513.

⁷⁵ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 27 juli 1495.

⁷⁶ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:3, 12 augusti 1495.

⁷⁷ Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 51.

⁷⁸ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:4, 24 maj 1512.

⁷⁹ Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 19, 29, 51.

I anteckningarna om fallet – för övrigt det tidigaste kända stöldbrott begånget av en kvinna som finns omnämnt i tänkeböckerna – berättas det att hon på Gripsholm ska ha stulit ”en kledeskiortil, en skynkiortil”. Det framgår av detta inte klart och tydligt om huruvida hon stal en klädeskjortel *och* en skinnkjortel eller en klädeskjortel som *bestod av* skinn. Även om kjorteln var av det billigare slaget bör den ha kostat minst nio öre (se not 48–49) och därför mer än en mark. Säkert är därför att bestraffningen – vilken bestod av att Anna fick stå i stupstocken, få ena örat stympat och förvisas – hade mildrats, då målsäganden Jeppe Pedhersson bad för henne.⁸⁰

Det framstår som relativt klart att god social förankring, i motsats till främlingskap, bidrog till hur en brottsling behandlades av rådstugurätten, vilket Sundin och Thunander kunde slå fast i sina respektive efterforskningar.⁸¹ Tydligt framstår också betydelsen av en välvillig målsägande eller andra etablerade personer som kunde be för svaranden. Denna förmildrande omständighet, som har lyfts fram av flera tidigare forskare, bidrog troligtvis till att Anna och framför allt pigan Margit undslapp värre former av straff än sina respektive kroppsstraff.⁸²

En annan förmildrande omständighet, som Ericsson har varit ensam om att lägga tonvikt vid, var den sinnessjukdom som Mechtel Hinriksdotter då och då drabbades av.⁸³ En främling som saknade kontakter och dessutom stal för ett värde på två mark skulle i de flesta andra fall ha begravts levande. Om det inte hade varit för denna tidvis uppflammande mentalsjukdom skulle rådstugurätten säkert inte ha dragit sig för att döma henne till döden.

Bötesstraffen

I hela undersökningsperioden förekommer endast ett stöldbrott begånget av en kvinna som bestraffades med böter. En aspekt som ytterligare utmärker detta unika fall är det faktum att det inte var kvinnan som begick själva brottet som bötfälldes, utan hennes arbetsgivare. Orsaken till detta var att pigan Margit, som anklagades för att ha stulit tre kannor öl ur Laurens kanngjütarens källare, uppgav att hon hade gjort det på uppdrag av sin matmor Katerina.⁸⁴ Troligtvis låg det sanning i hennes försvarstal, då det senare inte nämns någonting om rättslig påföljd för själva stöldakten. Istället var det Katerina som fälldes för att ha uppmanat till brott,

---

⁸⁰ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 25 maj 1474.

⁸¹ Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), 116–130.

⁸² Bjarne Larsson (2013), s. 34–37; Ericsson (2003), s. 144–147; Sundin (1992), s. 147–150; Thunander (1993), s. 116–130.

⁸³ Ericsson (2003), s. 177–180.

⁸⁴ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 1 december 1479. (En kanna öl var år 1525 värd två örtugar. Se Lagerqvist och Nathorst-Böös (1999), s. 57.)

vilket bestraffades med böter på 20 mark.⁸⁵

Om rådstugans ledamöter hade misstänkt Margits utsago för att vara ett försök att skylla ifrån sig, hade de troligtvis inte låtit henne ge sin försäkran om detta en och en halv månad senare. Att hennes trovärdighet inte ifrågasattes bör sannolikt ha berott på att hon var väl förankrad i lokalsamhället. Hon var nämligen inte född utanför staden och tjänade dessutom som piga i en etablerad borgarfamiljs hem. Som Sundin och Thunander framhåller kunde allmänhetens vitt skilda inställningar gentemot ”de sina” och ”de andra” vara helt avgörande för hur en brottsling bedömdes av rådstugurätten.⁸⁶

Slutsats

Det som kännetecknar de stöldbrott, begångna av kvinnor i Stockholm perioden 1474–1524, som bestraffades med levande begravning är främst det faktum att samtliga förbrytare var främlingar. Alla tre var födda i socknar som låg utanför stadsgränsen, varav två i den östra riksdelen. Detta, i kombination med att varken målsägandena eller någon annan ur stadsbefolkningen bad för deras liv, bör kunna ses som ett tecken på att de inte var väl förankrade i lokalsamhället. Misstänksamhet gentemot främlingar och dess negativa inverkan på hur de dömdes i domstolar är ett fenomen som tas upp av Sundin och Thunander.⁸⁷ Det tycks faktiskt som om det finns fog för att slå fast att främlingskap spelade in i hur brottslingar behandlades i Stockholms rådstugurätt omkring år 1500, vilket Ericsson explicit frågade sig i sin avhandling.⁸⁸

Vid sidan av detta kännetecknades två av de tre brotten av ytterligare omständigheter som rådstugans ledamöter bör ha betraktat som särskilt graverande. I det ena fallet rörde det sig om både stöld från arbetsgivaren, vilket Ericsson menade var mycket illa ansett, samt stöld av en summa motsvarande 16 mark. Det bör i detta sammanhang ihågkommas att den lagstadgade gränsen för dödsstraff gick vid stöld av en mark.⁸⁹ Det andra fallet utmärktes å sin sida av ett annat grovt brott, nämligen mordbrand, samt av den anklagades uppenbara brist på ånger och uttalade uppsåt att anlägga en ny brand. Dessutom var hon tidigare gripen och därmed en återfallsförbrytare, vilket Sundin och Thunander har lyft fram som en graverande

⁸⁵ *Stockholms stads tänkebok* ser. 2:1, 18 oktober 1479.

⁸⁶ Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), s. 116–130.

⁸⁷ Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), s. 116–130.

⁸⁸ Ericsson (2003), s. 116–117.

⁸⁹ Ericsson (2003), s. 100–102, 119–120.

omständighet.⁹⁰ Hon var på samma gång en främling, notorisk brottsling och samhällsfarlig pyroman, av vilken ingen bättring var att vänta. Det fåtal kvinnor som dömdes till döden genom levande begravning kan sammanfattningsvis sägas ha haft det etablerade samhället emot sig.

På motsatt sätt kännetecknas de stöldbrott som bestraffades med mildare former av omvandlingsstraff av en betydande välvilja från lokalsamhällets sida. Det fanns visserligen många främlingar även i dessa straffkategorier, såväl som det förekom mycket värdefullt stöldgods, återfallsförbrytare och sådana som stal från sina arbetsgivare. Skillnaden ligger i att dessa graverande omständigheter vägdes upp av förmildrande sådana. Vanligast förekommande var att antingen målsäganden eller någon annan ur stadsgemenskapen (ända upp till riksföreståndarnivå) bad för den anklagades liv. Benådningarna berodde därför främst på stadsgemenskapens välvilja och detta gällde för alla brottslingar, män såväl som kvinnor. Lokala kontakter som kunde lägga in ett gott ord för den dömda var sålunda ytterst viktigt, vilket ett flertal forskare också framhåller.⁹¹

Andra förmildrande omständigheter som förekom, vilka var mer tydligt kvinnligt kodade, var graviditet och föräldraskap. Att döma en gravid kvinna till döden skulle ha inneburit ett indirekt barnmord från rådstugurättens sida, vilket enligt tidens synsätt skulle ha varit helt oacceptabelt. På samma sätt kunde de inte heller avrätta en småbarnsförälder utan vidare, i sådana fall då ingen kunde överta vårdnaden om barnen. Dessa hänsynsargument, som ytterst berodde på att den anklagade brottslingen var just kvinna, har i tidigare forskning framhållits av såväl Ericsson som Österberg och Lindström.⁹²

Baserat på hänsyn var också argumentet att en person inte kunde ställas till svars för handlingar begångna i förvirrat tillstånd. Denna uppfattning om sinnessjukas handlingsansvar ska ha varit allmän i Stockholm omkring år 1500, vilket Ericsson har varit ensam om att belysa.⁹³

Avslutningsvis kan det därför konstateras att huvuddelen av de kvinnor som stal hade stora möjligheter att undvika dödsstraff, till följd av förankring i en stadsgemenskap som ofta lät nåd gå före rätt. Beroende på hur välintegrerad kvinnan var kunde diskrepansen vara stor mellan lagens stränga bokstav och dess praktiska tillämpning.

De ovan redovisade resultaten tillför sålunda ny kunskap till forskningsläget. De visar konkret

---

⁹⁰ Sundin (1992), s. 156–157; Thunander (1993), s. 116–130.

⁹¹ Bjarne Larsson (2013), s. 34–37; Ericsson (2003), s. 144–147; Sundin (1992), s. 147–150; Thunander (1993), s. 116–130.

⁹² Ericsson (2003), s. 148–150; Österberg & Lindström (1988), s. 110–111.

⁹³ Ericsson (2003), s. 177–180.

att det som tidigare forskare har kommit fram till antingen rörande brottslighet i stort vid tiden⁹⁴ eller specifikt kvinnlig brottslighet 100–150 år senare⁹⁵ även gäller för kvinnlig brottslighet i Stockholm 1474–1524. Deras slutsatser har visat sig tillämpbara även på detta tidigare utforskade undersökningsområde. Vidare besvarar den frågan som Ericsson ställde sig i sin avhandling, nämligen huruvida främlingskap var en faktor som hade betydelse för hur brottslingar behandlades i rådstugurätten.

Sammanfattning

Föreliggande uppsats kretsar kring kvinnlig brottslighet i Stockholm under perioden 1474–1524, och närmare bestämt kring de kvinnor som anklagades för stöldbrottslighet och därför blev rannsakade av stadens rådstugurätt. Källmaterialet utgörs av urkundssamlingen *Stockholms stads tänkeböcker*, vilken gavs ut i tryckt form under 1900-talets första hälft. Uppsatsen tar avstamp i det medeltida bruket att sätta dömda stöldbrottslingar ”kvick i jord”, d.v.s. att begrava dem levande – ett straff som av tradition var förbehållet kvinnor –, och i det anmärkningsvärda faktum, att somliga kvinnor lyckades undgå detta straff, trots att de hade stulit för lika stora värden som dem som faktiskt blev avrättade på detta sätt. Enligt dåtida svensk lag skulle alla fall av stöld, i vilka det stulnas värde uppgick till en mark eller mer, bestraffas med döden, vilket dock sällan skedde i praktiken. Vanligare var att de som befunnits skyldiga dömdes till olika former av skam- eller kroppsstraff (t.ex. prygel eller förvisning från staden), alternativt böter.

Undersökningen, som behandlar 21 nedtecknade rättsfall, visar att den avgörande faktorn för vilket straff som utdömdes – levande begravning eller mildare former av straff –, i de fall då dödsstraff i teorin borde tillämpats, var hur väl förankrad i lokalsamhället den anklagade stöldbrottslingen var; något som inte var specifikt för kvinnor, utan även gällde manliga brottslingar. En kvinna som var född på annan ort, och därmed kunde uppfattas som en främling i staden, samt saknade lokala bekanta vilka kunde be för hennes liv, dömdes generellt sett till hårdare straff än sådana som var bättre inordnade i ett socialt sammanhang. Andra omständigheter som rådstugurätten kunde se som förmildrande var sinnessjukdom, graviditet och omvårdnad om barn – de två sista intimt förknippade med just kvinnliga förbrytare. På motsatt sätt var omständigheter som kunde anses graverande exempelvis stöld från

⁹⁴ Österberg & Lindström (1988), s. 110–111; Ericsson (2003) s. 119–120, 144–150, 177–178; Bjarne Larsson (2013), s. 34–37.

⁹⁵ Sundin (1992), s. 147–150, 156–157; Thunander (1993), s. 116–130.

arbetsgivaren, stöld av stora summor eller återfallsförbrytelser.

De ovan redovisade resultaten tillför således ny kunskap till forskningsläget; de bevisar att det som tidigare forskare har kommit fram till rörande både brottslighet i stort vid tiden och specifikt kvinnlig brottslighet 100–150 år senare även gäller för kvinnlig brottslighet i Stockholm mellan 1474 och 1524. Deras slutsatser har visat sig tillämpbara även på detta, tidigare utforskade undersökningsområde. Slutligen besvarar den också vad en tidigare forskare uttryckligen frågat i sin avhandling: om främlingskap var en avgörande faktor för hur brottslingar behandlades i rådstugurätten⁹⁶ – svaret är jakande.

---

⁹⁶ Ericsson (2003), s. 116–117.

”I am entirely myself”

Historiesyn, historiebruk och genusuppfattning i *The Danish Girl*

Lovisa Jonsson

Inledning

Den danska konstnären Lili Elbe är objektet för Tom Hoopers film *The Danish Girl*, ett porträtt av Elbes liv och leverne som en av de första transpersonerna att genomföra en könskorrigering operation. Hon levde i 1930-talets Köpenhamn tillsammans med sin partner Gerda Wegener och verkade som landskapskonstnär innan hon reste till Dresden, Tyskland för att genomgå de misslyckade, men banbrytande ingreppen.

Är det så att moderna termer appliceras på historiska personer på film? Låter dagens perspektiv oss skapa en uppfattning om dåtidens syn på personer som föll utanför den binära ramen av genus, i hopp om att lättare förstå dessa personer och tiden de levde i? I den här artikeln undersöker jag hur samtida genusuppfattningar appliceras på de historiska företeelserna i *The Danish Girl*. Genom att studera hur utvalda aspekter av Lili Elbes liv framställs i *The Danish Girl*, med fokus på hennes självinsikt om sin egna könsidentitet, crossdressing och transsexualitet, undersöker jag hur filmen förhåller sig till den transpolitiska utvecklingen, och hur detta presenteras för tittaren.

Syfte och frågeställningar

Vi letar alltid, medvetet eller ej, efter bilder av oss själva och våra upplevelser, i hopp om att se dem representerade i andra människor. Representationen av icke-normativa och marginaliserade sexualiteter och identiteter lyser dessvärre i sin frånvaro, inte minst representationen av transpersoner, vars historier och erfarenheter sällan uppmärksammas i etablerade medier. I Tom Hoopers film *The Danish Girl* presenteras Lili Elbes liv och öde i

hopp om att åskådliggöra Lilis och hennes partners ”modiga och banbrytande relation som utgör filmens centrum”.¹

Syftet med denna artikel är att undersöka huruvida en fiktiv skildring av det förflutna påverkas av en samtida genusuppfattning, detta genom att studera och analysera utvalda delar av *The Danish Girl* för att sedan jämföra med Judith Butlers teori om genusperformativitet och Riki Wilchins idé om könsidentiteter som ständigt föränderliga och gränsöverskridande roller. Jag eftersträvar även att undersöka hur filmen framställer Lili Elbe och icke-normativa sexualiteter, för att undersöka hur filmen förhåller sig till det förflutna. Detta för att ta reda på om filmen menar att Lili var en pionjär i transpolitikens utveckling, eller att hon var ett undantag och transpolitiken inte utvecklats förrän i vår samtid.

De frågeställningar jag förhåller mig till i analysen av filmen är de följande:

- Hur framställer filmen Lili Elbes självinsikt om sin könsidentitet?
- Hur skildras genusperformativitet i filmen?
- Vilket historiebruk speglar filmen?

För att undvika förvirring kommer jag att hänvisa till Einar/Lili med pronomen ’hon/henne’ genom hela artikeln. Detta genom respekt för verklighetens Lili Elbe, då det var med dessa pronomen hon beskrev sig själv.

Avgränsningar och disposition

Arbetet är koncentrerat till ett antal aspekter rörande filmens framställande av Lili Elbe: hennes könsdysfori, crossdressing och transsexualitet, samt den bild av genus som filmen vill förmedla. Genom att analysera hur filmen skildrar dessa faktorer kan jag avgöra huruvida filmen framställer genus’ progressivitet. Jag kommer att undersöka om filmen förmedlar en bild av Lili Elbe som en pionjär i en tid av förändring eller om den vill visa tittaren att mycket har hänt i transpolitiken sedan Lili Elbe genomförde sin transition. Valet av teori har redan motiverats.

Den empiriska studien består av tre delar. Den första delen behandlar en redogörelse för den kvalitativa analysen, filmens skildringar av de tre utvalda aspekterna rörande Lili Elbes könsidentitet och transsexualitet, samt hur filmskaparna valt att framställa den historiska bilden

---

¹ ”The Danish Girl’s Vikander and Hooper: ’History has a tendency to hard-bake in its own prejudices’ – video interview”, [video], tillgänglig: <https://www.theguardian.com/film/video/2015/dec/30/the-danish-girl-alicia-vikander-tom-hooper-transgender-video-interview>, 2015, (hämtad 2018-04-17)

av genus. Den andra delen behandlar Butlers och Wilchins teorier om genus, som sedan följs av min tolkning av hur dessa teorier återspeglas i filmen. Den tredje delen behandlar filmens historiesyn, och redogör för hur filmens genusuppfattning skildras. Studien avslutas med en diskussion av resultatet och en utblick över framtida forskningsområden.

Teoretiska utgångspunkter

Peter Aronsson, professor i historiebruk och kulturarv, menar att historiska berättelser etablerar ”en förhistoria för oss och vår nuvarande *belägenhet*, men också tala om vilka de skapande, betydelsefulla och därför karaktärsdanande *händelserna* är”.² Det vill säga, berättelser från historien berättar för oss vilka vi är, och hur det kommer sig.³ Aronsson nämner historiekultur som det råmaterial, till exempel berättelser, visuella representationer och åsikter, som är förankrade i ”kollektiva minnen, kunskap och traditioner” och menar att dessa faktorer är i ständig förändring.⁴

Relationerna mellan dåtid, nutid och framtid, och våra uppfattningar av dessa samband, kan ”styras, etableras och reproduceras i historiebruket”⁵. Aronsson menar att historiebruk är ”de processer då delar av historiekulturen aktiveras för att kunna forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter”.⁶ Ett historiebruk får oss att reflektera över hur vi minns och uppfattar olika historiska händelser och företeelser, hur de framställs i media och undervisning, och varför vi upplever de så. Det som Aronsson benämner som råmaterial, det vill säga visuella representationer och berättelser, hjälper oss att inte bara forma hur vi förstår och analyserar historien, utan även i vilket syfte den används. Dock kan det lätt uppstå en problematik när historia ska förmedlas i film, en process som Daniel Ludvigsson beskriver som en ”balansgång mellan en estetisk och en kognitiv dimension, mellan det poetiska och det intellektuella”.⁷ Då olika filmskapare förhåller sig till historien och förmedlingen av denna på olika sätt skiljer resultaten sig från varandra. Kommersiella intressen påverkar sättet som historien förmedlas, vilket innebär att vissa filmskapare i försök att faktiskt förmedla historia förlorar publik, medan andra filmskapare, som endast använder historiska kulisser och rekvisita för att förmedla element av historien, vinner på att bortse från intellektuella faktorer. På så sätt menar

---

² Aronsson, Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, (Lund, 2004), s. 13.

³ *Ibid.*, s. 13.

⁴ *Ibid.*, s. 14.

⁵ *Ibid.*, s. 17–18.

⁶ *Ibid.*, s. 17.

⁷ Ludvigsson, David, ”Den audiovisuella historien”, i: Aronsson, Peter (red.): *Makten över minnet*, (Lund: 2000), s. 81.

Ludvigsson att den kognitiva dimensionen kan påverkas av historiebrukets kommersiella intressen, då historieförmedlingen ibland riskerar att ”leda till överträdelser mot forskarens regler”.⁸ Audivisuella historier spelar dock stor roll i hur vi i samtiden upplever det förflutna och, enligt Ludvigsson, ”utövar sannolikt stort inflytande över vårt kollektiva minne”, även om vi inte var närvarande när händelsen utspelade sig, eftersom historisk film endast ger oss en fragmenterad bild av verkligheten.⁹

Som en av queerteorins främsta teoretiker är Judith Butlers texter viktiga byggstenar i min studie, då hon diskuterar ämnen som genusperformativitet och kön som sociala konstruktioner. Butler menar att våra upplevelser av kön är produkter av samhällsliga konstruktioner och att genus endast är kopior av ett original som inte existerar¹⁰, ett synsätt som är viktigt att ha i åtanke när man analyserar genus utifrån Butlers perspektiv. *Genustrubbel* är en av Butlers mest framstående och inflytelserika verk, i vilket hon diskuterar kön som ett slags genusperformativitet där könsroller, politik och sexualitet vävs samman i ett försök att kategorisera vad det innebär att vara kvinna. Som tidigare nämnt räknas Butlers texter som viktiga beståndsdelar inom det queerteoretiska området, och mitt val av att inkludera hennes idéer i denna artikel motiveras av performativitetsteorins relevans och användbarhet för denna studie. Riki Wilchins är transaktivist, forskare och författare av böcker som behandlar genus och resultatet av könsroller, med influenser av Butlers queerteori om genusperformativitet. Hennes bok *Queer Theory, Gender Theory* belyser maskulinitetens och femininitetens begränsningar och hur det resulterar i utformningen av icke-normativa identiteter som utmanar könets binära spektrum.

Butlers teori om genusperformativitet stöds av Riki Wilchins, som argumenterar att alla könsidentiteter, även de normativt manliga och normativt kvinnliga, ständigt är i förändring.¹¹ Wilchins teorier bygger på Butlers idéer om kön och genus, men som transkvinna ger hon i sin bok *Queer Theory, Gender Theory* en djupare insyn i transfrågor och gränslandet mellan manliga och kvinnliga könsroller, och vad som händer när förväntningarna om dessa könsroller inte uppfylls. Hon menar att kön är del av ett spektrum där gränserna mellan vad som uppfattas som manligt och kvinnligt suddats ut, och att i detta gränsland istället finns en icke-binäritet. Mellan de binära polerna inom genuspektrumet skapas en sorts rörlighet som varken är

---

⁸ Ibid., s. 81.

⁹ Ibid., s. 89.

¹⁰ Butler, Judith, *Könet brinner!: Texter i urval av Tiina Rosenberg*, (Stockholm, 2005), s. 72ff.

¹¹ Wilchins, Riki, *Queer Theory, Gender Theory*, (New York, 2004), s. 134.

normativt manlig eller kvinnlig. För att lättare förstå Lili Elbes icke-normativa könsidentitet och transsexualitet använder jag mig av Wilchins teori om just denna könsliga rörlighet.

Butlers och Wilchins queerteorier uppkom under 1990-talet, då man började forska alltmer om kön och genus inom den akademiska världen. Det är dock värt att poängtera att uppfattningen om genus har förändrats och utvecklats sedan långt innan det blev en akademisk vetenskap och teoretiskt verktyg. Enligt Raewyn Connell bidrog synen på kroppen till den förändrade genusordningen, och hon menar att under det tidiga 1700-talet, när ”genusavvikelse ofta tillskrevs hermafroditiska kroppar”, utvecklades det en förändring i den medicinska genusdiskursen.¹² Den binära synen på kön, det vill säga den stränga uppfattningen om att det endast förekommer ’manliga’ och ’kvinliga’ kroppar, skapade en uppfattning som ansåg att om det förekommer en kroppslig avvikelse blir det också till en fråga om genusavvikelse.¹³ Den binära genusuppfattningen bidrog på så sätt till att kravet om ’manlighet’ och ’kvinlighet’ som en ”personlig placering i den sociala ordningen” blev alltmer central, något som iaktogs och diskuterades i Mary Wollstonecrafts bok *Till försvar för kvinnans rättigheter* (1792).¹⁴

Connell menar även att det inte finns någon ”enkel förändring från det ’traditionella’ och det ’moderna’”¹⁵, utan att genus’ historia varit allt annat än linjär. De komplexa strukturer som genus består av har formats utifrån ”konstant interaktion med dominanta, underordnade och marginaliserade maskuliniteter”¹⁶, vars villkor har förändrats genom historiens gång. För att lättare förstå historiens genusutveckling, och på så sätt förhålla oss till den samtida uppfattningen av genus, är det viktigt att inkludera Connells historiografi som historisk bakgrund i denna studie.

I denna studie används queerteori för att utföra en analys av *The Danish Girl* och dess historiesyn. Valet av queerteori som teoretisk bas motiveras av att det är den teori som är mest relevant för studier av HBTQ-frågor, då den förser mig som författare av denna artikel, samt artikelns läsare, med ökad kunskap om genus och icke-normativa identiteter.

---

¹² Connell, Raewyn, *Maskuliniteter*, (Göteborg: 2008), s. 201.

¹³ *Ibid.*, s. 201.

¹⁴ Connell, Raewyn, *Maskuliniteter*, (Göteborg: 2008), s. 201.

¹⁵ *Ibid.*, s. 212.

¹⁶ *Ibid.*, s. 212.

Tidigare forskning

Ett av de mest framstående verken som behandlar HBTQ-representation i filmhistorien är boken *The Celluloid Closet* av filmvetaren Vito Russo, samt den dokumentärfilm med samma namn som boken är baserad på. Både boken och dokumentärfilmen behandlar hur HBTQ-karaktärer porträtteras i Hollywood, från filmens uppkomst i början av det förra sekelskiftet fram till 1990-talet, med fokus på stereotyper, censur och kodning. I dokumentärfilmen intervjuas skådespelare, regissörer, manusförfattare och skribenter, vars vittnesmål berättar om hur HBTQ-karaktärers tragiska öden använts som medel för den heterosexuella publikens underhållning, och att detta i sin tur bidrog till HBTQ-personers uppfattning av sig själva. En av de som intervjuas i dokumentären är filmhistorikern Richard Dyer. Han menar att den uppfattning som människor har av sig själva kommer inte bara inifrån, utan även ifrån kultur, och inte minst ifrån filmkulturen:

Vi lär oss ifrån filmerna vad det innebär att vara man eller kvinna, och vad det innebär att ha en sexualitet. Filmerna förser oss med en typ av historia om på vilket sätt samhället trodde att homosexuella var.¹⁷

Ett huvudsakligt fokus i *The Celluloid Closet* är en studie av karaktärer som, genom cross-dressing, kan läsas som transsexuella, i synnerhet feminint kodade manliga karaktärer. En av de mest uppmärksammade karaktäriseringarna i 'gamla Hollywood' är tropen *the sissy*, en manlig karaktär som ironiskt nog inte besitter några manliga karaktärsdrag. Istället agerar han, traditionellt sett, feminint och är ofta homosexuell. Quentin Crisp, som intervjuas i dokumentären, påpekar att *the sissy* alltid porträtterades som ett skämt och en komisk faktor. *The sissy* lekte ofta med transvestism, eftersom att män som klär sig som kvinnor blir skrattade åt, medan kvinnor som klär sig som män blir beundrade.¹⁸ Detta är en koppling som kan dras till Einar/Lili i *The Danish Girl*, som börjar sin transition med cross-dressing som ett hjälpmedel. Genom att relatera skildringen av cross-dressing i *The Celluloid Closet* till Lili Elbes egna användning av cross-dressing förser dokumentären mig med förståelse för hur den samhälleliga uppfattningen av transpersoner sett ut. På så sätt kommer *The Celluloid Closet* att användas som ett verktyg i syfte att fastställa de sätt som transpersoner framställs på i filmhistorien och relatera det till porträtteringen av Lili Elbe i *The Danish Girl*. Dokumentären omfattar ett spann på närmare hundra år av amerikansk filmhistoria sett från ett queert

---

¹⁷ *The Celluloid Closet*, regi Rob Epstein & Jeffrey Friedman, USA, HBO Pictures, 1995, 06:30.

¹⁸ *Ibid.*, 10:45.

perspektiv, och fokuserar huvudsakligen på porträtteringen av samkönade relationer, vilket resulterar i att fokuset på transpersoners filmhistoria försummas. Denna artikel är därför ett försök att belysa en person som haft stor inverkan på transpolitiken, vars livsöde inte tidigare uppmärksammats i populärkulturen.

I Nerissa Gaileys artikel ”Strange Bedfellows: Anachronisms, Identity Politics and the Queer Case of Trans*” belyser författaren transidentiteter i utvalda historiska texter, i synnerhet Stephen Gordon i Radclyffe Halls roman *The Well of Loneliness* och en litterär framställning som gjorts av Lili Elbes liv och leverne: *Fra Mand Til Kvinde* (i artikeln benämnd som *Man Into Woman*). *Man Into Woman* krediterades Lili Elbes och publicerades postumt 1933. Gailey menar att memoaren är kvasibiografisk, då den å ena sidan återberättar och redogör för verkliga händelser och personer. Å andra sidan är den historieskrivning som utförs problematisk eftersom den, enligt Gailey, innehåller felaktiga pseudonymer, vilseledande medicinska detaljer och skiftande berättarperspektiv.¹⁹ Gailey menar att publiceringen av *Man Into Woman* bidrog till att uppfattningen av Elbe skapade en konstruerad idé av en ’male-to-female’ transsexuell person. Bilden av Elbe som transkvinna varierar därför, beroende på om *Man Into Woman* läses som en historisk text, eller beroende på läsarens personliga uppfattning av manligt, kvinnligt, och ’könsbyten’.²⁰ Gailey kritiserar bokens beskrivning av Elbe, då hennes identitet beskrivs som både förankrad i hennes anatomi och bestående i hennes utseende, men även den framställning som presenteras i *The Danish Girl*. Det mest problematiska med *Man Into Woman*, som även kan noteras i filmen, anser Gailey är den mystifiering som delar upp Lili Elbes identitet, sexualitet och självbild i ’före’ och ’efter’ hennes operationer, något som resulterar i en återkommande ’heterofiering’ av Lili.²¹ Om man ser till den analys och kritik som Gailey applicerar på den historiska texten om Lili Elbe finns det likheter mellan hennes artikel och denna artikel, då syftet med båda texterna inte är att undersöka det verkliga fallet om Lili Elbe, utan att undersöka hur hennes transsexualitet framställs i historiebruk, i Gaileys fall boken *Man Into Woman* och i mitt fall filmen *The Danish Girl*.

Porträtteringen av transpersoner tas även upp Chris Straayers kapitel ”Redressing the ’Natural’: The Temporary Transvestite Film”, som ingår i *Film Genre Reader IV* och givits ut av University of Texas Press. Hans kapitel diskuterar porträtteringen av karaktärer som använder

---

¹⁹ Gailey, Nerissa, ”Strange Bedfellows: Anachronisms, Identity Politics and the Queer Case of Trans*”, *Journal of Homosexuality*, vol. 64 nr. 12, 2017, s. 1718.

²⁰ Ibid, s. 1719.

²¹ Ibid, s. 1719.

sig av cross-dressing, hur element av transvestism används för att skildra genusuttryck, och på vilken bekostnad av karaktärerna. I den här artikeln inkluderar jag hans text i syfte att analysera den bild av kön och genus i *The Danish Girl* som dess filmskapare vill förmedla, hur denna skildring speglas i Butlers och Wilchins teorier, samt hur historiesynen i *The Danish Girl* ser ut. Genom att jämföra Butlers teori om genusperformativitet med utvalda element från filmen studerar jag denna samtida porträttering av en historisk transperson samtidigt som jag undersöker hur filmskaparna förhåller sig till bilden av Lili Elbe och hennes arv.

Den tidigare forskningen om porträttering av genus i film ligger som grund för detta arbete och spelar en mycket betydande roll, då den tidigare forskningen om representationen av transpersoner i populärkulturella uttryck inte är omfattande. *The Celluloid Closet* förser mig med en liten, men övergripande inblick i porträttering av cross-dressing i film, och kan kopplas till Butlers performativitetsteori. Nerissa Gaileys och Chris Straayers transpolitiskt inriktade texter ger mig en inblick i den kritik som riktats till framställningen av transpersoner i såväl texter som i populärkultur. Med hjälp av deras texter har jag möjlighet att reflektera över porträttering av Lili, den möjliga problematiken, och utveckla mina egna tolkningar och intryck.

Den forskning som gjorts av representationen av HBTQ-personer i visuella medier har huvudsakligen fokuserat på samkönade relationer och homo- och bisexualitet, vilket resulterat i att transpersoners historia och perspektiv förbises. Det finns en tydlig avsaknad av representation av transpersoner i film och media, inte minst representation av verkliga personer vars liv och öden försummas. Dessa personer kamp riskerar då att glömmas bort och inte föras vidare till kommande generationer. Om man ser till den forskning som gjorts på *The Danish Girl* finns det även där en avsaknad av queerteoretisk analys, och det finns möjlighet att titta på det kanon av queer media som redan existerar, i hopp om att studera och berika det med gammal och ny queerteori. Därmed hoppas jag att med min artikel kunna bidra till denna kanon med en progressiv och nyanserad tolkning av *The Danish Girl* med Butlers performativitetsteori som teoretisk utgångspunkt.

Metod

Min empiri har jag samlat utefter en kvalitativ metod, där jag genom tolkning, analys och kodning av det utvalda källmaterialet hittar svar på frågeställningarna.²² Kvalitativ analys är förankrad i *hermeneutik*, en tolkningstradition som innebär att ”läsa, förstå och skapa mening ur texter, antingen med fokus på textförfattarens avsikt eller läsarens tolkning av samma text”.²³ En kvalitativ analys av *The Danish Girl* innebär att jag, genom mitt urval, förhåller mig till källmaterialets porträtteringar av Lili Elbe som filmskaparna presenterar, analyserar och tolkar dess avsikter och skapar mening och kunskap om den genusuppfattning som skildras i filmen.

Genom att studera filmens framställning av de utvalda aspekterna av Lili Elbes karaktär samlar jag intryck som jag sedan bearbetar i undersökningen. Därefter applicerar jag den teoretiska information jag samlat från texterna på den data jag samlat från filmen. Jag tittar på tre olika aspekter av filmen: könsdysfori, cross-dressing, och transsexualitet. Dessa aspekter utgör tydliga bevis för att genus inte är strikt fastställt, utan snarare föränderligt. Jag har valt att studera scener som skildrar element av transvestism, Einars/Lilis könsdysfori och transsexualitet, då de utgör viktiga utgångspunkter i min analys av porträtteringen av huvudkaraktärens uppfattning och tankar om sin egna könsidentitet. Jag har bortsett från scener som inte är relevanta för just denna studie, till exempel scener som skildrar Gerdas sexualitet, triangeldramat mellan Einar/Lili, Gerda och Einars barndomsvän Hans, samt relationen mellan Gerda och Hans, och hur de talar om Einar/Lili. Mitt val av de specifika aspekterna motiveras av relevansen de utgör för att besvara mina frågeställningar och den möjlighet som finns för dem att relateras till Butlers och Wilchins teorier.

För att undersöka filmens framställning av historia används *The History On Film Reader*, en bok som innehåller samlade texter om historiska filmer och relationen mellan film och ’verklig’ historia. Boken presenterar en översikt av de olika sätt som film bidrar till vår uppfattning och förståelse av historia i form av artiklar som utifrån olika perspektiv och teorier undersöker tittarens uppfattning av det historiebruk som förmedlas. Pierre Sorlin skriver i kapitlet ”The Film in History: Restaging the Past” att all historisk film är fiktiv, och han tillägger att ”även om filmerna är baserade på [historiska] dokument måste de på ett rent imaginärt sätt rekonstruera den större delen av vad de visar”. Detta kan utföras genom bland annat rekvisita,

---

²² Florén, Anders & Ågren, Henrik, *Historiska undersökningar*, (Lund, 2006), s. 55.

²³ Widén, Pär, ”Kvalitativ textanalys”, i Fejes, Andreas & Thornberg, Robert (red.): *Handbok i kvalitativ analys*, (Stockholm, 2016), s. 178.

scenisk design och kostym som är baserade på beskrivningar av historien via text och bild, och som är tidsenliga med den del av historien som ska porträtteras. Det är dock skådespelarnas huvudsakliga ansvar att förmedla uttryck, gester och tonfall Sorlin menar även att de flesta historiska filmer ”kombinerar faktiska händelser och helt fiktiva individuella episoder”, och att fiktion och historia ”reagerar konstant på varandra”, i den bemärkelse att det är inte möjligt att studera en aspekt och ignorera en annan. Även om det kan upplevas som ett delvis problematiskt förhållande kvarstår sambandet mellan fiktion och verklig historia. Gränsen mellan fakta och fiktion kan ibland uppfattas som otydlig, och Sorlin anser att det finns problem som kan uppstå mellan filmskaparen och publiken. Han skriver att den historiska traditionen som värderas högt av historiker ofta ignoreras av filmskapare, och att ”denna typ av film inte är ett historiskt verk”, och även om det till synes påvisar sanningen gör den inget anspråk på att återge det förflutna till punkt och pricka. Även frågan om vilken fakta som presenteras, och vad som väljs bort, och på vilket sätt den vinklas och utvecklas är nödvändig att begrunda för att genomföra en källkritisk studie av filmen.²⁴

De problem som kan uppstå vid användandet av en kvalitativ metod i en filmanalys är att det kan vara svårt att avgränsa materialet och avgöra var fokuset ska ligga. Det är möjligt att studien får ett annat resultat om man väljer att titta på andra aspekter. En annan nackdel är att det material och den information jag samlar in från filmen blir subjektiv, i den bemärkelse att jag som författare gjort ett urval som passar min frågeställning och då även gjort ett aktivt val att bortse från andra delar av filmen. Jag är medveten om att de delar av filmen jag valt ut för analys är färgade av mina egna tolkningar, och att konsekvenserna i form av mina resultat kan i sin tur ha påverkats av mina perspektiv och min forskningsprocess. Även detta hade varit fallet om någon jag valt att undersöka andra aspekter i filmen, eller om någon annan gjort denna studie, då dennes resultat hade påverkats av författarens tolkningar.

Kvalitativ analys som utgångspunkt är dock det mest gynnsamma och relevanta sättet att gå till väga för denna typ av studie, då fördelarna med den kvalitativa metoden är att den låter mig tolka det utvalda delarna av filmen och texterna genom djupare analys.²⁵ På så sätt att jag får en överskådlig blick av materialets innehåll och struktur, samt ökar min förståelse för både de queerteoretiska och de historiska frågorna som ställs i frågeställningen, vilket underlättar förloppet när dessa frågor ska besvaras. Således ger den kvalitativa metoden mig möjlighet att

---

²⁴ Sorlin, Pierre, ”The Film in History: Restaging the past”, i; Hughes-Warrington, Marnie (red.): *The History of Film Reader*, (London, 2009) s. 16.

²⁵ Florén, Anders & Ågren, Henrik, *Historiska undersökningar*, (Lund, 2006) s. 55f.

studera framställningen av Lili Elbe och tolka de sätt hon skildras utifrån ett queerteoretiskt perspektiv samt undersöka hur den ser ut i jämförelse med den historiska framställningen av transpersoner. Material som behandlar representation av transpersoner i film kommer att inkluderas och granskas för att sedan relateras till mina frågor rörande historiesynen och genusuppfattningen i *The Danish Girl*.

Källmaterial

Tom Hoopers film *The Danish Girl* utkom 2015 och är producerad av Working Title Films, med Eddie Redmayne i huvudrollen som Lili Elbe/Einar Wegener och Alicia Vikander som Lilis maka Gerda Wegener. Filmen följer konstnärsparets äktenskap i 1930-talets Köpenhamn och tar sin början när Gerda ber sin Einar Wegener att stå modell för ett kvinnligt porträtt. Genom att bära normativt feminina kläder demaskeras Einars livslånga självidentifiering som kvinna, en process som startar successivt och försiktigt men som tillslut visar sig vara irreversibel. Einar bestämmer sig för att påbörja en transition, och omfamna sin sanna identitet som Lili för att sedan genomgå en av de första könskorrigering operationerna, då hennes manliga attribut och kroppsdelar till slut blir för svåra att leva med.

Filmen är baserad på romanen med samma namn av David Ebershoff, som har blivit kritiserad för att han använt sig av konstnärliga friheter som försummar de upplevelser och erfarenheter som en transperson går igenom. Enligt Nicholas Chare är Eberhoffs roman inte en historisk återberättelse av Lili Elbes liv, utan ett fantasiverk, snarare än en ” trovärdig rapportering av fakta”.²⁶ Chare menar även att Eberhoff påvisar en tydlig skillnad mellan Einar och Lili, vilket kan återkopplas till det tidigare nämnda påståendet av Nerissa Gailey, om den återkommande ’heterofieringen’ av Lili. Här uppstår en källkritisk problematik som drabbar återberättandet av Lilis liv, då filmen *The Danish Girl* är baserad på boken med samma namn. När man ska studera en film som ligger till grund för en historisk analys finns risken, som tidigare nämnt, att den historia som berättas av filmskaparen hamnar i gränslandet mellan verklighet och fiktion. Vilka verklighetstrogna element har filmskaparen valt att inkludera i sitt verk, och vad är resultatet av dennes fantasier? Detta är fallet i historieberättandet av Lili Elbes liv och öde i *The Danish Girl*, i synnerhet eftersom historiebruket (filmen) är baserat på ett annat historiebruk (romanen). Författaren, som redan berättar en fiktiv tolkning av Lilis liv, förmedlar en falsk version till filmskaparen, som i sin tur presenterar en fiktiv tolkning för tittaren. Gränserna mellan

---

²⁶ Chare, Nicolas, “Landscape into Portrait: Reflections on Lili Elbe and Trans* Aesthetics”, *Parallax*, vol. 22 nr. 3, 2016, s. 347.

verklighet och fiktion suddas på så sätt ut. Ett annat problem som kan uppstå är det faktum att det finns ett kommersiellt syfte med filmskapandet. Om filmskaparen ser att vissa delar av en historisk persons liv är mer intressanta och uppseendeväckande än andra, och på så sätt mer vinstdrivande, kan denne välja bort eller betona de delar som inte väcker tittarens intresse och uppmärksamhet. Syftet med denna artikel är dock inte att hitta likheter och skillnader mellan den verkliga Lili Elbe och den karaktär som porträtteras i *The Danish Girl*, utan att istället titta på hur filmskaparna valt att framställa den fiktiva Lili, och vad bilden av henne säger om filmens historiesyn.

Analys

Einars dysfori, könsidentitet och Lilis uppvaknande

I följande sektion studerar jag filmens framställning av Einar Wegeners/Lili Elbes egna uppfattning om sin könsidentitet, vad som framkommer när hon börjar tillbakavisa sin maskulinitet, och istället börjar relatera till sin verkliga men undantryckta identitet.

I filmens början utgör Einar och Gerda Wegener ett till synes modernt ungt par, med stora framgångar inom konstvärlden. När Gerda ber sin partner att posera för ett porträtt av en kvinna rubbas Einars självuppfattning och den könsidentitet som varit undantryckt och ignorerad sedan Einars barndom väcks åter till liv. Einar blir ombedd att byta om för att lättare kunna träda in i rollen som Gerdas modell, och genom denna gestaltning upplever Einar ett lugn och en trygghet i att bära traditionella och normativt kvinnliga kläder, så som klänning, ballerinas skor och nylonstrumpbyxor. Einar berör diskret klänningens sömmar, och med försiktighet och noggrannhet iklär Einar sig den kvinnliga rollen som Gerdas modell.²⁷ Den musik som spelas antyder att någonting väcks till liv inom henne och det görs tydligt för tittaren att Einar upplever välbehag av den kvinnlighet som hon för stunden tillåts erfara. Den del av sig som Einar sedan barndomen tryckt undan stiger återigen till ytan och en överväldigande könsdysfori uppstår. Könsdysfori kan beskrivas som en inre konflikt som en person genomgår, då hen upplever starka känslor av missnöje eller ångest över inkongruensen i samspelet mellan personen i frågas ”könsdefinierande kroppsdelar, könsidentitet, och sociala kön”.²⁸ I Einars fall yttrar sig könsdysforin i de känslor som väcks till liv igen när hon ombedes posera som kvinna för Gerdas porträtt, efter att ha varit förträngda och ignorerade under större delen av hennes vuxna liv. I samband med denna självinsikt är bortstötandet av sin maskulinitet och omfamnandet av

---

²⁷ *The Danish Girl*, regi Tom Hooper, England, Working Title Films, 2015, 12:16.

²⁸ Stryker, Susan, *Transgender History*, (Berkley, CA, 2008), s. 13.

femininitet en konflikt som blir alltmer från ofrånkomlig för Einar. Hennes könsdysfori utgör startskottet för den process som kommer att omdefiniera Einars uttryck för sin identitet, när hon börjar en transition från normativt maskulin till feminin.

Filmvetaren Chris Straayer menar att det finns ett antal generella element som är gemensamma för filmer med inslag av transvestitism, bland annat de följande:

- narrativets nödvändiga användning av förklädnad.
- en karaktärs antagande av det motsatta könets könskodade kostym och attribut, så som accessoarer, smink, gester, uppförande, och attityd.
- kostymens trovärdighet, i den bemärkelse att filmens andra karaktärer inte misstänker karaktärens 'riktiga' kön, samtidigt som det är tydligt för publiken.
- visuella, beteendemässiga och berättande signaler för att påvisa karaktärens 'riktiga' kön.
- referenser till de kroppsliga skillnaderna mellan könen och den kulturella separationen mellan dem.²⁹

Dessa element är påtagliga i karaktäriseringen av Lili, då det är möjligt att spegla hennes uttryck för sin könsidentitet i element som cross-dressing, könskodade gester, hållning och uppförande. Det är även möjligt att jämföra hennes karaktärisering med den tidigare nämnda tropen *the sissy*. Denna trop är central i diskussionen om den 'inverterade mannen' i *The Celluloid Closet*, och innefattar en (ofta) homosexuell, manlig karaktär som inte besitter typiskt manliga egenskaper, utan som istället faller samman med femininitet och traditionellt kvinnligt beteende. *The sissy* saknade även sexuella drifter och lekte ofta med transvestism. Dessa faktorer går att relatera till Einar, som framstår som illa berörd av sexuella närmanden och använder sig av cross-dressing. Det som skiljer Einar från den utpräglade *sissyn* är att Einar, till skillnad från tropen, inte porträtteras av filmskaparna som ett skämt vars primära syfte är att verka som en gycklare och göras till åtlöje för publikens underhållning. Istället sympatiserar tittaren med Einar/Lili, hennes identitetskris, hennes kamp för förtroende och acceptans. Även om hon till en början döljer sin identitet som Einar när hon använder sig av cross-dressing, och hänvisar till sig som 'Einars kusin', blir hon inte hånad av sina medmänniskor när hon börjar sin transition till att leva som kvinna, även om vägen till acceptans är inte linjär.

---

²⁹ Straayer, Chris, "Redressing the 'Natural': The Temporary Transvestite Film", i Grant, Barry Keith (red.): *Film Genre Reader IV* (Austin, TX, 2012), s. 485.

När Einar berättar för Gerda om sin sanna identitet börjar Lilis att ta sin form, men inte utan konflikt och problem. Även om filmen presenterar Einars val att komma ut för sin fru och berätta om sin självuppfattning och könsidentitet som accepterat och respekterat av Gerda presenterar den emellanåt även Gerdas personliga konflikt, i vilken hon har svårt att avgöra var Einar slutar och Lili tar vid. För Einar är det däremot uppenbart att Lili är en del av henne som alltid funnits där, och eftersom att det inte längre går att förtränga henne. I en sekvens i filmen får tittaren se Einar bege sig till kostymförrådet på Det Konglige Teater, där hon i hemlighet reflekterar över sin kropp och sin identitet.³⁰ Filmen visar hur Einar under stor diskretion klär av sig kläderna hon kom dit i, och studerar sin fysiska kropp i en spegel. Den nyväckta könsdysforin förstärks av de könsdefinierade kroppsdelarna, så som penis och ett platt, smalt bröst, och när Einar examinerar sig själv i spegeln stoppar hon sin penis mellan benen i ett försök att se hur hennes underliv skulle se ut om hennes könsorgan avlägsnades. Könsdysforin, och känslan av att vara fast i en maskulin kropp, har därmed blivit så påtaglig och ofrånkomlig att leva med. Denna sekvens är något av ett avgörande ögonblick för Einar, då det är i detta ögonblick hon börjar att omfamnar sin identitet som Lili. Filmen skildrar således Lilis självinsikt om sin könsidentitet genom att hon går från en långvarig självförnekelse till omfamnandet och accepterandet av sin identitet som kvinna.

Genusperformativitet och icke-binäritet

Fortsättningsvis undersöker jag de möjligheter som ges av att studera Lili Elbe och hennes könsidentitet genom Butlers teori om genusperformativitet och Wilchins teori om icke-binäritet. Som tidigare nämnt anser queerteoretikern Butler att identiteter som är relaterade till kön och genus är sociala konstruktioner, imitationer av ett original som inte existerar.³¹ Denna idé antyder därför att könsidentiteter inte är en fastställd angelägenhet, utan något flytande och föränderligt. Bara för att en person en gång uppfattat sig själv som tillhörande en könsidentitet och relaterar till en viss uppsättning av könsroller, eller att folk i personens omgivning uppfattar hen som tillhörande ett specifikt kön, betyder det inte att det alltid kommer att vara så. Butler menar även att om vi ser ett sant kön och dess inre sanning som en fantasi som blivit etablerad och inristat på en kropps yta så tycks det som att genus endast producerats som en reaktion av ett diskursresultat om ”ursprunglig och varaktig identitet”.³² Imitationens struktur blir då

---

³⁰ *The Danish Girl*, regi Tom Hooper, England, Working Title Films, 2015, 37:40.

³¹ Butler, Judith, *Könet brinner!: Texter i urval av Tiina Rosenberg*, (Stockholm: 2005), s. 72ff.

³² Butler, Judith, *Genustrubbel*, (Göteborg, 2007), s. 215.

påtaglig, och cross-dressing/drag upplöser skillnaden mellan 'den inre beskaffenheten' och 'det yttre uttrycket' av genus.

Enligt Butler existerar tre dimensioner av kön inom kroppsligheten: "anatomiskt kön, genusidentitet och genusagerande".³³ Om en persons anatomiska kön skiljer sig från dennes könsidentitet, och om dessa två kön skiljer sig från agerandets kön, "då tyder föreställningen på en dissonans inte bara mellan kön och genus, utan också mellan kön och genus respektive genus och agerande".³⁴ Detta innebär att en person som ägnar sig åt cross-dressing, eller drag, avslöjar en imitation av genus som karaktäriserar dess struktur och tillfällighet, och på så sätt även pekar på hur exkluderande den binära genusuppfattningen är. Drag och cross-dressing suddar på så sätt ut gränserna mellan manligt och kvinnligt, vilket ger icke-binära identiteter möjlighet och utrymme för existens i det gränsland som skapas. I filmen överskrider Lili Elbe flera gånger könsrollernas gränser, särskilt med hjälp av cross-dressing. Under en fest ikläder sig Einar än en gång 'kvinnokläder' och tillåts att återigen träda in i sin roll som Lili.³⁵ Gerda och Einar bestämmer att de ska referera till Lili som 'Einars kusin hemifrån Vejle', för att undvika skvaller och skandal. Gerda är stöttande i Einars transvestism och könsuttryck, och hjälper henne även att förbereda sig för Lilis debut i det offentliga rummet. Straayer menar att en karaktär som använder sig av cross-dressing för att uttrycka sin identitet faller in i ett mönster där hen antar det motsatta könets gester, manövrar och beteendemönster, i försök att kunna 'passera' som sitt utövade kön.³⁶ Detta kan relateras till passagen då Gerda förser Einar med feminint kodade kläder och smink, och tillsammans övar de på Einars kvinnliga gester och rörelser.³⁷ På så sätt stämmer Einars imitation av det kvinnliga könet överens med Butlers teori om genusperformativitet. När Einars agerade kön successivt börjar sammanslutas med hennes könsidentitet börjar de maskulina personlighetsdrag som definierar individen Einar att försvinna, och Lilis identitet bli allt tydligare. Detta bekräftar det tidigare påståendet som menar att genus endast är fabrikationer och imitationer av könsroller, och den genusimitation som cross-dressing tillåter avslöjar då den bristande strukturen inom genus, som tidigare påvisats av Butler.³⁸ Nerissa Gailey menar att de framställningarna av Lili Elbe främst fokuserar på hennes identitet som tudelad, det vill säga att man delar upp hennes identitet, sexualitet och självbild i

---

³³ Ibid., s. 216.

³⁴ Ibid., s. 216.

³⁵ *The Danish Girl*, regi Tom Hooper, England, Working Title Films, 2015, 26:35.

³⁶ Straayer, Chris, "Redressing the 'Natural': The Temporary Transvestite Film", i Grant, Barry Keith (red.): *Film Genre Reader IV* (Austin, TX, 2012), s. 487.

³⁷ *The Danish Girl*, regi Tom Hooper, England, Working Title Films, 2015, 23:06.

³⁸ Butler, Judith, *Genustrubbel*, (Göteborg, 2007) s. 216.

två stadier: 'före' och 'efter' hennes transition. Detta mystifierar och 'heterofierar' bilden av Lili, eftersom att det påstår att Einar var en 'inverterad man' med onaturliga drifter och begär, och att Lili inte är en fulländad kvinna. 'Könsavvikelser', och vad vi idag syftar till 'transpersoner', uppfattades i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet som likställt med homosexuella begär; då homosexualitet ansågs vara en form av könsinversion³⁹, och "män som var attraherade av män ansågs agera som en kvinna, och kvinnor som attraherades av kvinnor ansågs agera som en man".⁴⁰ De medicinska auktoriteter som Lili träffar menar på så sätt att hennes identitet är en 'könsavvikelse', eller att hon är en homosexuell man, och de avfärdar hennes självinsikt med att det egentligen är en psykisk störning som gör henne förvirrad. Läkarnas felaktiga antaganden påvisar dessutom den historiska genusuppfattning som förklaras av Connell: att man förr ansåg att det endast förekom manliga och kvinnliga kroppar, och att allt som föll utanför dessa ramar uppfattades som en genusavvikelse.⁴¹

Denna syn på genus kan även relateras till Wilchins, som menar att en individs fysiska utseende, om det överensstämmer med personens könsidentitet, bekräftar samhällets förväntningar gällande manliga och kvinnliga könsroller. Med detta menas att om en man med maskulina attribut upplevs av omvärlden som tydligt manlig och maskulin bekräftas samhällets förväntningar. Om dessa förväntningar istället skulle bli utmanade, till exempel om en man uppträder märkbart feminint och uppfattas av sin omgivning således, är hans könsidentitet ett resultat av ett "könsligt misstag".⁴² Detta 'misstag' betonar en sorts störning i normens förväntningar och uppfattas av omgivningen som ett fel i den rådande genusordningen. Einar/Lili genusimitationer och normbrytande identitet blir således ett resultat av ett 'könsligt misstag', så hon har en normativt sett maskulin kropp, men inte faller in i de samhälleliga förväntningarna av en man. Detta blir påtagligt i filmen då hon av diverse doktorer blir sedd som en 'inverterad man' och får diagnosen schizofreni.⁴³ Under slutet av 1700-talet hade förtroendet för den medicinska vetenskapen ersatt religion som "den högsta sociala auktoriteten", och under det kommande århundradet skulle den medicinska vetenskapen genomgå en mycket snabb utveckling.⁴⁴ Praktiserande läkare och institutioner hade makten att fastställa vem som räknades som frisk och sjuk, och på så sätt också gav möjlighet att såväl intervensera som att definiera och döma patienten. Detta kunde för transpersoner innebära att de

---

³⁹ Stryker, Susan, *Transgender History*, (Berkeley, CA, 2008), s. 34.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 34.

⁴¹ Connell, Raewyn, *Maskuliniteter*, (Göteborg: 2008), s. 201.

⁴² Wilchins, Riki, *Queer Theory, Gender Theory*, (New York, 2004), s. 134.

⁴³ *The Danish Girl*, regi Tom Hooper, England, Working Title Films, 2015, 1:19:55.

⁴⁴ Stryker, Susan, *Transgender History*, (Berkeley, CA, 2012), s. 36.

blev institutionaliserade då de fenomen som karaktäriserade deras transsexualitet tolkades som ”en sjukdom som legitimerade medicinsk intervention”.⁴⁵ Filmskaparna erkänner denna historiska behandling av transpersoner genom att man i en annan sekvens av filmen låter påvisa att Einar sökte hjälp av medicinska auktoriteter och att läkarna konstaterar att hon verkar lida av en verklighetsfrånvriden bild av sig själv och sin könstillhörighet.⁴⁶ Einar medger att hon innerst inne känner sig som en kvinna, vilket får läkarna att misstro hennes mentala hälsa, och hon blir diagnostiserad med schizofreni, men hinner rymma från sjukhuset innan hon blir behandlad. Einar, fylld av misströstan, går med på Gerdas förslag att för en sista gång träffa en läkare som kan ta sig an Einars könsrelaterade ångest. Tillsammans möter de läkaren Kurt Warnekross, till vilken de båda medger att de tror att Einar innerst inne är en kvinna. Faktumet att Lili ser sig själv som ’född i fel kropp’ och endast kan bli en ’riktig kvinna’ genom sina könskorrigeringar avfärdar Butlers performativitetsteori till en viss del. Lilis dualistiska och binära syn på genus innebär att hon använder cross-dressing för att uttrycka sin kvinnlighet och anammar feminina gester och manér, men att detta inte automatiskt gör henne till en fulländad kvinna. Hon ser inget mellan polerna ’man’ och ’kvinna’, och detta motsäger både Wilchins och Butlers teorier, som båda menar att genus inte är binärt, utan ett spektrum där det finns fler än två könsidentiteter.

Även om operationerna är komplicerade och riskfyllda anser Lili att de är hennes enda hopp och möjlighet att kunna bli ’en fullständig kvinna’.⁴⁷ Trots läkarens varningar fullbordas Lilis transition av de efterlängtrade, men misslyckade könskorrigeringar operationerna. Filmen porträtterar hennes död efter den andra operationen, efter att hennes kropp stött bort en nyligen implanterad livmoder, och det olyckliga slutet påvisar hur experimentella och riskfyllda dessa medicinska ingrepp var.⁴⁸ Tyvärr behandlas Lilis död mycket kortvarigt av filmskaparna, endast i en relativt hastig scen där dödsorsaken är både osynlig och otydlig för tittaren.⁴⁹ Skildringen av Lilis död kan studeras utifrån tolkningen att Lili, även om ingreppen var misslyckade, slutligen lyckades fullborda sin transition till kvinna. Filmens framställning av genusperformativitet skildras således genom att påvisa att Lili uttrycker sin könsidentitet med hjälp av imitationer av kvinnligt kodat beteendemönster och användandet av cross-dressing, men det omfattar även hennes val att genomgå de könskorrigeringar operationerna. När Lilis

---

⁴⁵ Ibid., s. 36.

⁴⁶ *The Danish Girl*, regi Tom Hooper, England, Working Title Films, 2015, 1:19:55.

⁴⁷ *The Danish Girl*, regi Tom Hooper, England, Working Title Films, 2015, 1:22:17.

⁴⁸ San Filippo, Maria, “Female Trouble: Representing Transwomen in *The Danish Girl* and *The New Girlfriend*”, *Journal of Bisexuality*, vol. 16 nr. 3, 2016, s. 403.

⁴⁹ Ibid., s. 403.

transition fullbordas menar filmen att hennes genus inte längre är något performativt, utan något som operationerna bekräftar att hon är.

Historiesyn och genusuppfattning

I detta avslutande stycke undersöker jag hur filmskaparna förhåller sig till det förflutna i deras skildring av Lili Elbe, hur filmens genusuppfattning förmedlas, och hur påtaglig man menar att transpolitikens utveckling är.

I eftertexterna belyser filmskaparna den betydelsefulla påverkan som Lilis liv och levnadsöde varit för transpersoners kamp och gemenskap. De menar att hennes ”mod och banbrytande anda” är en kontinuerlig inspiration för transrörelsen.⁵⁰ På så sätt menar man att Lilis val att genomgå könskorrigering operationer var modigt och beundransvärt i sin progressivitet, med tanke på att ett sådant medicinskt ingrepp inte tidigare hade genomförts. Lili hyllas således av filmen som en pionjär, då genomförandet av operationerna var banbrytande och att hon genom dessa lade grund för nya tolkningar av genus. De påvisar även Lili inte var före sin tid med sin insikt om sin könsidentitet, utan att det alltid har funnits transpersoner som kämpat för att bli sedda, accepterade och respekterade.

Det finns dock ett huvudsakligt problem med filmens historiesyn, och det tar sig form i det faktum att en transkvinna som Lili var porträtteras av en person vars könsidentitet stämmer igen med hans biologiska kön, även kallat cis-person. Viljan att berätta om en pionjärs liv, kamp, eftermäle och arv för den breda massan må vara grundade i goda intentioner, men om personens karaktär, som redan marginaliseras och missaktas, inte respekteras av filmskaparna kvarstår den redan problematiska representationen av transpersoner i populärkulturen. Filmens historiesyn kan därför ge intrycket av att transpersonens identitet inte tas på allvar, utan ses mer på som en kostym som skådespelaren kan iklä sig, för att sedan hänga tillbaka i garderoben.

Vår samtida genusuppfattning är, som tidigare nämnt, ett resultat av lång förändring och omdefiniering⁵¹, och även om vår syn på genus skiljer sig från den genusuppfattning som rådde under Lili Elbes levnadstid är det inte omöjligt att studera normbrytande identiteter utifrån våra moderna perspektiv. Enligt Ludvigsson är det dock viktigt att skilja på den information som uppkommit genom forskning och den information som förmedlas genom populärhistoria.⁵²

---

⁵⁰ *The Danish Girl*, regi Tom Hooper, England, Working Title Films, 2015, 1:52:20.

⁵¹ Connell, Raewyn, *Maskuliniteter*, (Göteborg, 2008) s. 134.

⁵² Ludvigsson, David, “Den audiovisuella historien”, i Aronsson, Peter (red.): *Makten över minnet*, (Lund, 2000), s. 81.

Detta på grund av att filmskaparens syfte inte är att förse tittaren med nya upptäckter inom forskningsrönen, utan att istället förmedla fragment av historien. På så sätt kan inte en filmskapares förhållande till historia likställas med en akademikers, men en filmskapares arbete är skapat för att göra historien mer tillgänglig för tittaren. Om vi studerar den Lili som porträtteras i *The Danish Girl* går det att se problematiken i att filmen i sig är baserat på ett annat verk av historisk fiktion, och dessa förmedlare av historien anklagas för missuppfattning av forskningsläget. Dock kan det lättillgängliga berättandet av Lilis liv, om det är intressant nog, väcka tittarens intresse och vilja att fördjupa sig i ämnet om transpolitik och queer historia. Genom att sedan applicera moderna tolkningssätt på historien är det möjligt att studera och utforska historien och få andra perspektiv och uppfattningar om det förflutna.

Filmskaparnas historiesyn kan tolkas genom att Lilis insikt om sin transsexualitet inte var någon ny företeelse i sitt slag, men att valet att genomgå könskorrigering operationer var banbrytande. De menar även att processen lade grunden för en ny syn på genus, och att genusuppfattningen sedan hennes levnadstid har tagit flera steg i sin utveckling.

Slutsatser

Även om representationen av icke-normativa identiteter och sexualiteter har blivit alltmer förekommande inom audiovisuella medier är den trots allt bristfällig. Transpersoner i synnerhet lyser i sin frånvaro i populärkulturen, och det finns många historier som riskerar att förbli bortglömda om de inte får utrymme i diverse former av media.

Syftet med denna artikel var att, med hjälp av queerteoretiska utgångspunkter, studera och analysera de sätt som filmskaparna framställer protagonisten Lili Elbe och diverse aspekter av hennes könsidentitet och transsexualitet i filmen *The Danish Girl*, på vilka sätt Butlers performativitetsteori skildras i filmen, samt att undersöka vilken historieuppfattning filmen speglar. Genom att fokusera på scener där Lili Elbe upplever ångest över sin maskulina kropp, scener där hon använder sig av cross-dressing som ett sätt att uttrycka sin könsidentitet och transsexualitet har jag studerat hur filmskaparna valt att framställa en historisk transpersons liv och öde. Butler menar att genus är en produkt av ett original som inte existerar⁵³, och hennes teori om genusperformativitet säger att i användandet av cross-dressing avslöjas imitationen av genus som påvisar könets struktur och icke-existens. Detta kan kopplas till Lili, som imiterar och utövar de kvinnliga könsrollerna. Genom sin könsdysfori, starka känslor av missnöje och

---

⁵³ Butler, Judith, *Könet brinner! : Texter i urval av Tiina Rosenberg*, (Stockholm, 2005), s. 72ff.

ångest över sin maskulina kropp, stöter hon bort sin maskulinitet och inleder en transition till den kvinna hon innerst inne alltid varit, och med hjälp av cross-dressing som uttryck för sin könsidentitet utmanar Lili utmanar den rådande genusordningen. Samtidigt upprätthåller hon dualiteten inom samma genusordning, om man ser till att hon ansåg att hon ansåg att hon endast kunde 'bli en fullständig kvinna' via sina könskorrigeringar. Detta kan tolkas som att Lili själv hade en binär syn på genus, att könsidentiteten måste överensstämma med det biologiska könet, något som skiljer sig från dagens uppfattning av kön och genus. Idag anses transkvinnor vara riktiga kvinnor, oavsett om de valt att genomgå korrigeringar eller ej. Filmens syn på genus framställs därför som delvis performativt; samtidigt som Lili utövar imitationer av genus menar att hon att hon blir en riktig, fulländad kvinna när hon genomgått ingreppen.

Filmskaparna förmedlar en skildring av Lili som gör att tittaren sympatiserar med hennes kamp och tragiska öde, men faktumet att Lili porträtteras av en manlig skådespelare vars könsidentitet överensstämmer med hans biologiska kön gör att filmens historieberättande fallerar, och på så sätt även dess historiesyn. Problematiken som uppstår när filmskapare utser en cis-person till att porträttera en transperson är att transpersonens identitet inte respekteras, även om filmskaparna har goda intentioner. Transpersoner har genom historien marginaliserats, och genom att inte berätta deras berättelser på ett rättfärdigt sätt kvarstår och upprätthålls denna marginalisering, och representationen av transpersoner utvecklas inte till sin fulla potential. Filmskaparna menar även att trots att Lili inte var ingen föregångare i sin egna genusuppfattning, eftersom att transpersoner alltid funnits, var hennes val att genomgå sina ingrepp revolutionerande då det öppnade upp för nya genusuppfattningar. Således antyder filmens historiesyn att genusordningen har utvecklats sedan den tidsperiod som skildras i filmen, och att verklighetens Lili Elbe var en pionjär vars banbrytande kamp banade väg för generationer av transpersoner som följt hennes spår och inspirerat till den pågående utvecklingen av transpolitiken.

Det är även viktigt att ha i åtanke att historiebruket *The Danish Girl* är baserat ett annat historiebruk, nämligen en fiktionaliserad återberättelse av Lili Elbes liv i form av en historisk roman. Detta problematiserar därför tolkningen av hennes porträttering, då filmskaparna har valt att fokusera på specifika delar av hennes liv och bortse från andra, i hopp om att underhålla publiken och samtidigt skapa en kommersiellt framgångsrik film. Det är därför även viktigt att kritiskt granska det innehåll som presenteras i filmen och inte acceptera skildringarna som historiskt korrekt, utan som en fiktiv, historiskt inspirerad berättelse. Det är dock inte denna

artikelns syfte att finna likheter och skillnader mellan karaktären Lili och verklighetens Lili, utan att istället undersöka hur just detta historiebuchs skildring av en verklig individs strävan efter välgång, lycka och acceptans har blivit framställt i ett fiktivt verk.

Att undersöka andra aspekter av *The Danish Girl*, så som Lilis sexualitet, eller att göra en jämförande studie mellan skildringen av Lilis liv i *Fra Mand Til Kvinde* och hennes karaktär i filmen, öppnar upp för möjligheter för framtida forskning rörande historiebuch. Det finns även plats för framtida forskning om transrepresentation i populärkulturen genom att undersöka dess historia och potentiella utveckling, beträffande den orörda mark som forskningsfältet omfattar.

Vi ses till hösten!
